

Englesko-osmanska diplomacija i orientalni utjecaji na kulturu elitnih slojeva u doba kraljice Elizabete I.

Busjak, Antun

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:005511>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-09**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA POVIJEST

Englesko-osmanska diplomacija i orijentalni
utjecaji na kulturu elitnih slojeva u doba
kraljice Elizabete I.

Diplomski rad

Student: Antun Busjak

Mentorica: dr.sc. Kornelija Jurin Starčević

Zagreb, 2021.

SAŽETAK

Ovaj radi bavi se analizom diplomatskih odnosa između Engleske u vrijeme Elizabete I. i Osmanskog Carstva, kulturnim transferima orijentalnih elemenata na elitno društvo Engleske i međudnosom oba procesa. Rad također uključuje analizu europskih percepcija orijentalnog, tj. osmanskog Drugog kao i širu percepciju kršćanske Europe od strane islamskog svijeta. Povijest percepcija u ovom radu je prikazana kronološki i prvenstveno kroz širu sliku Europe, a zatim i kroz specifično Engleske percepcije, prije i tijekom perioda proučavanja.

Diplomatski odnosi analizirani su kroz opsežnu korespondenciju vladara Engleske i Osmanskog Carstva, kao i kroz druge relevantne izvore. Ovaj rad daje sliku o razvitku ideje začetka diplomatskih odnosa, kao i njihov razvoj kroz posljednjih 30-ak godina XVI. stoljeća. Rad uključuje i osvrt na druge islamske zemlje s kojim je Engleska stupila u kontakt kroz XVI. stoljeće i stavljajući ih u kontekst osmanske diplomacije formira se upotpunjenija slika elizabetanske diplomacije s islamskim svijetom.

Kultura i kulturni transferi na Engleske elite čine značajan dio rada. Kroz kraći, generalizirani prikaz kulture Osmanskog Carstva i Engleske prije njihovog diplomatskog kontakta stavlja se značaj na promjene koje su uslijedile nakon početka odnosa. Rad se primarno bavi materijalnom kulturom poput tepiha, odjeće, hrane, slikarstva i slično, ali i ne-materijalnim konceptima i idejama koje su također prenijete na Engleske elite. Cilj rada je promatranje međudnosa ova tri aspekta: percepcija, diplomacije i kulturnih transfera.

Ključne riječi: Tudori, Elizabeta I., Osmansko Carstvo, Murat III., Mehmed III., diplomacija, percepcija Drugog, kulturni transferi, orijentalizam, osmanizam

ABSTRACT

This paper deals with the analysis of diplomatic relations between England during Elizabeth I. and the Ottoman Empire, the cultural transfers of oriental elements to the elites of England and the interrelationship of both processes. The paper also includes an analysis of European perceptions of the Oriental, i.e. Ottoman Other, as well as the broader perception of Christian Europe by the Islamic world. The history of perceptions in this paper is presented chronologically and primarily through the broader picture of Europe, and then specifically through English perceptions, before and during the period of this study.

Diplomatic relations were analyzed through the extensive correspondence of the rulers of England and the Ottoman Empire, as well as through other relevant sources. Through this paper we can see how the development of the idea to begin diplomatic relations was formed, as well as its development throughout the last 30 years of the XVI.th century. The paper also includes an overview of other Islamic countries with which England came into contact through the XVI.th century, and by placing them in the context of Ottoman diplomacy, a more complete picture is formed of Elizabethan diplomacy with the Islamic world.

Culture and cultural transfers to the English elites form a significant part of the work. Through a brief, generalized account of the culture of the Ottoman Empire and England before their diplomatic contact, importance is placed on the changes that followed after the beginning of their relations. The work primarily deals with material culture such as carpets, clothing, food, painting and the like, but also non-material concepts and ideas that have been passed on to English elites. The goal of the paper is to observe the interrelationship of these three aspects: perception, diplomacy and cultural transfers.

Keywords: Tudors, Elizabeth I., Ottoman Empire, Murat III., Mehmed III., diplomacy, perception of the Other, cultural transfers, orientalism, ottomanism

ZAHVALE

Na početku bi se htio zahvaliti pokojnom prof. Romeu Majdiću koji me svojim fantastičnim predavanjima u osnovnoškolskim danima uputio prema zvanju povjesničara i usadio mi ljubav prema povijesti koja nije samo prepuna datuma i imena.

Zahvaljujem se svim fakultetskim profesorima koji su kroz moj studij trpjeli moje inzistiranje na tudorskim temama, čak i kada nisu bile prikladne za kolegije. Tijekom 5 godina studija i brojne napisane seminare kroz vašu pomoć sam još više zavolio istraživanje i pisanje povijesti, a moja ljubav prema Tudorima zbog vas sada stoji na pravim, znanstvenim temeljima, a ne pukom interesu.

Posebne zahvale prof. Nenadu Moačaninu bez kojeg se nikada ne bi upustio u istraživanje povijesti islama. Kroz sve njegove izborne predmete stekao sam nova znanja, nove vještine i najvažnije nove interese za istraživanjem povijesti islama, islamskih naroda i kultura. Nadam se da ovaj rad barem na mali način pokazuje moja novostečena znanja.

Zahvaljujem se svojoj mentorici prof. Korneliji Jurin Starčević koja mi je od početka smišljanja teme diplomskog rada bila od velike pomoći. Hvala vam na svim pruženim savjetima, literaturi i ispravicima tijekom čitavog procesa nastanka ovog rada.

Zahvale Katie Sue Sisneros bez čijeg prijateljstva ovaj rad ne bi bio moguć. Izložba i popratni materijali koje je Katie napravila pružili su mi početni zamah pri istraživanju kulturnih transfera, a njezine brojne fotografije, opisi i izvori neizmjereno su mi pomogli pri analizi i pisanju ovog rada kao i pri vizualnoj reprezentaciji svega onoga što sam do tada samo mogao pročitati i zamišljati.

Zahvaljujem svim svojim lektorima: Nataši Ozmec, Ivani Kučinić, Suzanni Bučić i mojoj majci bilo na pomoći u ovom radu ili tijekom godina studiranja. Hvala vam što ste trpjeli moju nepismenost, znam da vas je nekada nasmijala kao i mene. (Nadam se da bar na ovoj jednoj stranici nema grešaka, ipak je napisana zadnja, bez lekture)

Konačno, zahvaljujem svim kolegama, obitelji i prijateljima koji su mi bili strpljiva i razumna podrška tijekom studija, a pogotovo kroz zadnjih godinu dana. Posebne zahvale prijateljici Suzanni koja je pročitala baš svaki moj rad kroz proteklih 5 godina iako i sam znam da su neki bili neizmjereno dosadni i suviše „povjesničarski“, hvala ti na ispravicima, smijehu i inspiraciji. Hvala svima!

SADRŽAJ

1. Uvod	(1)
1.1. Predmet i cilj rada	(1)
1.2. Teorijske pretpostavke	(3)
1.3. Dosadašnja historiografija i izvori	(4)
2. Povijest predodžbi	(6)
2.1. Europski srednji vijek	(6)
2.2. Rani novi vijek u Europi	(8)
2.3. Elizabetansko doba	(11)
2.4. Muslimanske predodžbe Europe	(16)
3. Diplomacija	(19)
3.1. Preko Rusije i Perzije do Harbornea	(20)
3.2. Pisma i kapitulacije	(23)
3.3. Problemi i ambasadori	(27)
3.4. Kraljica i sultanija	(31)
4. Kultura	(36)
4.1. Odjeća i tkanine	(37)
4.2. Slikarstvo	(41)
4.3. Hrana i posuđe	(45)
4.4. Jezik i književnost	(48)
5. Orientalna Engleska	(52)
6. Zaključak	(55)
7. Dodaci	(58)
8. Bibliografija	(86)
8.1. Izvori	(86)
8.2. Literatura	(87)
8.3. Dodaci	(92)

1. Uvod

1.1. Predmet i cilj rada

The Queen is dead, long live the King!

Nešto više od godine dana nakon smrti kraljice, dogovoren je mir između Engleske i Španjolske u starom posjedu *Somerset House*. Pet predstavnika novog kralja Engleske, tri predstavnika španjolskog kralja i tri predstavnika španjolske Nizozemske sjelo je za stol prekriven orijentalnim tepihom, tzv. Holbein stila. Tako nam bar ukazuje poznata slika *The Somerset House Conference*¹, nepoznatog autora nastala iste godine. Mir koji je potpisan pomirio je dugogodišnje neprijatelje i simbolično prekinuo dubok odnos Engleske s islamskim svijetom. Tepih prikazan na ovoj slici, kao i na brojnim drugim toga razdoblja, simbol je višegodišnje suradnje, diplomacije, trgovine, ali najbitnije kulturnog utjecaja Orijenta na elitne slojeve engleskog društva.

Raspon tema koje bi ovaj rad mogao obraditi je poprilično širok i potrebna je uža specifikacija fokusa i ciljeva rada u svrhu što vjernijeg prikaza. Također je bitno naglasiti specifičnosti određenih tematskih istraživanja kojima će se ovaj rad baviti. Tematika i fokus ovoga rada su višestruki, ali nužno povezani i uključuju:

- 1.) Neizbježno pitanje predodžbe Drugoga. U ovom slučaju to je primarno predodžba koja se stvara tijekom stoljeća u zapadnoj Europi, time i Engleskoj, u odnosu prema općenito orijentalnom, uže muslimanskom, specifičnije osmanskome Drugom.
- 2.) Analiza razvoja diplomatskih odnosa Engleske i islamskog svijeta, primarno Osmanskog Carstva u razdoblju vladavine kraljice Elizabete I. (1558.–1603.). To će uključivati razmatranje problematike povijesnog konteksta, začetka i početnih godina odnosa, aktera s obje strane, razvoj odnosa za vrijeme Elizabetina života i osvrt na buduće odnose.
- 3.) Prikaz raznih elemenata kulture elizabetanskog društva koji su formirani ili inspirirani orijentalnim/osmanskim utjecajima s fokusom na elitne slojeve društva. Ovdje je važno naglasiti izuzetak orijentalnih utjecaja na pučku/narodnu kulturu, primarno na pjesništvo, književnost, ulične balade i igrokaze, ali i dramu. Iako je drama bila za sve slojeve društva primarno je konzumirana od „naroda“ i stvarana za „narod“. Širenje istraživanja bi zahtijevalo

¹ Rimski brojevi odnose se na priložene dodatke (slike, karte, grafike, portrete) na kraju rada.

više vremena, literature i analize što bi premašivalo opsege ovoga rada. Doticaj s dramom je neizbježan u ovakvoj vrsti rada, ali je ograničen na minimum.

4.) Sažimanje prethodnih tema u ujednačenu cjelinu kojom se pokazuje međuodnos imagološke predodžbe, diplomacije i kulturnih transfera unutar Engleske navedenog razdoblja.

Cilj ovoga rada je predstaviti navedene teme u povijesnom kontekstu i uz pomoć primarne i sekundarne literature potvrditi određene tvrdnje vezane uz tematiku diplomacije i kulturnih transfera. Konačni cilj je pokazati i potvrditi međuodnos diplomacije i kulturnih transfera, tj. prikazati načine na koje su diplomatski odnosi utjecali na prijenos orijentalnih elemenata u elizabetansku kulturu, ali i pokazati kako su kultura, njeni elementi i želja za njom u Engleskoj oblikovali diplomatske odnose do 1603. pa i dalje.

Pitanja na koje ovaj rad traži odgovor su:

- 1.) Jesu li, i u kojoj su mjeri, diplomacija i kulturni transferi na engleske elitne slojeve elizabetanskog razdoblja u međuodnosu?
- 2.) Koji su to orijentalni utjecaji na kulturu elitnih slojeva?
- 3.) Kojim putevima orijentalni utjecaji dolaze do engleskih elitnih slojeva?
- 4.) Zašto su orijentalni utjecaji traženi, zašto su prihvaćeni i jesu li poticani?
- 5.) Dokle seže utjecaj orijentalnih elemenata na kulturu?
- 6.) Jesu li Englezi koji su konzumirali kulturu pod utjecajem orijentalnih elemenata bili svjesni odakle ona dolazi i što im je to značilo?

Svrha rada je kroz analize raznih, naizgled nepovezanih, aspekata ovog razdoblja pokušati prikazati konkretne međuodnose diplomacije i kulturnih transfera. Koristeći se širokom historiografskom podlogom cilj je formirati jasniju sliku ovog fenomena unutar šire slike XVI. stoljeća i time odgovoriti na neizbježna pitanja i tako rasvijetliti ovu tematiku. Cilj je, također, otvoriti nova pitanja za buduća istraživanja u sferi englesko-osmanskih odnosa s fokusom na diplomatskoj i kulturnoj povijesti. Ovaj rad će biti jedan od rijetkih koji istražuje doprinos orijentalnih kulturnih elemenata na Englesku onoga vremena, povezujući pritom izvore narativnog i diplomatskog karaktera s materijalnim i slikovnim izvorima u svrhu stvaranja što točnijeg narativa.

1.2. Teorijske pretpostavke

Ovaj rad primarno počiva na teorijskoj bazi nove diplomatske povijesti uz dodatak kulturne povijesti i reference na historijsku imagologiju te dinastičku, političku, ekonomsku i vjersku povijest. Rad je interdisciplinarni naravi zbog korištenja različitih vrsta izvora (slikovnih, materijalnih, kartografskih i tekstualnih) i primjena tehnika povijesti umjetnosti, teorije književnosti, komparativne književnosti i literarne analize. Diplomatska povijest ima primarnu ulogu u ovom radu zbog prikaza nastanka i tijeka diplomatskih odnosa Engleske i Osmanskog Carstva u razdoblju Elizabete I. kroz diplomatsku i privatnu korespondenciju, darove koji su nam poznati opisom ili su stvarno sačuvani. Kulturna povijest u ovom radu služi za objašnjavanje kulturnih transfera orijentalno-osmanističkih elemenata u elizabetansko društvo.

Postulati tzv. nove diplomatske povijesti ranog novog vijeka u kontrastu s tradicionalnom diplomatskom poviješću iščitavaju se kroz nekoliko faktora kao što su ih specificirali Tracey A. Sowerby u svom članku *Early Modern Diplomatic History* iz 2016. i A. Nuri Yurdushev u uvodu zbirke radova *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional?* iz 2004. zajedno s još nekoliko autora. Na tradicionalnu diplomatsku povijest gledamo kao povijest odnosa vladara, primarno verbalnim ili pismenim putem i ponajviše u krugovima Europe, ponajviše zapada, u ovim novim zahtijevanjima za inovativnim metodološkim i konceptualnim pristupom diplomatskoj povijesti možemo iščitati sljedeće. Izvan granica Europe ovaj je rad proširio istraživanje, primarno na teritorij Osmanskog Carstva, ali i na Maroko, Perziju i još neke dijelove islamskog svijeta. Nadalje, nova diplomatska povijest važnost stavlja na neverbalnu komunikaciju poput protokola i ceremonija, kao i na simboliku važnosti cjelokupnog protokola koji uključuje darove kao reprezentaciju dobre volje i, za nas važnije, materijalne kulture. Yurdushev naglašava kako je zbog predodžbe muslimana o muslimanskoj superiornosti nad ne-muslimanima otvorena mogućnost mirnih odnosa. Fokus se u novoj diplomatskoj povijesti stavlja na prave aktere na terenu što su ovom slučaju engleski ambasadori koji tako predstavljaju osnovu diplomacije. Ovaj rad će uključivati razmatranja koja prate ove postulate u svrhu boljeg objašnjavanja tijeka događaja i njihove važnosti za međuođnos diplomacije i kulturnih transfera.²

² Tracey A. SOWERBY, *Early Modern Diplomatic History*, (Oxford: John Wiley & Sons Ltd.)2016., 445. – 447.;,A. Nuri YURDUSEV ur., *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional?*, (New York: Palgrave Macmillan) 2004., 7.; 46. - 47.

Tehnike kulturne povijesti bit će korištene u dijelovima analize kulturnih transfera kao i kod predstavljanja kulturnog konteksta obje promatrane kulture –engleske i osmanske.

Historijska imagologija također je vrlo značajna za ovaj rad, pogotovo u sljedećem poglavlju gdje je cilj objasniti predodžbe koje su Englezi imali prema islamu tijekom povijesti i utjecaj tih predodžbi na razdoblje o kojem je ovdje riječ.

Važno je naglasiti kako je koncept orijentalizma koji je formirao i objasnio 1978. Edward Said u svom djelu *Orientalism* neizbježan za ovu tematiku. Ovaj rad se ne može bazirati potpuno na tom konceptu jer je njegova vremenska okosnica XVIII. i XIX. stoljeće. Ipak, orijentalizam ima i raniju alternativu u formi osmanizma koji je formularo Gerald Maclean³. Osmanizam je koncept koji se odnosi upravo na anglo-osmanske odnose XVI. i XVII. stoljeća, a govori o sistemu odnosa koji su Englezi imali prema Osmanskom Carstvu na njegovom vrhuncu te na početku stagnacije i pada. Ti sistemi su bazirani na iskustvu i izlaganju raznim sferama osmanskog društva poput politike, religije, kulture, ceremonije, itd.⁴ Maclean osmanizam zapravo opisuje kao sistem „imperijalne zavisti“⁵ – želja za opisom sveprisutne fascinacije Osmanskim Carstvom u Engleskoj kao i opisom brojnih kulturnih transfera, dok istovremeno pokušavaju prebroditi vrlo očite religijske različitosti. Englezi onoga vremena, smatra Maclean, podijeljeni su između fascinacije kulturnim islamom koji im primarno dolazi iz Osmanskog Carstva dok se još uvijek zgražaju i ismijavaju religijske sfere istog tog islama, a to je zapravo produkt ranijih vremena. Značajno je pokazati da praksa tzv. *Turquerie* ili *Turkery* nije isključivo engleski fenomen, već je sveprisutan diljem zapadne Europe i šire. Ipak širenjem kasnijeg Britanskog Carstva i drugih imperijalnih sistema društva baš kroz Englesku neki od uvoznih elemenata kulture postaju sveprisutni, globalni i uobičajeni.

1.3. Dosadašnja historiografija i izvori

Rad je baziran na relevantnim spoznajama iz osmanistike, orijentalizma, historijske imagologije, političke povijesti tudorskog razdoblja, rodne historije, antropologije, diplomatske filologije i papirologije. Referentna literatura koja će u ovom radu biti korištena dolazi iz svih prije spomenutih polja uz značajne izuzetke koji su navedeni u bibliografiji. Prema mojim saznanjima, u svjetskoj historiografiji diplomatski odnosi Engleske i Osmanskog Carstva su vrlo dobro pokriveni iz kuta tradicionalnih historiografskih radova uz

³Gerald MACLEAN, *The Rise of Oriental Travel: English Visitors to the Ottoman Empire, 1580-1720.*, (New York: Palgrave Macmillan) 2004. ,117.

⁴ Ibid.

⁵ Gerald MACLEAN, et al., *Beyond Assimilation and Integration*, (Bilkent University) 2009.

neka značajna novija istraživanja. Ovdje je važno istaknuti radove Susan A. Skilliter o temi početaka diplomacije i istraživanju velike količine dopisništva između Elizabete I. i osmanskog dvora. Istraživanja kulturnih transfera osmanističkih elemenata na elizabetansko društvo se primarno bave dramom i Shakespearom uz neke manje izuzetke. Postoji tek nekoliko istraživanja i izložbi koje se dotiču povezanosti diplomacije i kulture, ali ih nema ni približno dovoljno, a nisu ni sustavne ni kritički obrađene. Ovdje je važno istaknuti već spomenutog Geralda Macleana, kao i Nabila Matara koji se bave predodžbama, ali i utjecajima osmanske kulture na Englesku.

Historiografska baza ovoga rada može se ugrubo podijeliti na radove:

- 1.) koji se tiču primarno politike i dinastičke povijesti obje regije (npr. Chew, Faroqhi, Goffman, Guy, Pedani, Pierce, Willan, Wood...),
- 2.) koji se tiču predodžbi primarno na bazi historijske imagologije (npr. Andrea, Arjana, Brotton, Dimmock, Eksigil, Ingram, Maclean, Matar...),
- 3.) tradicionalne i nove diplomatske povijesti (npr. Allinson, Beem, Brotton, Goffman, Jardine, Roy, Skilliter, Wood, Yurdushev...),
- 4.) kulturne povijesti koja se bavi širokim prikazom kulture obje civilizacije, ali i pitanjem kulturnih transfera (npr. Arnold, Brotton, Burton, Donahue, Draper, Faroqhi, Jardine, Jirousek, Maclean, Matar, Sisneros, Sweetman...).

Što se tiče izvora, primarno su korišteni pisani izvori, ponajprije pisma i slični službeni dokumenti. Također su korišteni slikovni izvori, prvenstveno u dijelu koji se bavi kulturom, ali i materijalni izvori analizirani kroz slike. Jedan od korištenih izvora djelo je Richarda Knollesa u kojem obrađuje povijest Osmanskog Carstva. Pitanjem proučavanja predodžbi bavit ćemo se i kroz analizu dva dnevnika Engleza koji putuju Levantom onoga vremena – Sandersonovog i Dallamovog. Tri zbirke izvora koja se tiču diplomatske korespondencije objavljuje Susan A. Skilliter u tri odvojena djela. Diplomacijom se bavi i kapitalna kolekcija onoga vremena koje je sakupljalo i objavljivalo Hakluyt društvo, a iz te kolekcije su preuzeta pisma u prijevodu. Konačno na temu kulture i kulturnih transfera izvori su poprilično nedostupni, ali je bilo moguće kroz fotografije i detaljne opise materijalnih izvora s izložbe autorice Sisneros stvoriti određene zaključke.

2. Povijest predodžbi

The glorious Empire of the Turkes, the present terrour of the world.

Prije početka razmatranja diplomatskih odnosa Engleske i Osmanskog Carstva kao i kulturnih transfera koji su uslijedili potrebno je proučiti povijest međusobnih predodžbi, kao i širu sliku europske predodžbe islama, ali i obratno. Predodžbe Drugoga o kojima će ovdje biti riječ produkt su višestoljetnog oblikovanja, počevši od same pojave islama kao religijsko-civilizacijskog fenomena. Kronološkim prikazom generalnih europskih predodžbi islama, sa što većim fokusom na zapadnu Europu i samu Englesku od VII. stoljeća do razdoblja Elizabete, pokušat ćemo problematizirati pitanje predodžbe orijentalnog Drugog. Na kraju ćemo prikazati i obratnu stranu predodžbe, islamskih civilizacija i kultura o Europi i ako je moguće specifično Engleskoj.

2.1. Europski srednji vijek

Susrete Europljana s islamom u najširem smislu riječi možemo pratiti gotovo od početaka religije u VII. stoljeću, a pogotovo nakon smrti proroka Muhameda 632. godine. Širenjem islama s Arapskog poluotoka prema Europi sve više se javljaju animoziteti prema religiji na koju se gleda kao heretičnu i krivu, a time se i ljudi i narodi izjednačavaju s krivim i štetnim predrasudama i mitovima. Predodžba religije i kulture islama postaje toliko izmijenjena u Europi da je ponekad potpuno suprotna navodnom originalu i pripisuju joj se značajke poput barbarizma, politeizma i idolopoklonstva.¹ Takvo trajno predstavljanje zapravo i nije slučajno već služi ocrnjivanju „neprijateljske“ vjere koja je prijetnja kršćanstvu i tako zapravo možemo pratiti demonizaciju islama od njegova početka pa sve do današnjih dana. Čak se i određeni mitovi protežu nepromijenjeni kroz sva ta stoljeća. Tzv. „Muslimansko čudovište“ u kojem se ujedanjuju sve najgore legende o muslimanima poput navodnog prenaplašenog seksualnog poriva, životinjske naravi ili okrutnosti je jedna od uvriježenih motiva predodžbi i prikaza muslimana.² Muslimane se uspoređivalo sa životinjama, posebno psima i sličnim „krvoločnim zvijerima“, a ponekad su i prikazivani kao životinjski hibridi – ljudi s glavom psa.³ Količina neznanja, nezainteresiranosti, ali i samo

¹ David R. BLANKS i Michael Frassetto ur., *Western Views of Islam in Medieval and Early Modern Europe: Perception of Other*, (New York: Palgrave Macmillan) 1999., 207.

² Sophia Rose ARJANA, *Muslims in the Western Imagination*, (Oxford: Oxford University Press) 2015., 8. – 9.

³ Matthew DIMMOCK i Andrew Hadfield ur., *The Religions of the Book: Christian Perceptions, 1400–1660*, (New York: Palgrave Macmillan) 2008., 66. – 67.; ARJANA (2015.), 32 – 34.

pukog ocrnjivanja očituje se i u poistovjećivanju svih naroda Bliskog istoka s islamom, pa je tako u nekim periodima gotovo nemoguće razlikovati opise koji se koriste za Arape, Egipćane, pa čak i Židove. U ovom periodu javlja se i kolektivni naziv za sve muslimane koji na prostore Europe dolaze s juga – Saraceni. Ta terminologija koristila se sve do vrhunca Osmanskog Carstva, a u nekim je djelima prisutna i kasnije.⁴

Prvi konkretni sukobi Europe, tj. kršćanstva i islama dogodili su se još u VIII. stoljeću u vrijeme muslimanskog osvajanja Španjolske, ali puno bitnije za vrijeme Križarskih ratova (1095.–kraj XIII. stoljeća). Za vrijeme Trećeg križarskog rata (1189.–1192.) i Englezi po prvi put dolaze u izravan kontakt s muslimanima. Tada nastaju brojne legende o časti i poštenju kršćanskih vitezova poput kralja Rikarda I. „Lavljeg srca“ (1189.–1199.) koji se borio protiv Saladina⁵ (1174.-1193.). Predodžba o islamu je tada gotovo zacementirana diljem Europe kao „đavolje iskušenje“⁶ i sve zlo na ovome svijetu kroz brojna izvrtanja istine, predrasude, stereotipe i neutemeljene strahove. Porijeklo mnogih od tih mitova i lažnih reprezentacija lako je pronaći u srednjovjekovnim romansama i legendama o viteštvu koje su samo nadalje propagirale ideju o „dobrom i poštenom kršćaninu“ i „zlom, heretičnom muslimanu“.⁷ Tijekom čitavog srednjeg vijeka, pa i kasnije, prorok Muhamed bio je posebno omražen jer ga se izjednačavalo s cjelokupnim islamom. U nekim sredinama čak je i sam naziv vjere bio više vezan uz Muhamedovo ime nego uz išta drugo, npr. engleski onog vremena islam zove *Mahometism*, a njegove sljedbenike, *Mahometans*.⁸ Tako se u njemu govorilo kao najvećem grešniku koji se ikada rodio, antikristu, đavoljem slugi i slično, a postojali su i puno gori prikazi poput onog gdje je Muhamed opisan kao perverznoj i silovatelj koji namjerava napastovati Djevicu Mariju u raj.⁹ Neke od tih predodžbi prodiru i u umjetnost i književnost, pa nam je tako poznata srednjovjekovna poezija u Engleskoj koja govori o „Saracenicima“ i „Turčinu“.¹⁰ Značajan je i manuskript poznat pod nazivom *Book of Hours* koji se širio Europom u kasnijim razdobljima, a sadržavao je metaforičke prikaze Vjere kako uništava Muhameda¹¹.¹¹ Ipak, već u ovom razdoblju započinje i znanstveniji pristup proučavanju

⁴ ARJANA (2015.), 41. – 43.

⁵ An-Nasir **Salah ad-Din** Yusuf ibn Ayyub, poznatiji kao Saladin bio je je Sultan Egipta i Sirije tijekom Trećeg križarskog rata, veoma cijenjena ličnost bliskistočne povijesti.

⁶ ARJANA (2015.), 19. – 24.

⁷ BLANKS (1999.), 209.

⁸ Oboje dolazi od loše transliteracije imena u Mahomet.; Matthew DIMMOCK, *Mythologies of the Prophet Muhammad in Early Modern English Culture*, (New York: Cambridge University Press) 2013., 9. – 10.

⁹ ARJANA (2015.), 32. – 33.

¹⁰ Pınar TAŞDELEN, *The Ottomans and the Turks Within the Context of Medieval and the Elizabethan English Poetry*, (Türkiyat Araştırmaları, Yıl: 12, Sayı: 22, Bahar) 2015., 256. – 266.

¹¹ DIMMOCK (2013.), 64. – 65.

islama, pa je tako 1143. Kur'an po prvi put preveden na latinski, a preveo ga je upravo Englez, Robert od Kettona.¹² U ovom razdoblju formirala se mržnja i iskrivljena slika o islamu i islamskom Drugom koja je preostala u kolektivnoj svijesti Zapada do dugo nakon kraja srednjeg vijeka. Daniel Goffman tako ispravno zaključuje kako je tada islam postao i ostao vječna i trajna trauma u očima Europe.¹³

2.2. Rani novi vijek u Europi

Osmansko osvajanje Carigrada 1453. bila je periodizacijska prekretnica i simbolični početak ranog novog vijeka u Europi, a ujedno i prekretnica u oblikovanju europskih predodžbi o islamu. Kao što smo vidjeli Turci su bili Europi poznat narod i prije ovog događaja, a čak su i Englezi pisali o njima. Ipak, nakon 1453. simbolično postaju dijelom Europe i još naglašenija prijetnja kršćanskoj Europi. Iako je Osmansko Carstvo i prije pada Carigrada imalo česte kontakte s Europom, a značajke vlasti i carstva općenito bi se mogle opisati kao europske, tek je u drugoj polovici XV. stoljeća Osmansko Carstvo postalo i europska sila.¹⁴ Osmanski Turci diljem Europe izjednačavaju se sa Saracenicima¹⁵ i općenito svim koncepcijama islama koje od prije postoje u Europi. U Engleskoj je čak na nekoliko mjesta islam opisan kao *Turkyshe religion*.¹⁶ Vjera u urođenu zlobu i ratobornost muslimana postaje još naglašenija zbog vječne „Turske prijetnje“ Europi. Većina Europe tako na Osmansko carstvo počinje gledati kao na nastavak križarske borbe protiv cijelog islama kao religije, kulture i civilizacijske tvorevine. Osmansko Carstvo u eurocentričnoj mitologizaciji živi za rat jer su kao i svi muslimani krvoločni, impulzivni, egzotični, neobjašnjivi i nepromjenjivi.¹⁷ Stare predrasude i mitovi jačaju jer je pretpostavljena prijetnja bliža nego ikada. Gerald Maclean i Nabil Matar ovu transformaciju u predodžbama objašnjavaju sveprisutnom europskom idejom u superimpoziciji Osmanske imperijalne moći na islam i time opasnosti od njega i svih njegovih vjernika, kulturnih tvorevina i naroda.¹⁸

„Muslimanska čudovišta“ iz ranijih razdoblja tako postaju „Turska čudovišta“. Nešto kasnije tijekom novog vijeka brojna „Turska čudovišta“ ulaze i u književnost, a možda danas toga nismo ni svjesni. Sophia Rose Arjana vrlo detaljno objašnjava mitologizaciju i razvoj legende

¹² DIMMOCK (2008.), xiv.

¹³ Daniel GOFFMAN, *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*, (Cambridge: University Press) 2002., 5.

¹⁴ Ibid., 19.

¹⁵ Anders INGRAM, *Writing the Ottomans: Turkish History in Early Modern England*, (New York: Palgrave Macmillan) 2015., 18.

¹⁶ Ibid., 22.

¹⁷ GOFFMAN (2002.), 1. – 5.

¹⁸ Gerald MACLEAN i Nabil Matar, *Britain and the Islamic World, 1558–1713*, (Oxford: Uni. Press) 2011., 32.

o vampirima, točnije grofu Drakuli kao specifično „Muslimansko/Turskom čudovištu“.¹⁹ Drakula je tako hibridno čudovište Židova, Osmanskog Turčina i vampira. On je đavolji sluga s osobinama psa (zubi, uši), seksualno predatorskim nagonima i željom za mesom i krvlju čistog naroda kako bi iste „zaprljao“.²⁰ Ovakva kategorizacija jezivo podsjeća na poznate nam predrasude i mitove o muslimanima i židovima koji se razvijaju u Europi već stoljećima. Nadalje, korištenjem naziva „Turska čudovišta“ s etničkim identifikatorom više ne razlikuju etnije i kulture Bliskog istoka, već samo mijenjaju naziv iz Saracena i muslimana u „Turčin“; a i židovi su još uvijek uključeni u to nazivlje bez ikakvog obzira na kulturološke razlike. Samo ime „Turčin“ u književnosti se počinje poistovjećivati s određenim negativnim pridjevima, poput: barbarski, okrutni, divljački, a u nekim djelima engleskih autora ih se izjednačava s Tatarima i s Mongolskim provalama po Europi.²¹

Posebno je značajno ovdje proučiti ulogu turbana u predodžbi i reprezentaciji Osmanlija kao i islama općenito. Identificiranjem Turaka s islamom nastaju slike Bliskog istoka gdje je svaka ne-kršćanska, „zla“ osoba prikazana s turbanom. Kao odjevni predmet, turban Europi u tim početnim godinama ranog novog vijeka predstavlja moć i hegemoniju islama. Takva reprezentacija se javlja diljem umjetnosti, pogotovo zapadne Europe, i širi se čak i na historiografiju. Slike koje su prikazivale bilo kakvu osmansku ili islamsku tematiku gotovo uvijek su uključivale turban, pogotovo na bitnim osobama, pa su tako i važne osobe biblijskog orijenta, većinom „zlikovci“, prikazivane s turbanom.²² Takva praksa bila je posebno naglašena u prikazima Novog zavjeta gdje su ubojice Krista^{III} i njegovi tzv. neprijatelji uvijek imali turbane na glavama^{IV}. Kasnije će se ovakva praksa pomalo promijeniti, pa čak i obrnuti.

Još jedna prekretnica europske povijesti, protestantska reformacija, također je obilježila predodžbe islama. Nakon što je reformacija već bila u punoj snazi katolička je strana tijekom XVI. stoljeća počela oblikovati teorije koje protestantizam uspoređuju s islamom.²³ S druge strane, neki protestanti vjerovali su kako su Osmanski napadi na Europu posljedica, tj. „Bič Božji“, za papinski ponos i sve grijehе katoličanstva.²⁴ Većina protestantske Europe, kao što nam je poznato, bila je na sjeveru kontinenta i nisu se trebali previše brinuti oko „Turske prijetnje“ već su zapravo iščekivali sukob i nastanak vakuuma moći, političke i konfesionalne.

¹⁹ ARJANA (2015.), 120. – 131.

²⁰ Ibid., 123.

²¹ John W DRAPER, *Shakespeare and the Turk*, (The Journal of English and Germanic Philology) 1956., 523.

²² Nabil MATAR, *Renaissance England and the Turban: Europe and the Muslim World before 1700*, (Cairo: American University in Cairo Press) 1997., 39.; ARJANA (2015.), 61. – 76.

²³ Jerry BROTTON, *The Sultan and the Queen: The Untold Story of Elizabeth and Islam*, (New York: Viking) 2016., 22. – 23.

²⁴ BLANKS (1999.), 211.

Ovako masivan vjerski preokret kakav je izazvala reformacija direktno je uzrokovao i promjenu mišljenja među dijelom Europljana. Među njima polako nestaje strah i čak se nekada, vrlo rijetko, na Osmanlije gleda kao na „liberatore“, a ne „konkvistadore“ zbog mnogo veće vjerske tolerancije u Osmanskom društvu u odnosu na dotadašnju katoličku stvarnost.²⁵ Nakon što je reformacija, u obliku Anglikanske reforme, prodrla i u Englesku za vrijeme Henrika VIII. (1509.–1547.) i tamo se pogledi na Osmanlije i islam općenito mijenjaju. U ranim razdobljima Henrikove vladavine kralj se htio predstaviti kao moćni borac za kršćanstvo oblačeći se u križarske oklope, ali uz dodatak turbana na zabavama i orijentalnih tepiha na portretima.²⁶ Već tada u nekim radovima, primarno filozofskog karaktera pokušava se izjednačiti vrijednosti anglikanizma s dijelovima islama kako bi se pokazalo sve zlo katoličanstva, takve usporedbe će tijekom vladavine druge Henrikove kćeri postati još izražajnije. Interes za Osmansko Carstvo do tada nije bio prisutan u Engleskoj što nam govori činjenica da od pada Carigrada do 1540., gotovo 100 godina ne postoji spomen turske povijesti, već samo manji interesi u drugim književnim vrstama.²⁷ Tek reformacijom u Engleskoj, jačim prodorima Osmanlija u Europu, poput osvajanja Bude 1541. nastaje interes za proučavanjem. Nastaju prijevodi i nova izdanja stranih i starih autora koji pišu o grijehu i vječnoj napasti islama, ali i nastaje prva povijest i opis Osmanske države 1542. - *The Order of the Great Turckes Courte*.²⁸ U istom razdoblju nastaje i djelo *New Tidynges*²⁹ u kojem se osuđuju Francuzi, islam, Osmanlije i nereformirano kršćanstvo. Time vidimo kako je engleska predodžba o islamu još dosta podvojena, iako još uvijek više naginje starim, iskrivljenim slikama. Više o temi predodžbi o „Turčinu“ u predelizabetanskoj Engleskoj pisao je Matthew Dimmock, s posebnim fokusom na reprezentacije proroka Muhameda u tom razdoblju.³⁰ Zaključuje kako se nije puno toga promijenilo od srednjeg vijeka, jedino je odnos prema katoličanstvu gori, pa je kroz određene kontraste islam prihvatljiviji, ali ne i prihvatljiv.

²⁵ GOFFMAN (2002.), 6. – 7.

²⁶ Henry PHILLIPS, *What was the British Perception of the Turk between the Fall of Constantinople and the Siege of Vienna?*, 2012., 15.; MATAR (1997.), 42.

²⁷ INGRAM (2015.), 17. – 18.

²⁸ Nije originalan rad, već prijevod s francuskog. INGRAM (2015.), 23. – 24.

²⁹ INGRAM (2015.), 28.

³⁰ DIMMOCK (2013.), 89. – 100.; Matthew DIMMOCK, *New Turkes: Dramatizing Islam and the Ottomans in Early Modern England*, (New York: Routledge) 2005., 20. – 57.

2.3. Elizabetansko doba

Nakon smrti Henrika VIII. i kratkih vladavina njegova jedinog sina i starije kćeri na prijestolje 1558. dolazi Elizabeta I., Henrikova kći iz drugog braka koji je bio i djelomičan povod Engleskoj reformaciji. Razdoblje duge vladavine Elizabete I. do 1603. u historiografiji je poznato kao Elizabetansko doba i u ovom dijelu rada bavit ćemo se predodžbama islama i Osmanskog Drugog u tom periodu. Predodžbe ovog razdoblja u Engleskoj su višestruke s obzirom na aktere predodžbi, njihov medij i razdoblje unutar šireg perioda Elizabetanskog doba.

U početnim godinama Elizabetine vladavine bilo kakav kontakt s Osmanlijama, a ni s islamom općenito, nije se nalazio u središtu interesa i zato nije osjetna ni bilo kakva prijatna. Zbog toga je vlast, a time i puk, samo nastavio tradiciju širenja predodžbi u razdoblju vladavine Henrika VIII. Podvojenost u mržnji prema islamu kao stranoj i heretičnoj religiji s jedne strane povezivanjem protestantizma s islamom u korist anti-papinskog sentimenta se nastavilo. Principijelno mjesto nastanka slika o islamu i muslimanima je još uvijek bila crkva, ali sada to postaje i kazalište. Broj pravih izvora o islamu je bio malen, a i većina njih je bila iskrivljena zbog propovjednika i klerika, kao što je bio John Foxe (1516.-1587):³¹ oni ne razlikuju Osmansko Carstvo od Perzije ili Mogulskog Carstva i sve je još uvijek jednoličan, heretični islam. Nemogućnost bilo kakve znanstvene rasprave i dalje je konstanta jer arapski³² nije bio jezik poznat u znanosti. Rasprava s muslimanima je nemoguća jer tada gotovo da i ne postoje u Engleskoj i konačno recikliranje istih, krivih, starih ideja u korist kršćanskih ideala samo dovodi do stagnacije predodžbi. Poznati su nam neki pokušaji znanstvenog prikaza islamske kozmogonije i mjesta islama među Abrahamskim religijama, ali i ti pokušaji u konačnici fokus stavljaju na neistine u svrhu ocrnjivanja islama. Dobar primjer toga brojne su rasprave o eshatologiji³³ kroz koje se šire stare priče o „Muslimanskim čudovištima“ i druge anti-muslimanske teze.³⁴ Vrlo čest primjer potpuno neutemeljenih izjava ljudi onog vremena u Engleskoj bilo je objašnjenje zašto muslimani ne piju alkohol i ne jedu svinjetinu. Nikada ne piju vino jer se Muhamed opijao dobrim vinom, a ne jedu svinjetinu jer je Muhamed jednom pao u svinjski izmet, dobio bijesan napadaj i zatim su ga svinje ubile i raskomadale.³⁵ Predodžbe nisu ostale ograničene samo na propovijedi već se šire i u

³¹ MACLEAN (2011.), 27.

³² Niti ijedan drugi jezik kojim se služe tadašnji muslimani.

³³ Grana teologije koja se bavi smrću.

³⁴ Nabil MATAR, *Islam in Britain, 1558 – 1685*, 1998., (Cambridge University Press: Cambridge) 153. – 154.

³⁵ MACLEAN (2011.), 31.

književnost, litografije, rezbarije, slike, kipove i sve druge tadašnje vrste umjetnosti. Najznačajniji prikazi prisutni su u drami, pogotovo krajem Elizabetine vladavine, ali o tome će riječi biti kasnije u poglavlju o kulturnim transferima. Za sada je važno napomenuti kako je upravo drama bila najčešći medij širenja anti-Turske, anti-Španjolske i anti-papinske reprezentacije u narodu. U dramama tog razdoblja bili su zastupljeni i Marokanci i Turčini i neki stariji muslimanski narodi svi grupirani pod već poznatim nam nazivljem, a kršćani u kontaktu s njima nikada nisu Englezi veći drugi europski narodi.³⁶ Turci su uvijek prikazivani kao bijesni i ratoborni³⁷ s okrutnim i tamnim srcem³⁸, Maori kao zli zbog svoje boje kože³⁹, a konvertiti na islam (*renegades*) kao fenomen poznat pod nazivom *Turning Turk*.⁴⁰ Unatoč svemu, postojala je i neka vrsta straha s odmakom. Englezi na Osmansko Carstvo i druge islamske zemlje gledaju kao na predaleke da bih ih se pokorilo, a na „Mediterranski islam“ kao samoodrživ i samoreprezentativan zbog vojne moći neke vrste *Pax Ottomanica* koji postoji zbog ujedinjenosti brojnih regija pod jednom vlašću.⁴¹ U ovom periodu javlja se novi termin među Englezima – Crni Saracen (*Blackamoor*) koji u sebi objedinjuje tri najčešća negativna stereotipa srednjeg vijeka: Saracene, Židove i crne Afrikance.⁴²

Do značajnijih promjena dolazi tek zaoštavanjem odnosa sa Španjolskom i ekskomunikacijom Elizabete 1570. godine. Do toga trenutka činilo se kao da Elizabeta cilja na politiku neutralnosti i nečega što engleski autori nazivaju *common corps of Christendom*. To je zapravo ideja o jedinstvu kršćanstva po svaku cijenu i želji o ujedinjenoj budućnosti.⁴³ Kroz 60-e godine XVI. stoljeća poznati su nam radovi koji se zalažu za jedinstvo kršćanstva u obrani od Osmanlija, poput *De origine imperii Turcorum* iz 1560.⁴⁴ ili brojne anti-Turske molitve koje je diljem Engleske financirala sama kraljica.⁴⁵ Posebno je zanimljiva molitva prije i slavlje nakon Lepantske bitke 1571. U tom periodu kraljičin glavni savjetnik i državni tajnik Sir Francis Walsingham (c. 1532.–1590.) još uvijek živi u nadi kako će sukobom Osmanskog Carstva i Španjolske, *the two limbs of the Devil*, oboje biti oslabljeni i Engleska

³⁶ MACLEAN (2011.), 28.

³⁷ TAŞDELEN (2015.), 269.

³⁸ Ibid., 270.

³⁹ BLANKS (1999.), 224.

⁴⁰ Mark HUTCHINGS, *Turks, Repertories, and the Early Modern English Stage*, (New York: Palgrave Macmillan) 2017., 45. – 50.

⁴¹ MATAR (1998.), 12. -13.

⁴² ARJANA (2015.), 49. – 52.

⁴³ Steven ROY, *The Anglo-Ottoman Encounter Diplomacy, Commerce, and Popular Culture, 1580-1650*, (Long Beach: California State University, Department of History) 2012., 38.

⁴⁴ BLANKS (1999.), 213.

⁴⁵ MACLEAN (2011.), 14. – 15.

spašena.⁴⁶ Ništa slično, kao što nam je poznato, nije se dogodilo. Španjolska prijetnja postaje sve jača, a Europa sve udaljenija od same Engleske.

Kroz kompleksan razvoj događaja, koji je tema cijelog sljedećeg poglavlja, Engleska uspostavlja odnos s Osmanskim Carstvom u očaju trenutnih prilika. Unatoč vrlo uspješnoj diplomaciji i trgovačkoj razmijeni koja je uslijedila u Engleskoj predodžbe ne postaju puno pozitivnije. Glavni razlog tome bila je aktivna propaganda Engleskog dvora kako bi se zataškao doseg diplomacije s Osmanskim Carstvom.⁴⁷ Ipak, nije sve moglo ostati sakriveno, pa u znanstvenim i političkim krugovima postoje rasprave oko moralnosti trgovine s „heretikom“. Najviše interesa i publikacija o Osmanlijama potaknuo je Dugi rat (1593.–1606.) koji se odvijalo u razdoblju najintenzivnijeg kontakta Engleske i Osmanskog Carstva. Najznačajniji takav esej Richarda Verstegane/Rowlandsa (c.1550.-1640) objavljen je 1592. pod nazivom *A declaration of the true causes of the great troubles*.⁴⁸ Verstegan direktno piše kraljici optužujući je za skandalozan i delegitimizirajući odnos s Osmanlijama. Kasnije je reinterpretirano kako je cijeli rad zapravo napad katolika na protestantsku državu koristeći Osmanlije kao izliku. U kraljičinu obranu, na njezinu izravnu zapovijed, tek nekoliko mjeseci nakon Verstegane, uskočio je Francis Bacon (1561.–1626.) svojim radom *Certain Observations Upon a Libel* u kojem točku po točku s nevjerojatnom analitičkom argumentacijom brani Elizabetu i time Englesku.⁴⁹ Bacon je kao i brojni drugi u Osmanlijama vidio puno manju prijetnju i čak priliku za boljitkom Engleske, nego što je to bila katolička Europa. Na Osmansko Carstvo sada istovremeno gleda kao demonske orijentalne vladare, ali i modele admiracije i imitacije koji će spasiti Englesku od katolika – emulacija grčkog „bolje turban nego mitra“⁵⁰. Taj kontrast fascinacije i odbojnosti islamom najbolje ćemo vidjeti kroz uveznu kulturu- želju za istočnim luksuzom nasuprot stoljećima predrasuda. Nakon uspostave diplomatskih i trgovinskih kontakata intenzivira se interes za arapskim jezikom i proučavanje Kur'ana kao i fenomen kavana *The Turk's Head*⁵¹ VI – još jedan u nizu elizabetanskih ironija. Englezi u ovom razdoblju na brojne načine dolaze po prvi puta u kontakt s muslimanima, bilo kao trgovci i ambasadori ili kao pirati i zatočnici, moguće i preobraćenici. Čak su nam poznati i slučajevi gdje su Englezi „švercali“ muslimanske hodočasnike na Hadž kako bi lakše

⁴⁶ BLANKS (1999.), 214.

⁴⁷ ROY (2012.), 54. – 55.

⁴⁸ Ibid., 39. – 45.

⁴⁹ Ibid., 48. – 54.

⁵⁰ TAŞDELEN (2015.), 271.; MATAR (1997.), 42. – 43.

⁵¹ Odnosi se na brojne kavane diljem Engleske, pogotovo Londona, gdje je na uličnim znakovima bila prikazana odrubljena glava s turbanom koja se najčešće pripisuje sultanima poput Murata ili Sulejmana. Mnogo više o ovome u Arjana (2015.), 76. – 83.

izbjegli pirate Sredozemlja⁵² ili gdje su oslobađali muslimanske zatvorenike sa Španjolskih brodova kako bi se umilili muslimanskim vladarima.⁵³ Nabil Matar čak zaključuje kako je prosječan Englez u tom razdoblju imao mnogo veću šansu da susretne muslimana negoli Židova, američkog Indijanca ili čak Europljana s istoka kontinenta.⁵⁴ Unatoč svemu spomenutom distinkcije između muslimana još uvijek ne postoje⁵⁵, Osmansko Carstvo je za Engleze mogući pokušaj napretka i trgovačka sila preko koje će se Engleska obogatiti.

Kako bi zaključili ovaj dio rada potrebno je sagledati i osobna iskustva ljudi toga vremena iz dostupnih nam izvora. U periodu Elizabetine vladavine započeo je trend koji će se nastaviti dugo nakon njezine smrti – putovanja Engleza na Orijent u potrazi za prilikama, boljim životom, avanturom ili pak nečim potpuno drugačijim. Maclean smatra kako je islamski Mediteran za veliku većinu Engleza bila bolja životna alternativa od Britanskog otočja.⁵⁶ Razlog tome bila je količina prilika koje su se pružale putnicima, pogotovo trgovcima, diljem islamskog svijeta. Putopisi su ujedno bili i vrlo tražena literarna roba pri povratku u Englesku, a bili su i puni raznih predodžbi o Drugom. Ovdje ćemo ukratko prikazati dvije priče o putnicima čija su putovanja sačuvana u memoarima. John Sanderson⁵⁷ je u periodu između 1584. i 1602. tri puta putovao na Levant i jednom na područje Istočne Indije (*East Indies*). Njegov dnevnik je sačuvan gotovo u cijelosti i objavljivan je u nekoliko izdanja Hakluyt društva. Na svom prvom putovanju (1584.–1588.) donosi nam vrlo detaljan opis osmanskog Carigrada uz neke ranije spomenute predodžbe o životinjskoj naravi „Turčina“ - *Great Turk doggs* ili fascinaciji luksuzom tkanina – ...*cloth of gould, velvett, scarlett and other collours of cloth*.⁵⁸ U tom putovanju također posjećuje Egipat kojim je oduševljen. Tijekom svog drugog putovanja Levantom (1591.–1598.) opisuje događaje koji su od njega brojni pisci kasnije prepisali, a još nam nije jasno odakle mu ta priča. Naime, Sanderson tijekom svog drugog dolaska u Carigrad opisuje dolazak Mehmeda III. (1595.–1603.) na prijestolje i fratricid koji je uslijedio.⁵⁹ Na trećem putovanju (1599.–1602.) hodočasti u Svetu zemlju i donosi poprilično suhoparne opise mjesta i ljudi. Sljedeći putnik kojim se valja pozabaviti bio je Thomas Dallam⁶⁰ o kojem će više riječi biti kasnije u raspravi oko povezanosti diplomacije i

⁵² Nabil MATAR, *Turks, Moors, and Englishmen in the Age of Discovery*, (New York: Uni. Press:) 1999., 6.

⁵³ Ibid., 20.

⁵⁴ MATAR (1999.), 3.

⁵⁵ Čak je potpuno ambivalentno korištenje „Turčin“, „Musliman“, „Saracen“, vrlo dobro vidljivo na primjeru poeme Edmunda Spensera iz 1590. *The Faerie Queene*. TAŞDELEN (2015.), 269.

⁵⁶ MACLEAN (2004.), xiv.

⁵⁷ Više o Sandersonu u: *The Travels Of John Sanderson In The Levant: 1584-1602.*, (London: Hakluyt Society)

⁵⁸ *The Travels Of John Sanderson In The Levant*, 38.

⁵⁹ Ibid., 58.

⁶⁰ Više o Thomasu Dallamu u MACLEAN (2004.), 3. – 47.

kulturnih transfera. Za sada valja spomenuti kako je Dallam putovao u Carigrad po kraljičinom nalogu kako bi dostavio orgulje kao poklon Mehmedu III. i pritom u svom dnevniku sačuvao dojmove jednog čovjeka o svijetu o kojem nije znao gotovo ništa, a i ono što je mislio da zna zapravo su ranije navedeni stereotipi. Dallam izjednačava Turčine i Maore, opisuje ih kao barbare i zlikovce, a sultana kao najvećeg neprijatelja svih kršćana. U Dallamovom dnevniku također je navedena priča o fratricidu sultanove braće.

Konačno, analiza predodžbi Elizabetanskog razdoblja ne bi bila potpuna bez prvog pregleda povijesti Osmanskog Carstva koje je napisao jedan Englez za Englesku publiku. Richard Knolles⁶¹ bio je obrazovani, konzervativni, protestant⁶² koji 1603. piše i u 6 izdanja kroz XVII. stoljeće objavljuje svoje kapitalno djelo *THE GENERALL HISTORIE of the Turkes, from The first beginning of that Nation to the rising of the Othoman Familie: with all the notable expeditions of the Christian Princes against them. Together with THE LIVES AND CON/quests of the OTHOMAN Kings and Emperours Faithfullie collected out of the-best Histories, both auntient and molderne, and digested into one continuat Historie vntill this present Yeare 1603.* – često skraćeno samo na *The Generall Historie of the Turkes*^{VII}. Izvore za svoj rad Knolles traži u turskoj historiografiji i kronikama te grčkoj i latinskoj historiografiji prateći tradiciju kasnog talijanskog humanizma ne unoseći išta stilski novo.⁶³ Zapravo značaj ovoga djela osim u njegovom historiografskom mjestu možemo svesti na jednu rečenicu koja je obilježila daljnju historiografiju Osmanskog Carstva u Engleskog kao i odnos Engleza onoga vremena prema istom tom carstvu – „The glorious Empire of the Turkes, the present terrour of the world“.⁶⁴ Osmanska država – carstvo koje je istovremeno *glorious* (veličanstveno) i *present terrour* (trenutni strah). Knolles i njegovo djelo ostaje dugo godina jedini autoritet o povijesti, geografiji i kozmografiji Osmanskog Carstva. Samo djelo, kao i njegov naslov, je masivno i prepuno neobičnih tvrdnji i analiza vladavine. Vladavina dvojice sultana koji su vladali kada su trajali englesko – osmanski odnosi također je opisana⁶⁵, ali referenci na diplomaciju, trgovinu ili išta drugo povezano s time nema.

⁶¹ Više o Knollesu u INGRAM (2015.), 55. - 60.

⁶² INGRAM (2015.), 58.

⁶³ Ibid., 60. – 62.

⁶⁴ Richard KNOLLES, *THE GENERALL HISTORIE of the Turkes...*, (London: Adam Islip) 1603.

⁶⁵ Ibid., 651. – 836.

2.4. Muslimanske predodžbe Europe

Kao što smo vidjeli, istraživanja europskih predodžbi islamskog svijeta su brojna, vrlo dobro zabilježena i istražena u historiografiji. Analizirani dio je čak samo mali pregled cjelokupne povijesti predodžbi orijentalnog Drugog. Obratna priča nije ni približno tako jednostavna i široka, a i mogućnosti istraživanja su male. Tek nekolicina modernih povjesničara bavi se muslimanskom predodžbom Europe ili šire okcidentalnog Drugog. Nedostatak pravih izvora je primarni problem, ali postoje i drugi. Nabil Matar navodi za to nekoliko razloga, poput prohibicije putovanja muslimana tijekom srednjovjekovnog i ranonovovjekovnog razdoblja, raširene ksenofobije i straha te opće odbojnosti prema kršćanskim pridošlicama.⁶⁶ Ipak postoje istraživanja koja nam daju određene uvide u predodžbe Turaka, Arapa, Maora i drugih muslimanskih naroda o Europi i europskom drugom koje se primarno obilježava kao kršćansko Drugo.

Najiscrpnije istraživanje ove teme, specifično perioda XV. do XVII. stoljeća, proveo je Arda Eksigil u djelu *Ottoman Visions of the West (15th-17th Centuries)* iz 2014. Osim njega istraživanja su u manjoj mjeri radili već spomenuti Matar i Maclean, ali i Bernard Lewis koji navodi kako je među muslimanima postojao naziv i ideja o svim kršćanima kao kultu koje nazivaju Nazareni⁶⁷ prema mjestu Isusova odrastanja. Kroz povijest se na muslimanske predodžbe gleda kao na potpuno kontrastne europskoj znatizelji, tj. kao da Europu čine samo okolni narodi (barbari) u čije kulture nije potrebno zadirati.⁶⁸ Zapravo nije ni približno tako jednostavno, niti su muslimani bili tako distancirani od svijeta koji ih je okruživao. Primarna distinkcija u teologiji islama je podjela na *Dar al-Islam* (Kuću islama) gdje vlada islamski zakon i na *Dar al-Harb* (Kuću rata) gdje ne vlada islam, ali čiji su vladari pozvani da se preobrate.⁶⁹ U počecima islama i kontakta s Europom razvija se terminologija koja preostaje dugo kroz povijest. Kao što su za Europu stalno postojali „Saraceni“ ili „Turčin“ tako je među muslimanima poznat termin *Frengistan* i *Frenks* (Franci) koji potječe iz razdoblja vladavine Franaka, a terminom muslimani izjednačavaju sve kršćane.⁷⁰ Taj termin nije ni približno prevalentan kao „Saracen“ ili „Turčin“ jer su nam poznati i neki drugi. Za vrijeme postojanja Osmanskog Carstva razvile su se broje genološke teorije o „Francima“ kao i razne predrasude i iskrivljene slike. Na Europu se gledalo kao ujedinjenu vojno-političku silu koja je puna

⁶⁶ Nabil MATAR, *Europe Through Arab Eyes, 1578–1727*, (New York: Columbia Uni. Press) 2009., 9. – 18.

⁶⁷ Bernard LEWIS, *Europe and Islam*, (Washington, D.C.: The AEI Press) 2007., 5.

⁶⁸ Arda EKSIGIL, *Ottoman Visions of the West (15th-17th Centuries)*, (Montreal: McGill University) 2014., 2.

⁶⁹ Poznata nam je i treća razina podijele *Dar al-Sulh* (Kuća sporazuma/pomirbe) gdje ne vlada islam, ali su potpisani sporazumi mira između islamskim i ne-islamskih vladara.

⁷⁰ EKSIGIL (2014.), 18.

manjih naroda, ali su to sve dijelovi šireg kršćanstva s papom u centru.⁷¹ Papa je tako najdominantnija figura, zatim car, pa nasljedni kraljevi. Svi oni međusobno spletkare protiv Osmanlija s ciljem njihova uništenja.⁷² Takav pogled nije teško opravdati, iako je jako generalizirajući, samim pogledom na Europsku politiku ranog novog vijeka i strah koji je tada vladao naspram „Turčina“. Osmanlije u Europi vide i nekoliko neutralnih sila poput Mletačke ili Dubrovačke Republike, ali i ti pogledi su bili skloni promjenama i njima nikada nisu potpuno vjerovali.⁷³ Tijekom godina i među ujedinjenim kršćanstvom punim malih nacija pronalaze dobre partnere koje treba zaštititi, primarno kroz trgovačke povlastice. Najočitiija razlika, a time i najprisutniji faktor u razlikovanju okcidentalnog od orijentalnog u očima Osmanlija bila je religija. Poznata nam je legendarna zgoda iz 1344. kada Emir Ajdina Umur Bey (c. 1309.–1348.) na provokaciju jednog „Franka“: „...mi imamo tri boga, a vi samo jednog.“ odgovara „Vi tražite uspjehe kroz idole. Ali ni nakit [križ oko vrata] vam neće pomoći.“⁷⁴ Takve priče su bila vrlo česte u narodnoj kulturi Osmanlija i stvaraju se predrasude o „Francima“ kao „klevetnicima izvana, odvratnima iznutra“⁷⁵, onima koji na križu nose leš...sakupljaju se štujući stvar, nazivajući je Bogom.“⁷⁶ Kao što iz ovih i brojnih drugih primjera vidimo, Osmanlijama je najviše smetalo katoličko idolopoklonstvo koje se sukladno njihovom mišljenju očituje kroz brojne križeve, svece, idole i relikvije. Tijekom vremena sve Europljane počinju poistovjećivati s jednom vrstom odjeće - kapama i crninom. Njih zatim prenose u vizualnu umjetnost kako bi reprezentirali Zapad.⁷⁷ Također se preneglašavaju kulturni aspekti poput pijenja vina ili jedenja svinjetine, a žene su predstavljene kao pohotne i bludne s neutaženim impulsima.⁷⁸ Ovo je također vrlo slično, ali obratno, predodžbama Europe o islamu.

Nakon širenja reformacije i zbližavanja Osmanlija s nekim narodima, barem u trgovačkoj sferi, predodžbe se vrlo brzo mijenjaju. Tako „odvratni Franci“ vrlo brzo postaju „mudri Franci“, a Galata u Carigradu dobiva i sada pozitivan pridjev „franački grad“.⁷⁹ Više su naklonjeni protestantima negoli katolicima, ali ih konverzija ipak ne privlači. Uskogrudne averzije iz prošlosti gotovo da i nestaju, uz povijesne izuzetke, kako u Osmanskom Carstvu tako i diljem Magreba. Specifičan je odnos s Engleskom i Englezima i nakon početka

⁷¹ EKSIGIL (2014.), 39. – 40.

⁷² Ibid., 44.; 46.

⁷³ Ibid., 48. – 49.

⁷⁴ Ibid., 66.

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Ibid., 66. – 67.

⁷⁷ Ibid., 74. – 75.

⁷⁸ Ibid., 76. – 78.

⁷⁹ Ibid., 92. – 96.; 122. – 123.

intenzivne diplomacije i trgovine. Osmanlije vrlo brzo shvaćaju fascinaciju kraljice Elizabete Osmanskim Carstvom i retoriku kojom se koristi u svojim pismima, pa je čak zapisano da je jedan od sultanovih podanika komentirao kako *Englezima ne nedostaje ništa da postanu muslimani, osim da uzdignu prst i postanu jedno s Turcima izgledom, štovanjem i cjelokupnim karakterom.*⁸⁰ Muslimani se s Englezima najčešće susreću kao ambasadori, trgovci, diplomati i rjeđe kao zatvorenici⁸¹, a Englezi su u Osmanskom Carstvu prisutni kao vojnici, pirati, trgovci, zatočenici, diplomati.⁸² Možemo zaključiti kako u kulturi i stvaralaštvu Osmanskog Carstva i drugih dijelova islamskog svijeta nije stvoren okcidentalizam kao sustavna retorika reprezentacije Zapada, bar ni približno kao što je slučaj s orijentalizmom u Europi. Muslimani među kršćanima prepoznaju razlike, primarno teološke, ali i one pod utjecajem dobrih odnosa, trgovine i diplomacije posustaju i čak traže dodirne točke. Osmansko Carstvo sebe je doživljavalo kao superiornijim i zbog toga se nisu ni mogli osjećati ugroženo, posramljeno ili na bilo koji način zavidjeti Europi.

⁸⁰ MATAR (1997.), 43.

⁸¹ MATAR (2009.), 72. - 73 ; 118. – 120.

⁸² MATAR (1999.), 43. – 44.

3. Diplomacija

A special letter, full of marvels

Moderna diplomacija izum je XIX. i XX. stoljeća i današnje prakse stoje na temeljima ranog novog vijeka kada je diplomacija bila ključan faktor u svijetu punom podjela i ratova. Europsko društvo se postepeno izjenjivalo i mijenjalo prakse iz srednjeg vijeka koje su do tada postojale u svjetovima rudimentarne diplomacije, trgovine, ratovanja i primirja. Ključan faktor europske diplomacije tog vremena kao i diplomacije europskih sila s okolinom bila je religija, točnije već spomenuta ideja o jedinstvu kršćanske Europe i spor proces sekularizacije diplomacije koji se odvijao tijekom XVI. stoljeća. Samuel C. Chew u svom djelu *The Crescent And The Rose: Islam And England During The Renaissance* iz 1937. predlaže tezu o diplomatskoj revoluciji u odnosu kršćanskih snaga naspram Osmanskog Carstva u XVI. stoljeću.¹ Događa se transformacija u diplomatskim pogledima europskih sila prema Osmanskom Carstvu nakon osvajanja Carigrada i etabliranja osmanske države kao nove, snažne, europske sile. Do kraja stoljeća gotovo sve sile uspostavljaju neku vrstu odnosa s Osmanlijama koja je većinom uključivala ambasade, a ponekad i zahtjeve za osmanskom pomoći protiv drugih kršćanskih neprijatelja.² Unatoč svemu, Kršćanstvo s velikim početnim slovom preostaje, barem među nekim monarsima, kao ideja o „ujedinjenoj Kršćanskoj republici“ kroz brojne mirovne sporazume tog vremena.³ Odličan primjer upravo ovog je Londonski sporazum iz 1518. između Engleske Henrika VIII., Burgundije, Francuske, Svetog Rimskog Carstva, Nizozemske, Papinske Države i Španjolske⁴. U tom sporazumu kršćanstvo je navedeno kao ujedinjujuća sila Europe, a svi „kršćanski prinčevi“ kao „propagatori vjere u Krista“.⁵ Situacija nije bila ni približno tako bajna i uslijedili su najgori religijski ratovi u Europi, ali odnos prema Osmanskom Carstvu postao je otvoreniji i za mnoge nova prilika u svijetu konfesionalnih podjela.

¹ Samuel C. CHEW, *The Crescent And The Rose: Islam And England During The Renaissance*, (New York: Oxford University Press) 1937., 150.

² Franklin L. BAUMER, *England, the Turk, and the Common Corps of Christendom*, (The Oxford University Press. American Historical Review) 1944., 27.

³ Ibid., 28.

⁴ Pozvane su bile sve sile Europe. Osmansko carstvo i Moskovska kneževina nisu bile gledane kao Europa u očima ondašnjih sila.

⁵ BAUMER (1944.), 28. – 30.

3.1. Preko Rusije i Perzije do Harbornea

Diplomatski početci između Engleske i islamskog svijeta započinju na više mjesta gotovo istovremeno čak i prije Elizabetine vladavine. Engleska kao otočna zemlja nije nikada imala jednako snažne odnose s drugim europskim silama kao što su na primjer imali Francuska, Španjolska i Mletačka Republika. Tijekom stoljeća ujedinjenog zapadnog kršćanstva Engleska je ipak održavala vrlo prijateljske odnose s Europom kao glavnim političkim, trgovačkim i vojnim partnerom. Ipak, postojali su, u Engleskoj neki koji su htjeli širiti utjecaj Engleske i ujedno sebi osigurati profit i bolji socijalni status. Još od vremena Edvarda VI. (1547.–1553.) i Marije I. (1553.–1558.) postoje dokazi o putovanjima Engleza u Perziju⁶ i druge istočne krajeve. Ipak, tek će za vrijeme Elizabete takva vrsta kontakta i eventualne diplomacije procvasti. Prvi susreti Elizabete sa svijetom izvan okvira zapadnog kršćanstva bili su s ruskim carom Ivanom IV. „Groznič“ (1547.–1575.) s kojim se razvija dopisništvo⁷, zatim s Marokom i Perzijom.⁸ Perzijski kontakt sa šahom Tahmaspom I. (1524.–1576.) uključivao je dobro sačuvano dopisništvo⁹, ali i ranu verziju kulturne razmijene Engleske s islamom. Svi ovi kontakti odvijali su se početkom Elizabetine vladavine, a neki su preostali do njenog kraja. Ključnu ulogu u oba odnosa odigrali su Anthony Jenkinson¹⁰ (1526.–1610.) i nešto kasnije braća Anthony i Robert Sherley¹¹ (1565.–1635. i 1581.–1628.). I prije dolaska Elizabete na prijestolje Jenkinson je putovao u daleke zemlje i tako je 1553. u Alepu od velikog sultana Sulejmana I. „Veličanstvenog / Zakonodavca“ (1520.-1566.) uspio dobiti dokument o sigurnoj trgovini. To je bio prvi sporazum između Engleske i neke muslimanske zemlje.¹² Taj dokument je sačuvan u prijevodu¹³ i veoma je značajan za priču o kontinuiranim odnosima Engleske s islamskim zemljama. Jenkinson je također bio jedan od prvih Engleza koji su kročili u Rusiju. Kao član Moskovske kompanije¹⁴ i službeni predstavnik engleske Krune (sada već Elizabetine) Jenkinson i njegova pratnja su na četiri

⁶ Charles BEEM, *The Foreign Relations of Elizabeth I: Queenship and Power*, (New York: Palgrave) 2011., 170.

⁷ Rayne ALLINSON, *A Monarchy of Letters: Royal Correspondence and English Diplomacy in the Reign of Elizabeth I*, (New York: Palgrave Macmillan) 2012., 111. - 129.

⁸ MACLEAN (2011.), 42. – 44.

⁹ BEEM (2011.), 172. – 174.

¹⁰ Za više o njegovom životu i putovanjima: CHEW (1937.), 205. – 232.; BROTTON (2016.), 34. – 53.; BEEM (2011.), 172. – 180.

¹¹ Alternativno: Shirley

¹² Susan A. SKILLITER, *William Harborne and the Trade with Turkey 1578 – 1582: A documentary study of the first Anglo-Ottoman relations*, (London: Oxford University Press) 1977., 6. – 10.

¹³ Richard HAKLUYT, *The Principal Navigations Voyages Traffiques & Discoveries of the English Nation. Vol V.*, (Glasgow: Glasgow University Press) 1904., 109. – 110.

¹⁴ Muscovy Company je 1551. osnovana kao udružena trgovačka kompanija s ciljem potrage za sjeveroistočnim prolazom do Kine.

ekspedicije u Rusiju bili prvi Englezi na Kaspijskom jezeru¹⁵ i izaslanici kraljice na Ruskom dvoru sa zadaćom dostave pisama Ivanu „Groznom“, a usput je i kartirao široke regije na putu prema Rusiji. Braća Sherley su se uputili odvojeno na svoja putovanja¹⁶ prema Perziji krajem Elizabetine vladavine, a vratili se tek nakon njezine smrti. O njihovim uspjesima i doprinosima bit će riječi više u poglavlju o kulturnim transferima. Značajno je naglasiti kako su s Perzijom potpisane trgovačke povlastice već 1566. i 1568. zbog želje Perzije kako bi se odvratili Englezi od osmanskog tržišta.¹⁷ Međutim, to se u dugoročnom pogledu pokazalo neuspješnim.

Prvo približavanje Engleza Levantu i Osmanskom Carstvu možemo pratiti sporadično već od 1511. s učestalim prekidima sve do 1553. i već spomenutog Anthony Jenkinsona. Tada su, kao i sve do kasnijih Kapitulacija, Englezi primorani trgovati samo pod Francuskom zastavom i oslanjanjem na mletačke trgovačke veze. Kao i mnoge druge stvari u Engleskoj, službena diplomacija s Osmanskim Carstvom započinje s kraljicom Elizabetom I. i njenom ekskomunikacijom 1570. godine. Izolacija Engleske kroz 70-e godine dovodi do širenja želje za trgovinom s najjačom silom Mediterana i Bliskog istoka – Osmanskim Carstvom. U tome engleski trgovci poduzetnici, pa i Dvor, vide jedini izlaz, ne samo kao način bogaćenja i uvoza luksuza, već i kao mogućnost vojnog savezništva protiv Španjolske. Naime, španjolska prijetnja Engleskoj raste od samog dolaska Elizabete na vlast, ali pogotovo nakon njene ekskomunikacije. Španjolski kralj Filip II. (1556.–1598.¹⁸) bio je ko-monarh Elizabetine sestre Marije I. i time pretendent na englesko prijestolje. Osmansko Carstvo tako se činilo sve primamljivije za opstojnost Engleskog kraljevstva. Ovdje je važno naglasiti status osmanske vanjske politike toga razdoblja.¹⁹ Osmanska diplomacija se može sažeti na sustav podređenih partnera, gdje nisu svi jednaki, jedino svi odgovaraju volji i uređenjem Osmanlija.²⁰ Iako Osmanlije gube neka trgovačka uporišta i trgovačku moć nakon vlasti Sulejmana I. svejedno ostaju primarna mediteranska sila jer kontroliraju najbrže i najizravnije puteve Europe prema istoku. U ovom periodu nastaju brojni trgovački dogovori i Osmansko Carstvo se diplomatski otvara Europi, gledajući u tome vlastitu korist, misleći da ne gube išta.

¹⁵ BEEM (2011.), 172.

¹⁶ Za više o njihovim životima i putovanjima: BROTTON (2016.), 225. – 237.; CHEW (1937.), 232. – 261.

¹⁷ MACLEAN (2011.), 17.

¹⁸ Filip II. je također bio kralj Portugala nakon ujedinjenja kruna 1580. te Napuljski i Sicilski kralj od 1554.

¹⁹ O ovoj temi opširno pišu Suraiya Faroqhi u: Suraiya FAROQHI, *The Ottoman Empire and the World Around It*, (New York: I.B.Tauris & Co. Ltd) 2004. i Daniel Goffman u: GOFFMAN (2002.), 183. – 194.

²⁰ GOFFMAN (2002.), 183.

U tim uvjetima 1575. dva prestižna londonska trgovca, Edward Osborne i Richard Staper, šalju svoje agente u Carigrad s ciljem otvaranja trgovačke veze s Osmanskim Carstvom. Njihov prvi plan je uspostaviti trgovinu kontinentalnim putem, preko Poljske. Jedan od njihovih zaposlenika dvije godine kasnije dobiva dozvolu za trgovinu tkaninama, kositrom, olovom i čelikom na triangularnom putu Carigrad – Tripoli – Aleksandrija.²¹ Uvidjevši uspjeh ovog pothvata i priliku za napredak Engleske, kraljičin glavni savjetnik i državni tajnik, Sir Francis Walsingham piše 1578. *Memorandum on the Turkey Trade*²². Walsingham je također bio potaknut neuspjehom diplomatskih veza s Marokom, ali o tome nešto kasnije. *Memorandum* je stavio mogući odnos s Osmanskim Carstvom u lokalni i globalni kontekst te propisao uputstva za sve buduće kontakte s Osmanlijama. Također naglašava kako je engleska mornarica prva linija obrane protiv katoličkih snaga (prvenstveno Španjolske) i ovakva vrsta diplomacije s Osmanlijama bi ju očuvala. Osmansko Carstvo bi engleskim trgovcima i poduzetnicima pružilo priliku za profit, jer više ne bi bilo posrednika između robe i trgovca. I konačno, ne samo da bi se time Engleska obogatila luksuznom i egzotičnom robom, već bi Engleska mogla postati posrednik pri trgovini s Europom. Walsingham vrlo vješto opisuje geopolitiku tadašnjeg Mediterana s ciljem potkopavanja Mlečana, Francuza i Dubrovčana i obrane od snaga Svetog Rimskog Carstva i Španjolske. Walsingham se bavi i logistikom puta prema Levantu, ali i po prvi put zaključuje da je Engleskoj potreban agent koji će ovu suradnju dogovoriti i održavati, a ujedno i suzbijati neprijateljske prijetnje na terenu. Memorandum je tako odlučeno da je potreban *some apt man* (neki pogodan čovjek) koji će u kraljičinoj službi djelovati kao njen agent i agent kraljevstva. Upravo takvog čovjeka Kruna pronalazi u Williamu Harborneu²³ (c. 1542.–1617.).

Harborne se rodio²⁴ u Great Yarmouthu u Norfolku i radio je kao šegrt u uredu za odnose s javnošću članova Parlamenta gdje je vjerojatno i upoznao Edwarda Osborna i Richarda Stapera. Kao njihov zaposlenik putuje Europom već 1559., a nakon Memoranduma postaje izabranik Krune za misiju u Osmansko Carstvo. Harborne 1578. kreće preko Njemačkih zemalja do Poljske gdje se upoznaje s osmanskim dragomanom²⁵ Mustafa Begom s kojim zajedno putuje prema Carigradu. Za vrijeme kratkog boravka u Poljskoj s kraljem Stjepanom

²¹ BROTTON (2016.), 74. – 76.

²² SKILLITER (1977.), 28. - 30.

²³ Rođen s prezimenom Harebrowne/Harbrown koje 1582. mijenja u Harborne. SKILLITER (1977.), 34.

²⁴ Opširniju biografiju pronaći u SKILLITER (1977.), 34. – 39.

²⁵ Službeni naziv osobe koja je djelovala kao prevoditelj, tumač i službeni vodič pri stranim diplomatskim predstavništvima u Osmanskome Carstvu i drugim zemljama na Istoku.

Báthoryem (1576.–1586.) dogovara trgovačke povlastice i slobodu prolaska Engleza.²⁶ Harborne stiže u Carigrad 28. listopada 1578. i prva 4 mjeseca od njega nema ni traga ni glasa. Tek u ožujku 1579. se aktivira i šalje prvu peticiju²⁷ velikom veziru Mehmed-paši Sokoloviću (1565.–1579.) u kojoj iskazuje želju za službenim susretom sa sultanom. Engleski autori onog vremena, nakon povratka Harbornea u Englesku, zabilježili su kako se u Carigradu ponašao tako mudro i diskretno da je u samo par mjeseci uspio od „Velikog Turčina“ dobiti privilegije.²⁸ Iako je vremenski ova informacija točna, put do privilegija je ipak bio malo teži. Harborne je u Carigradu bio prvenstveno predstavnik kraljice, a tek onda uposlenik trgovačke Kompanije iako ga je Kompanija plaćala.²⁹ O prvim mjesecima Harbornova života i rada u Carigradu ne znamo mnogo, samo informacije napisane godinama kasnije i trunke teškog života koji se prepoznaje iz peticije koje je slao. Ključnu ulogu u nastavku ove priče odigralo je dopisništvo Elizabete i tadašnjeg sultana Murata III. (1574.-1595.)

3.2. Pisma i kapitulacije

Službeno dopisništvo dviju sila, pogotovo dvoje monarha kada je sačuvano, vjerojatno je najvrjedniji izvor za proučavanje diplomatske povijesti. Iako su procesi pisanja, slanja i primitka pisma ponekad trajali mjesecima, to je bila primarna forma diplomacije ranog novog vijeka. Ambasadori, pisari, sluge kao posrednici samo su dio kompleksne mreže diplomatske korespondencije. Važnost pisma kao medija diplomacije i aktera koji pomažu u njegovom stvaranju zato su ključan dio i ove analize. Povijest pisanja u Engleskoj s vrha političke i diplomatske sfere, za vrijeme Tudora pogotovo, vrlo je dobro zabilježena.³⁰ Još od vremena nepismenih anglo-saksonskih kraljeva poznata nam je uloga kraljeve riječi koja je kroz razne službe dvora dospijevala do elita, masa i stranih zemalja. Prvi tudorski kralj Engleske Henrik VII. (1485.–1509.) naredio je izradu personaliziranog papira za pisanje kraljevskih pisama i sam je bio autor brojnih autografa³¹. Njegov sin slijedio je očev primjer kao što su i njegova djeca koja su uz pomoć najboljih učitelja naučila vještinu lijepog pisanja. Elizabeta je kao princeza bila učena bar 6 stranih jezika³² na inicijativu majke, a počinje pisati vlastita pisma s

²⁶ John E. SWEETMAN, *The Oriental Obsession: Islamic Inspiration in British and American Art and Architecture, 1500-1920*, (Cambridge: Cambridge University Press) 1988., 14.

²⁷ SKILLITER (1977.), 45. - 46.

²⁸ Arthur Leon HORNIKER, *William Harborne and the Beginning of Anglo-Turkish Diplomatic and Commercial Relations*, (The University of Chicago Press. The Journal of Modern History, Vol. 14, No. 3) 1942., 295. – 299.

²⁹ H. G. RAWLINSON, *The Embassy of William Harborne to Constantinople, 1583-8*, (Cambridge University Press) 1922., 5.

³⁰ Za opširniji pregled povijesti službenih pisama u Engleskoj: ALLINSON (2012.), 1. – 16.

³¹ Manuskript, pismo, dokument pisan autorovom vlastitom rukom. Poznato i kao holograf.

³² Hebrejski, Grčki, Latinski, Talijanski, Španjolski i Francuski.

11 godina. Ta prva pisma bila su vrlo službena i upućena bitnim ljudima, poput njezina oca, pomajke, polubrata nakon što je postao kralj i polusestre također kraljice nakon bratove smrti. Još od tog razdoblja na dvoru je bilo poznato da princeza Elizabeta voli pisma, jezike, sam čin pisanja i smišljanje govora.³³ Njena ljubav prema umijeću pisanja očituje se i u jedinom zabilježenom priznanju fizičke slabosti potkraj života kada je zbog reume u desnoj ruci morala smanjiti količinu korespondencije.³⁴ Tijekom vlasti inzistirala je na pisanju što više autografa, a brojni znanstvenici koji se bave rukopisima na njenim su primjerima zamjetili kako se na kraljevska pisma gledalo ne samo kao na tekst, već i kao na fizički objekt. Papir, pečat, tinta, vosak, omot, preklopi, razmaci, ukrasi – sve su to ne tekstualni dijelovi pisma o kojima je Elizabeta znala mnogo i precizno ih koristila.³⁵ Ista razina materijalnosti službenih pisama bila je vrlo važna i u Osmanskom Carstvu.³⁶ Proces nastanka pisama u Engleskoj je suradnja više ureda kroz 7 uobičajenih koraka.³⁷ Značajni primatelji Elizabetinih pisama koja su sačuvana su već spomenuti Filip II., kraljica Škotske Marija I. (1542.–1567.), francuska kraljica majka i regentica Katarina de' Medici (1547.–1563.), spomenuti vladari Rusije i Perzije, predstavnici Maroka, francuski kralj Henrik IV. (1589.–1610.), njen nasljednik Jakov VI. (1567.–1625), pa čak i kineski car Wanli (1572 –1620.).³⁸ Brojna Elizabetina pisma su sačuvana^{VIII}, ali rijetka su zadržala svoj sjaj zbog nepažnje ili zuba vremena.

Elizabetino pravo umijeće pisanja službenih pisama pokazalo se tijekom ekstenzivne korespondencije s Muratom III. Zanimljivo je da, za razliku od drugih interakcija sultana sa stranim silama, upravo Murat III. započinje dopisništvo, a ne Elizabeta^{IX}. Prvo pismo nastaje 7. ožujka 1579., nakon peticije Harbornea Mehmed-paši, a u Englesku stiže 25. rujna. putem Harbornova starijeg brata Thomasa.³⁹ Pismo je sačuvano u nekoliko primjeraka, a ovdje se referiram na moderni engleski prijevod službene objavljene latinske kopije koju je dobila kraljica.⁴⁰ Elizabeta je pismo primila u satenskoj vreći, učvršćeno srebrnom kopčom. Murat Elizabetu službeno titulira ponavljajući i službenu formulu i tradicionalni uvod gdje stoji kako je njegov dvor otvoren za prijatelja i neprijatelja. Fokus pisma je obećanje sigurnosti engleskim agentima i trgovcima u Osmanskom Carstvu i na kopnu i na moru i zahtjev za uzvraćenim prijateljstvom. Ovakav kraj pisma je poprilično neuobičajen poznavajući

³³ ALLINSON (2012.), xi. – xiii.

³⁴ Ibid., 17.

³⁵ Ibid., 18.

³⁶ Ibid., 135. – 136.

³⁷ Carlo M. BAJETTA, Guillaume Coatalen i Jonathan Gibson ur., *Elizabeth I's Foreign Correspondence: Letters, Rhetoric, and Politics*, (New York: Palgrave Macmillan) 2014., 10.; 16. – 17.

³⁸ ALLINSON (2012.); BEEM (2011.), 171. – 175.

³⁹ ALLINSON (2012.), 136.

⁴⁰ SKILLITER (1977.), 49. – 50.

tradicionalne forme osmanskih pisama. Murat piše: *let not your love and friendship be lacking (and) may your agents and your merchants never cease from coming with their wares and goods, whether by sea...or by land...carrying on trade (and then) going away [zagrade dodala S. A. Skilliter].*⁴¹ Istoga dana sultan svim službenim kanalima zabranjuje maltretiranje 3 engleska trgovca na povratku, kao i budućih trgovaca i agenata.⁴² Važno je napomenuti kako Harborne nije bio jedan od trojice, već ostaje u Carigradu. Kopija ondašnjeg engleskog prijevoda sačuvana je i Hakluytovoj zbirci⁴³, ali se smatra neispravnom i „čudnom“ do te razine da je postojala i sumnja u autentičnost dokumenta.⁴⁴ Elizabetin odgovor⁴⁵ datiran je 25. listopada 1579., a pismo je pokušalo emulirati format osmanskog kako bi se pokazalo poštovanje emulacijom protokola. Ipak, u samoj titulaciji značajna je rečenica kojom Elizabeta sebe opisuje *the most invincible and most mighty defender of the Christian faith against all kinds of idolatries, of all that live among the Christians, and falsely profess the name of Christ.*⁴⁶ Vrlo očit naglasak na osudu šovanja ikona u svrhu približavanja islamskoj teološkoj dogmi. Murata Elizabeta oslovljava s *Most August and Invincible Prince ... most powerful ruler of the Turkish kingdom and monarch of the Oriental Empire sole and supreme above all*⁴⁷, jasna razlika od titulacije *brother and cousin* koju bi koristila s kršćanskim vladarima poput kralja Španjolske ili Francuske. Tako istovremeno sebe distancira od Muratove „teološke obitelji“⁴⁸ dok se približava teološkim preklapanjima islama i anglikanizma. Elizabeta u pismo iskazuje svoju zahvalnost i obećava iskaz iste u budućnosti. Elizabeta se isti dan zahvaljuje i Mustafa Begu vrlo sličnim pismom.⁴⁹ Time je početni službeni kontakt ostvaren i započela je široka i vrlo uspješna korespondencija Elizabete I. i Murata III. U ovom razdoblju prije službenih privilegija poznato nam je još jedno pismo⁵⁰. Murat ga šalje 4. ožujka 1580. s ciljem obavještanja Elizabete o dolasku dvojice trgovca koji će u Engleskoj kupovati stvari za carski dvor. Harborne za vrijeme ovog dopisništva aktivno radi na finalizaciji službenog dogovora o trgovini i mogućem savezništvu.

Prije nego je Engleska dobila svoj dogovor s Osmanskim Carstvom Mletačka Republika i Francuska su već dogovore osigurali, a slični su bili uspostavljeni i s patrijarhom grkokatolika

⁴¹ SKILLITER (1977.),

⁴² Ibid., 55. – 56.

⁴³ HAKLUYT (1904.), 169. – 171.

⁴⁴ SKILLITER (1977.), 51.

⁴⁵ Ibid., 55. – 56.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ ALLINSON (2012.), 137.

⁴⁹ SKILLITER (1977.), 73. – 74.

⁵⁰ Ibid., 77.

u Carigradu, Dubrovačkom Republikom i Republikom Genovom. Mlećani su uspjeli dogovoriti čak 19 sporazuma od 1403. do 1576. Kapitulacije ili *Ahidnâme*⁵¹ su bile službeni dokument kojim su se od XIV. do XIX. stoljeća regulirali ugovori europskih država s islamskim.⁵² Islamske države omogućavale su preko kapitulacija određene privilegije, poput trgovine ili imuniteta i nosile su važnost konzularnog ugovora. Značajno je da iza sebe nisu povlačile uzajamnost, tj. nije bilo obveze recipročnih privilegija. Kao pisani pravni akti nastaju u XVI. stoljeću i njihov razvoj možemo pratiti u više faza, od kojih je za Englesku bitna ona predzadnja kada se najaktivnije uključuje Francuska, a zatim i druge europske sile. Osmansko Carstvo u svom zakonskom okviru i pravnim temeljima pravnog poretka uz kapitulacije prepoznaje i *fermane*⁵³ i *berate*⁵⁴. Temeljni privilegij kapitulacija bilo je osnivanje konzularnih ureda u gradovima i lukama, najčešće Carigradu. Cjelokupni sustav generalno je olakšao protok trgovaca i robe između Istoka i Europe i formirao diplomatsku bazu budućih odnosa. Engleska je svoje Kapitulacije napokon primila između 16. i 25. svibnja 1580. primarno zbog djelovanja Harbornea i već razvijene korespondencije Murata i Elizabete. Cjelokupni dokument sačuvan je u 3 primjerka s prijevodima na latinski⁵⁵ i engleski⁵⁶. Ovaj dokument osnova je anglo-osmanskih odnosa sve do Ugovora iz Lausanne (24. srpanj 1923.), to nam je poznato jer je prepisan u cijelosti pri sklapanju svakog sljedećeg ugovora tijekom stupanja na prijestolje novog monarha. Original koji je donesen Elizabeti je izgubljen, ali postoji latinski prijevod. Murat je Elizabetu obavijestio o dodjeli privilegija u pismu⁵⁷ 21. lipnja 1580., a Elizabeta mu zahvaljuje u pismu⁵⁸ tek 8. siječnja 1581. U međuvremenu između Kapitulacija i zahvala objavljeno je puno naredbi o zabrani ometanja engleskih trgovaca i diplomata.⁵⁹ Sadržaj samih Kapitulacija možemo usporediti s francuskima iz 1569. gdje se jasno vidi kako su Engleske nešto slabije u nekim dijelovima (npr. roblje, prevoditelji), ali mnogo opširniji u drugim (npr. sigurnost putovanja, zakonski okviri, broj konzula). Sveukupno Kapitulacije su uključivale 23 privilegija od kojih su prva dva (sigurnost putovanja i sloboda od zatočeništva) jedino specifični za Engleze, ostali su usporedivi s francuskom verzijom 1569. Osmansko Carstvo time se otvara za englesko tržište.

⁵¹ U hrvatskoj historiografiji poznatije kao *Ahdname*.

⁵² Luka GAŠPAROVIĆ, *Osnove sustava kapitulacija kao međunarodnih ugovora sui generis u osmanskom carstvu (XVI. – XVIII. st.)*, (Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu 59, br. 4) 2009., 679. – 681.

⁵³ Pisane carske naredbe, dekreti, diplome vojne ili civilne naravi. GAŠPAROVIĆ (2009.), 691. – 693.

⁵⁴ Darovnice dodjela timara s određenim pravima ili dodjele plaće ili odličja. GAŠPAROVIĆ (2009.), 693. – 694.

⁵⁵ HAKLUYT (1904.), 178. – 189.

⁵⁶ SKILLITER (1977.), 86. – 89.

⁵⁷ *Ibid.*, 115. – 116.

⁵⁸ *Ibid.*, 142. – 143.

⁵⁹ *Ibid.*, 105. – 111.

3.3. Problemi i ambasadori

Od samog početka prisutnosti Williama Harbornea u Carigradu za engleski uspjeh u njihovim trgovačko-diplomatskim nakanama postojale su brojne prepreke, ponajviše u obliku drugih stranih ambasadora i predstavnika. Francuska i Mletačka Republika, pod čijim patronatom i zastavom Englezi do tada trguju, postaju izričito defenzivni, a i druge sile poput Svetog Rimskog Carstva prosvjeduju protiv engleskog uključivanja u Levantsku trgovinu. Engleski brodovi u Mediteranu i pogotovo u osmanskim lukama ugrozili bi profitabilnu trgovinu Francuza i Mlečana. Francusko-osmanski odnosi nisu bili dobri još od ustoličenja Murata III. jer Francuzi zbog svojih internih problema nisu imali vremena niti povoda čestitati novom sultanu i time obnoviti Kapitulacije iz 1569. godine. U Carigradu je tada kao francuski ambasador služio Jacques de Germigny (1579.–1585.) koji je bio dobro upoznat s Harbornovim nastojanjima i pokušao ih usporiti, ako ne i spriječiti. Mlečani su u razdoblju prije engleskih kapitulacija bili puno opušteniji od Francuza, ali i to se brzo mijenja. Ubrzo nakon službene objave kapitulacija s Engleskom Germigny se aktivirao jer je htio obnoviti francuske kapitulacije ili ukinuti engleske jer su sadržavale više nego je Francuska dobila 1569. (glavni problem je bila sigurnost putovanja morem i kopnom). Francuski kralj Henrik III. u pismu sultanu⁶⁰ početkom 1581. traži obnovu kapitulacija, ali ne spominje Engleze⁶¹. Kapitulacije⁶² su konačno odobrene u srpnju 1581. i sada su uključivale sve privilegije kao i Engleske. Germigny se i dalje trudio što više potkopati Harbornea, ali uz gotovo nikakav uspjeh jer Harborne je čak uspio osigurati smanjivanje carinskih taksi.⁶³ Engleska je tako učvrstila svoj položaj na Levantu bez ikakve značajnije prijetnje od europske konkurencije.

Harborneovu službu na Leventu potresao je još jedan značajan incident u travnju 1581. godine. U rujnu prijašnje godine iz Londona je krenuo trgovački brod imena Bark Roe koji je nosio teret vrijedan preko 1000 funti. Kapetan broda bio je već ozloglašeni Peter Baker koji je u sebi vidio ne samo trgovca, već i mediteranskog pirata. Nakon slučajnog susreta s Harborneom na Hiosu (Chios/Hij) Bark Roe kreće u piratstvo „turskih i grčkih brodova“ u okolini Rodosa i drugih grčkih otoka.⁶⁴ Opljačkani teret pripadao je udruženju grčkih i mletačkih trgovaca, a na jednom brodu je bio i pravoslavni svećenik s Patmosa koji je bio pod direktnom osmanskim jurisdikcijom. Ovim glupim i pohlepnim potezom ugroženi su interesi

⁶⁰ SKILLITER (1977.), 139. – 141.

⁶¹ Vjerojatno zbog još uvijek aktivnih pregovora o braku između Elizabete I. brata Henrika III.

⁶² SKILLITER (1977.), 170. - 171

⁶³ Alfred C. WOOD, *A History Of The Levant Company*, (London: Frank Cass & Co Ltd) 1964., 14.

⁶⁴ BROTTON (2016.), 98.- 99.

Engleza u Carigradu i uvrijeđeni su istovremeno Osmanlije, Grci i Mlečani. Na povratku u Englesku zaustavljaju se na Malti gdje ih 22. travnja privodi predstavnik Rimske inkvizicije. Za sve su okrivljeni Englezi, a Osmanlije su se osjetili prevareno do te mjere da je jedan admiral predložio ukidanje kapitulacija i kaznu od 40 000 dukata.⁶⁵ Harborne je bio u panici svjestan kaosa koji je nastao. Priveden je na ispitivanje, sva imovina mu je zamrznuta i ostaje bez novaca da podmiri dugove. Kako bi stvar bila gora mora moliti Germignya da mu bude jamac. Germigny pristaje u nadi kako će ovaj događaj ostaviti dovoljno *loš miris Engleza*⁶⁶ da ih se Osmanlije riješe. Sve je bio uzalud jer Murat povlači kapitulacije. Ovdje se morala umiješati i sama Elizabeta koja u pismu⁶⁷ 26. lipnja 1581. moli Murata za oprost u poprilično poniznom i tužnom stilu bacivši Bakera u zaborav. Murat pristaje obnoviti kapitulacije uz zahtjev za službenom formalizacijom trgovačkih i diplomatskih odnosa imenovanjem ambasadora pri Porti. Harborne je u travnju 1583. i službeno⁶⁸ proglašen prvim engleskim ambasadorom u Osmanskom Carstvu nakon puno muke i izvlačenja iz raznih dugovanja.⁶⁹ Nastavio je uspješno služiti Engleskoj u Carigradu sve do 1587. kada mu je napokon dopušten povratak kući.⁷⁰ Na poziciji ambasadora nasljeđuje ga dugogodišnja desna ruka i glavni tajnik Edward Barton (c 1562.–1598.). U mirovini Harborne i dalje aktivno sudjeluje u radu trgovačke kompanije pišući brojne savjete i memorandume. Umire u blizini svog rodnog mjesta u Norfolku 1617., a pokopan je ispod epitafa u kojem se spominje njegovo životno djelo, ambasada u službi Elizabete.⁷¹

Nakon što je trgovački dio englesko-osmanskih odnosa čvrsto uspostavljen zadaća novog ambasadora bila je primarno politička. U jeku jačanja španjolsko-engleskih animoziteta Elizabeta i njeni savjetnici okreću se novom „prijatelju“ na istoku u potrazi za vojnim savezništvom. Ekstenzivno istraživanje S. A. Skilliter *The Turkish documents relating to Edward Barton's embassy to the Porte: 1588-1598.* iz 1922. primarna je literatura i zbirka izvora za razdoblje Baronovog djelovanja u Osmanskom Carstvu. Za Edwarda Bartona prvi put čujemo u srpnju 1584. kada postaje glavni zadužen za trgovinske veze u Tripoliju, Tunisu i Alžiru.⁷² Iz drugih izvora znamo da već s 20 godina od 1582. radi za Harbornea. S napunjenih 26 ostavljen je u Carigradu s ciljem zaštite engleskih trgovačkih, diplomatskih i

⁶⁵ BROTTON (2016.), 100.

⁶⁶ Ibid., 101.

⁶⁷ SKILLITER (1977.), 165. – 167.; HAKLUYT (1904.), 189. – 191.

⁶⁸ Elizabeta je postupak pokrenula već krajem 1582. kao što vidimo iz HAKLUYT (1904.), 221. – 223.

⁶⁹ Susan A. SKILLITER, *The Turkish documents relating to Edward Barton's embassy to the Porte: 1588-1598*, (Manchester: University of Manchester) 1965., 2. – 3.

⁷⁰ Ibid., 6.

⁷¹ RAWLINSON (1922.), 27.

⁷² SKILLITER (1965. – I.), 4.

političkih pitanja nakon što mu nadređeni odlazi u mirovinu 13. kolovoza 1588. godine.⁷³ Sa završenom srednjom školom i petogodišnjim iskustvom u Osmanskom Carstvu, jedino pod mentorstvom samog Harbornea, postaje najviši predstavnik engleske Krune na Levantu. Tijekom putovanja po lukama i gradovima Levanta naučio je turski i sprijateljio se s nekim od najviših službenika Porte poput visokog admirala Kılıç Ali Paşa (Uluğ Ali), velikog vezira Sijavuš-paše Kanjižanina i sultanova mentora Seadeddina.⁷⁴ Službeno postaje ambasador engleske kraljice tek u listopadu 1593., a do tada je bio poznat diljem Levanta kao „Engleski agent“. Kao nastavljajući Harborneovog cilja o sprječavanju obnove primirja Španjolske i Osmanskog Carstva iz 1581. dobio je uputstva da nagovori sultana da pošalje mornaricu u pomoć simultanim napadima na Apuliju, Kalabriju i Kataloniju istovremeno kada bi Englezi napali s Atlantika.⁷⁵ Harborne je dobio uputstva od Walsinghama u proljeće 1585., ali ih nije uspio ispuniti prije svog odlaska. Barton u početku polučuje neke uspjehe poput manipulacije Porte kako bi se otjerali španjolski agenti. Ipak, nije bio dovoljno učinkovit, a ni osmanska strana nije bila spremna pomoći. U ljeto 1588. Španjolska armada kreće prema Engleskoj, ali je odlučno uništena. Sretne vijesti Barton je priopćio Muratu u prvoj⁷⁶ od svojih 5 peticija 10. prosinca 1588. Iz svih peticija se jasno vidi engleska anti-katolička agenda u Carigradu i putevi kojima su htjeli prodrijeti do sultana. Najčešći je bilo već spomenuto preneglašavanje konfesionalnih jednakosti islama i anglikanizma, posebno ikonoklazam. Španjolci su bili uporni i nastavljaju slati predstavnike u Carigrad, ali engleska vanjska politika bila je dovoljno uspješna u sprječavanju dobrih odnosa. Barton je sudjelovao i u osmanskoj diplomaciji s Poljskom i Francuskom, o svemu obavještavajući kraljicu.⁷⁷ U ovo vrijeme dopisništvo Elizabete i najviših instanci osmanske vlasti uključujući sultana i vizira se nastavlja, ali preko Bartona. S obzirom da je dostava pisama bila vrlo spori proces Barton je u nekoliko slučajeva morao na vlastitu ruku ne predati kraljičino pismo ili ga izmijeniti u svrhu trenutne diplomacije na terenu.⁷⁸ Na vrhuncu Bartonova utjecaja u Carigradu 16. siječnja 1595. umire Murat III. Uobičajeno je bilo čestitati na ustoličenju novog sultana Mehmeda III. i poslati raskošan dar. Ipak, situacija 1595. nije to dozvoljavala jer je Engleska upravo poslala poklon na osmanski dvor manje od godine dana prije sultanove smrti. Poklon je bio nužan, ne samo kao odraz dobre volje i prijateljstva, već i kao način kojim bi se ustoličio prisutni

⁷³ SKILLITER (1965. – I.), 10.

⁷⁴ Ibid., 11.

⁷⁵ ROY (2012.), 35. – 36.

⁷⁶ SKILLITER (1965. – I.), 120.

⁷⁷ Ibid., 23. – 32.

⁷⁸ Ibid., 74.

ambasador, Barton. Sam Mehmed je poslao pismo⁷⁹ Elizabeti kako bi ju obavijestio o svom ustoličenju, a ona mu brzo odgovara uz obećanje o dolasku poklona u budućnosti i zamolbu da engleski trgovci do tada ne izgube privilegije dane kapitulacijama. Čini se kako je novi sultan htio održati dobre odnose što nam je vidljivo iz 3 fermana kojima se potvrđuju određena prava nekim engleskim trgovcima.⁸⁰ Ovakav dobar nastavak dugogodišnjeg prijateljstva zasigurno je bio utjecaj sultanove majke s kojom je Elizabeta razvila vrlo opsežnu korespondenciju i razmjenu poklona, a i sam Barton je navodno bio u dobrim odnosima sa sultanijom. Uvidjevši uspjeh diplomatsko-trgovačkih veza u Carigradu i diljem osmanskog područja 1592. osniva se Levantska kompanija u kojoj se ujedinjuju trgovci i investitori Mletačke kompanije (iz 1583.) s onima iz Osmanskog Carstva. Edward Osborne je postavljen kao glavni guverner i do kraja stoljeća uspijevaju godišnje izvoziti tkanine diljem Mediterana u iznosu od 150 000 funti.⁸¹ Novi poklon za sultana iz Engleske nije stizao pa se Barton na sve moguće načine morao „ulizati“ Mehmedu, čak ga i prati na vojnu kampanju u Ugarsku u lipnju 1596. godine. Tamo prisustvuje opsadi i osvajanju Egera između 21. rujna i 12. listopada i sve svoje doživljaje zapisuje⁸² i šalje kraljici. Barton nikad nije bio službeno verificiran od sultana zbog raznih odgađanja i 28. siječnja 1598. iznenadno umire od dizenterije. Nasljeđuje ga Henry Lello koji nije bio ni približno vješt, što se očituje u nadimku koji je dobio od kolega – *Fog* (Magla).⁸³ Lello je konačno 28. kolovoza 1599. primio Engleski poklon koji je ubrzo uručen sultanu i kapitulacije su produljene krajem 1600. godine. U periodu između kapitulacija trgovci nisu osjetili previše problema, upravo zbog intervencija Bartona i sultanovih fermana. Poklon koji je konačno razveselio sultana i potvrdio englesko prijateljstvo bile su fascinantne orgulje koje je izradio, sastavio i dostavio već spomenuti Thomas Dallam. Toliko je bio uspješan da ga je sultan htio svim snagama natjerati da ostane, čak mu nudeći najbolje djevice i novac.⁸⁴ Lello je ostao na poziciji ambasadora sve do 1606. i njegove zadaće su bila samo formalnosti u usporedbi s prethodnicima. Levantska kompanija preživjela je do sredine XIX. stoljeća i smatra se temeljem Istočno indijske kompanije koja nastaje 1600.⁸⁵

Osmansko Carstvo i Levantska kompanija bili su osnova engleske vanjske politike i glavni izvor kulturnog uvoza o čemu će riječi biti kasnije. Ipak prije Osmanskog Carstva Englezi su

⁷⁹ SKILLITER (1965. – I.), 159.

⁸⁰ Ibid., 91,

⁸¹ BROTTON (2016.), 204.

⁸² SKILLITER (1965. – I.), 166. – 168.

⁸³ BROTTON (2016.), 217.

⁸⁴ Thomas DALLAM. *A briefe Relation of my Travel....*, (London: Hakluyt Society) 1893.

⁸⁵ WOOD (1964.), 31.

pokušali stvoriti jednako moćnu kompaniju u Maroku koja bi pokrivala čitavo područje Magreba, tada poznato kao *Barbary coast* (Berberska obala). Najpreglednija analiza trgovine s Marokom u vrijeme Elizabete dostupna je u *Studies in Elizabethan Foreign Trade* iz 1968. od T. S. Willana. Odnos s Marokom počeo je nešto ranije, ali iz istih temelja, zajednički neprijatelj im je bila Španjolska. Početak odnosa možemo pratiti za vrijeme sultana Abd al-Malika (1576.–1578.), ali njegova pogibija u „Bitci troje kraljeva“⁸⁶ te je početne odnose zaustavila. Trgovina je bila neregulirana što je stvaralo probleme za sve uključene. Tek 1585. formirana je Berberska kompanija.⁸⁷ Sljedeći sultan Ahmad al-Mansur (1578.-1603) nakon poraza Armade bio je uvjeren u engleske sposobnosti i kreću novi pokušaji vojnog savezništva. Marokanska diplomacija bila je isprepletena u političke događaje Portugalskog trona kao i unutarnja previranja Marokanaca. Trgovina je unatoč svemu bila uspješna, pogotovo šećera. Tijekom 1565/6. uvezeno je 18 000 funti šećera, a taj broj krajem stoljeća raste na 100 000.⁸⁸ Marokanski ambasadori poput Ahmad ibn Qasima, Fakhr al-Dina i Abd el-Ouaheda pristizali su u Englesku tijekom pregovora, a Muhammad al-Annuri⁸⁹ se čak dva puta susreo s Elizabetom.⁹⁰ U ljeto 1600. u Londonu su se sastali predstavnici Berberske kompanije i 16 članova Marokanske delegacije na čelu s al-Annurijem. Za mnoge Engleze ovo je bio prvi susret s muslimanima, a navodno je impozantna figura al-Annurija postala inspiracija za Othella Williama Shakespearea (1564.–1616.).⁹¹ Konačni dogovor u vezi vojne pomoći Maroku protiv Španjolske nije uspostavljen jer su 1603. umrli oboje monarha.

3.4. Kraljica i sultanija

Iz prijašnjeg poglavlja moglo se naslutiti kako ni Murat III. ni njegov sin i nasljednik Mehmed III. nisu bili pretjerano involvirani vladari i kako se nisu previše zamarali vanjskom politikom. Razlog tome se već desetljećima razvijao u pozadini osmanske visoke politike, to je bila tzv. razdoblje vladavine žena ili sultanat žena. Kroz XVI. stoljeće polako jača uloga harema na dvoru i sultani sve više padaju pod utjecaj svojih konkubina, kćeri i majki. Funkcija *haseki Sultan* (sultanova miljenica) i *valide Sultan* (sultanova majka) u ovom razdoblju postaju *de facto* najvažnije neslužbene funkcije na dvoru, a utjecaj im prerasta i onaj velikog vezira, pa čak i samog sultana. Povijest u ovom razdoblju prati nekoliko takvih

⁸⁶ Poznata kao Bitka kod Alcácer Quibira ili Bitka kod Wadi al-Makhazin – 4. kolovoz 1578. Tri kralja su Abd al-Malik, portugalski kralj Sebastijan I. i bivši sultan Maroka i nećak Abd al-Malika Abdallah Mohammed.

⁸⁷ T.S. WILLAN, *Studies in Elizabethan Foreign Trade*, (Manchester: Manchester University Press) 1968., 163.

⁸⁸ *Ibid.*, 314. – 315.

⁸⁹ Punog imena Abd el-Ouahed ben Messaoud ben Mohammed Anoun.

⁹⁰ BROTTON (2016.), 258. – 260.

⁹¹ *Ibid.*, 274.

slavnih i moćnih žena čiji su životi nažalost vrlo slabo zabilježeni, puni faktografskih praznina i još uvijek nakon toliko stoljeća obavijeni velom misterije. Historiografija još nije posve usuglašena oko datacije ovog perioda, ali godine koje su najčešće navedene u relevantnoj literaturi su ograničene dolaskom miljenice sultana Sulejmana I. (1533.) i smrću majke sultana Mehmeda IV. (1683.). Najopsežniji pregled ovog razdoblja i generalne uloge žena u osmanskome društvu i vlasti pruža nam Leslie P. Pierce u svojem radu *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire* iz 1993. Uloga žene u islamskom društvu, pa tako i u Osmanskom Carstvu vrlo je jasno definirana zakonima i kao takva je bila značajno bolja od društava ostatka Europe. Za razliku od zapadne Europe žene su u Osmanskom Carstvu bile aktivni sudionici pravnog sustava, mogle su kupovati i prodavati imovinu te nasljeđivati i biti primateljice nasljedstva.⁹² Naglašavajući ove prednosti statusa žene u odnosu na zapadnu Europu ne smijemo ni pod koju cijenu izostaviti činjenicu da status žene, iako značajan, nije bio jednak muškarcu, bilo među pukom ili na dvoru. Ovdje je potrebno naglasiti vrlo čestu, krivu predodžbu o zatočenoj i zlorabljenoj ženi harema koja je samo seksualni objekt. Iako seksualni aspekt ostaje ključan u instituciji harema, to u konačnici nije bilo mjesto samo za sultanovu seksualnu požudu, niti je harem lokacija „istočnog bluda“ u zapadno-kršćanskom smislu riječi. Sam harem kao institucija nije specifična za Osmansko Carstvo iako je zasigurno baš taj postao najpopularniji zbog njegove sakrivene uloge. Sama riječ dolazi iz arapskog korijena *h-r-m* što znači sveto, zabranjeno.⁹³ U periodizaciji ovog razdoblja možemo razaznati dva perioda: razdoblje *haseki sultan* (1520.–1566.) i razdoblje *valide sultan* (1566.–1656.). Razdoblje *valide* djelomično preklapa se s periodom Sjediščakog sultanata (1566.–1596.) nakon smrti Sulejmana I. kada njegovi nasljednici nisu ni približno vojno i politički aktivni.⁹⁴

Prva značajna sultanija za ovu temu bila je Nurbanu Sultan (c. 1525.–1583.), *haseki* Selima II. (1566.–1574.) i *valide* Murata III.⁹⁵ Za Selimove vladavine njen utjecaj nije bio tako jak, ali nakon njegove smrti ona je zapravo moć iza trona. Bila je inicijator brojnih diplomatskih akcija, ali i veliki mecena umjetnosti i financijer izgradnje javnih građevina. Nakon njezine smrti 1583. najviši položaj moći na dvoru preuzima Safiye Sultan (c. 1550.–1619.), *haseki* Murata III. i *valide* Mehmeda III. Njen utjecaj na dvoru od ključne je važnosti za englesko-osmansku diplomaciju i kulturnu razmjenu, a time i za ovu temu. Safiye je bila albanskog

⁹² Leslie P. PEIRCE, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, (Oxford: Oxford University Press) 1993., 6. – 9.

⁹³ Ibid., 4.- 5.

⁹⁴ Ibid., 168. – 170.

⁹⁵ *The Encyclopaedia of Islam XVIII. - Nur Banu*, (Leiden: E. J. Brill) 1995., 124.

porijekla iz okolice sela Rezi na Dukađinskom gorju.⁹⁶ Još prije ulaska u pubertet oteta je i poslana kao robinja u Carigrad i s 13 godina je predstavljena mladom princu Muratu dok je bio upravitelj Manise.⁹⁷ Tamo se preobrtila na islam, naučila turski i obrazovana je u svim prikladnim znanjima za vrijeme i položaj. Vrlo brzo postaje Muratova *haseki* i već 1566. rađa prvog sina i prijestolonasljednika Mehmeda. Ubrzo rađa još dvije kćeri, Ayşe i Fatmu. Nakon što je Murat naslijedio oca Safiye je već imala ogromnu količinu moći na dvoru što se očituje i činjenicom da je bila jedina Muratova konkubina duboko u razdoblju njegove vlasti.⁹⁸ Ipak, nije bila najmoćnija u haremu niti na dvoru jer je Nurbanu bila živa. U kasnijim godinama Muratova života ponovno je postala njegova jedina konkubina, ali ne postoje dokazi da ju je ikada zakonski oženio. U ovom periodu svoga života već je počela stvarati vanjskopolitičke veze s Venecijom i tako poboljšala odnose Republike s Carstvom. Nakon smrti muža, Safiye s 45 godina postaje *valide sultan* i njena moć i sposobnost kontrole rastu još više. Od tog trenutka do 1603. cjelokupna politika Carstva je vođena preko Safiye i Age od Vrata (*Kapı ağası*) Gazanfer Age.⁹⁹ Njena moć najbolje se očituje iz podatka o količini njenog džeparca koji je bio 3000 akči dnevno, više i od sultana, i velikog vezira i svih ostalih sultanija nakon nje.¹⁰⁰ Na kratko vrijeme je bila i upravitelj cijelog carstva kada je Mehmed otišao na već spomenutu vojnu kampanju u Eger. Značajno je naglasiti i njen utjecaj na karitativne udruge i donacije siromašnima kao i pomoć u izgradnji brojnih građevina javne uporabe.¹⁰¹ Nakon Mehmedove smrti 1603. nasljeđuje ga Ahmed I. (1603.–1617.) koji je u strahu od moći svoje bake seli Safiye u Staru palaču. Tamo je živjela u bogatstvu i s ograničenim utjecajem najkasnije do 1619. godine. Tijekom života bila je na dvoru čak 7 sultana¹⁰² i svi sultani nakon nje su njezini potomci. Nakon smrti pokopana je uz tijelo supruga u njegovom turbetu¹⁰³. Tijekom života održavala je kontakte s brojnim vanjskim silama poput Venecije i Poljske, ali ipak njen najutjecajniji i najprofitabilniji vanjsko politički kontakt bila je kraljica Elizabeta I.

Ovaj relativno kratak period europske i blisko istočne povijesti izrazito je značajan za istraživanje položaja žena na vlasti. Iako je Safiye bila neslužbena moć u Osmanskom Carstvu, Elizabeta je zasigurno bila personifikacija moći Engleske u svojih dugih 45 godina na vlasti.

⁹⁶ PIERCE (1993.), 94.

⁹⁷ *The Encyclopaedia of Islam XVIII. - Safiyye*, (Leiden: E. J. Brill) 1995., 817. – 818.

⁹⁸ PIERCE (1993.), 93. – 95.

⁹⁹ Maria Pia PEDANI, *Safiye's Household and Venetian Diplomacy*, (Turcica, 32) 2000., 14. – 16.

¹⁰⁰ PIERCE (1993.), 126.

¹⁰¹ *The Encyclopaedia of Islam XVIII. - Safiyye*, (Leiden: E. J. Brill) 1995., 817. – 818.

¹⁰² To su: Sulejman I., Selim II., Murat III., Mehmed III., Ahmed I., Mustafa I. i Osman II.

¹⁰³ Islamski nadgrobni spomenik, mauzolej, obično uz džamiju ili na groblju; često za bogatijeg čovjeka.

Na Elizabetu se diljem Europe, pa i u Engleskoj, pogotovo početkom vladavine, gledalo kao *female prince* (ženski princ) ili *virgin queen* (djevičanska kraljica) kako bi se naglasilo njezin spol u vrlo rigidnom, muško orijentiranom društvu tadašnje Engleske.¹⁰⁴ Zapravo su obje tijekom svog života u funkcijama moći doživjele demonizaciju i odbacivanje ženske moći, te bacanje krivnje od strane muškog establišmenta.¹⁰⁵ Ali upravo je zbog njihovog spola ovakva vrsta komunikacije bila omogućena. Vladari Europe onog vremena, pretežito muškarci, nisu imali mogućnosti doći u kontakt sa ženskim haremom, a pogotovo s *valide*, upravo zbog stroge rodne segregacije unutar muslimansko-osmanskog društva. Elizabeta je tako imala jedinstvenu priliku poštujući protokol doći u kontakt ne samo sa sultanom, već i s pravim centrom moći, Safiye. Andrea tako navodi kako „korespondencija Elizabete i Safije bila je iznimka unutar patrijarhalnog simboličkog sistema u kojem su žene gledane kao objekti a muškarci kao agenti transfera.“¹⁰⁶ To je nevjerojatno istinito kada se sagleda kao pozadina, ali i temelj, diplomatskih odnosa Engleske s Osmanskim Carstvom. Upravo je zbog činjenice da su obje bile žene ovakav kontakt mogao postojati i biti uspješan kakav je bio.

Vrhunac odnosa Elizabete i Safiye odvijao se krajem vladavine Murata III. i početkom vladavine Mehmeda III. kada je bio i najvažniji. Upravo u prijelaznom razdoblju između dva sultana engleska diplomacija s Osmanlijama bila je najlabavija kao što smo vidjeli u prijašnjim razmatranjima. Uloga Safiye i njezine korespondencije s Elizabetom u ovom razdoblju je bila ključna ne samo za očvršćivanje odnosa, već i za njihovo preživljavanje. Sačuvana su nam tri pisma od Safiye i jedno sultanijine kire¹⁰⁷ Elizabeti. Prvo pismo^X nastaje krajem 1593. i pisano je na orijentalnom papiru koji je sačuvan jako oštećen i bez pečata.¹⁰⁸ Cijeli papir posut je zlatom. Tekst u 24 reda pisan je peterobojskim naskhom (kaligrafski stil) u rimskoj prozi (*saj'*) s poetskim elementima (*tashbīh*).¹⁰⁹ Gotovo u potpunosti prati formulu imperijalnog pisma koristeći punu titulaciju koja se proteže na prvih 14 redova. Safiye u pismu zahvaljuje na ranijem, ne sačuvanom, pismu, njegovom tijeku dostave i dojmovima o mirisu samog pisma: *[A] special letter, full of marvels, whose paper was more fragrant than pure camphor and ambergris and its ink than finest musk, notifying indescribable and*

¹⁰⁴ Bernadette ANDREA, *Women and Islam in Early Modern English Literature*, (New York: University Press) 2008., 14.

¹⁰⁵ Ibid., 15.

¹⁰⁶ Ibid., 28.

¹⁰⁷ Također *kyra*, *kiera* i *chiera*. Naziv za sluškinju carskog harema u Osmanskom carstvu, najčešće židovkinja.

¹⁰⁸ Susan A. SKILLITER, *Three Letters from the Ottoman 'Sultana' Safiye to Queen Elizabeth I.*, 1965., 120. – 132.

¹⁰⁹ Ibid., 122.

*immeasurable consideration and love towards (me).*¹¹⁰ Također moli za nastavak dopisništva i obećava zalaganje pred Sultanom u Elizabetinu korist. Drugo i treće Safiyino pismo gotovo su identični u sadržaju i oba nastaju krajem 1599., jedino je razlika u isporučitelju. Drugo pismo^{XI} je na tzv. europskom papiru s neprepoznatljivim vodenim žigom, pisano u crnom tintom, a treće je na orijentalnom papiru, također pisano crnom tintom, ali s pečatom.¹¹¹ Oba su jednostavna u stilu i izgledu i pisar se čini neuk i nevješt po čemu S. A. Skilliter zaključuje kako je autor vjerojatno sama sultanija.¹¹² Oba pisma započinju pozdravom i obećanjem o produljenju kapitulacija te poticanjem daljnjeg prijateljstva. Jedina razlika je između 17. i 30. reda kada se govori o poklonima. Drugo pismo navodi kao je sultanija poslala plašt, remen, rukave, ubruse i krunu od bisera i rubina, dok treće pismo spominje samo krunu od bisera i rubina.¹¹³ Razlike u pismima dosadašnja historiografija opravdava slučajnošću, tj. zabunom pri slanju pisma koje nije odražavalo sadržaj poklona.¹¹⁴ Iz pisma je moguće iščitati Elizabetin interes u medijaciji između sultana i cara Svetog Rimskog Carstva. Poznato nam je da je Safiye stvarno pitala Mehmeda za sudjelovanje Bartona u pregovorima, ali nije bila uspješna. Nakon ovih pisama uslijedilo je zatišje sve dok Elizabeta nije konačno poslala svoj dar (Dallamove orgulje) Mehmedu uoči njegova ustoličenja za sultana. Ova pisma značajna su za kontinuitet englesko-osmanske diplomacije, ali i kao dokaz opsežne i luksuzne razmijene darova između dva carstva. Brojni pokloni su sačuvani, ali veća količina nije. Odjeća kao dar najčešće se očuvala i moguće je pratiti neke predmete kroz dugi niz godina.¹¹⁵ Značajan je poklon zlatna kočija koja se spominje u prvom pismu, a nikada nije stigla do Safiye. Također nam je poznat poklon koji je poslala Safiye – ukrašeni turban, također nestao, vjerojatno ukraden.¹¹⁶ Zahvaljujući ovim pismima, i brojnim ne sačuvanim, engleska diplomacija u Carigradu preostaje i sačuvala je odnos stvoren kroz prošlo desetljeće. Nakon više od 20 uspješnih godina diplomacije i trgovačkih kontakata odnos s Osmanskim Carstvom ohladio se jer 1603. umiru i Elizabeta i Mehmed III. Iako su kasnije tijekom povijesti odnosi održani i preostaju do danas, upravo je ovo razdoblje bilo začetak diplomatskih odnosa.

¹¹⁰ SKILLITER (1965. – II.), 132.

¹¹¹ Ibid., 133. – 137.

¹¹² Ibid., 134.

¹¹³ Ibid., 138. -140.

¹¹⁴ Ibid., 154.

¹¹⁵ Katalog darova koje je Elizabeta primila dostupan je u: Janet ARNOLD, *Queen Elizabeths Wardrobe Unlock'd*, (Leeds: W.S. Maney) 1988., 93. – 97., a katalog poslanih darova u: ARNOLD (1988.), 98. – 99.

¹¹⁶ MATAR (1997.), 42.

4. Kultura

Elizabeth consumed Moroccan sugar in such copious quantities it blackened her teeth.

Prva znanstvena definicija iz 1871. kulturu je definirala kao *ono što se odnosi na znanje, vjeru, umjetnost, moral, zakone i običaje*.¹ Danas tu definiciju možemo proširiti na cjelokupne i složene vrijednosti, predodžbe, institucije i prakse određene ljudske skupine. U pogledu ovog rada koji se bavi kulturnim transferima kulturu dijelimo na materijalnu (poput slike ili tepiha) i nematerijalnu (poput riječi ili vrijednosti), ali i na podskupine radi lakše sinteze. Specifično kultura elitnih slojeva Engleskog društva elizabetanskog doba uključuje najviše instance političke vlasti (kraljica i bliski suradnici), plemstvo i sve ustale uključene u grubu socijalnu podjelu onog vremena na one koji nemaju status, položaj ili višak novca i one koji to sve posjeduju. Time se ne umanjuje vrijednost pučke, narodne kulture, već se fokus stavlja na one slojeve društva koji su u specifičnim slučajevima promatranog razdoblja bili u povoljnoj poziciji uživati kulturu koja se pod utjecajima Orijenta mijenja. Raspon razdoblja koji promatramo zaključan je s 1603. kada umire Elizabeta I., ali to nipošto nije kraj importa kulturnih elemenata u gotovo svim navedenim podvrstama. Kultura kao neuhvatljiv pojam nije ono što se aktivno prenosi, već elementi orijentalne kulture kroz razne načine „*cure*“ u već postojeće elemente tudorsko-engleske kulture. Orijentalno kao sveobuhvatni termin koristit će se u ovom radu za područja o kojima se raspravljalo u prijašnjim poglavljima, koja su bila pod vlašću i dominantnom civilizacijsko-kulturnom sferom islama. Iako je Osmansko Carstvo principijelan teritorij s kojeg se ovi elementi kopiraju i uvoze, sami elementi kulture, kao i kultura sama nisu posve osmanski. Orijentalno ovdje uključuje širi vremenski i geografski prostor Bliskog istoka i sjeverne Afrike, poput Maroka, Perzije, Mogulskog Carstva, ali i etničkih kultura Berbera, Turaka, Arapa, Perzijanaca, Indijaca i mnogih drugih. Cilj ovog dijela rada je predstaviti kulture Engleske prije kontakta s islamom, točnije prije diplomacije krajem XVI. stoljeća kao i kulture od kojih se određeni elementi ili čak materijalne stvari prenose. Primarni fokus ovdje će, ipak, morati biti na Osmanskom Carstvu kao najvećem i najbitnijem za povijest kulturne razmijene s Engleskom. Također, svako potpoglavlje analizira koji specifični elementi kulture ulaze u elitne slojeve elizabetanskog društva, u kojoj mjeri i na koji način. Kako je već rečeno u uvodu, drama će ovom radu biti samo okvirno prikazana zbog opsežnih limita rada i dobre historiografske pokrivenosti

¹ Hrvatska enciklopedija. *Kultura*. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=34552>

4.1. Odjeća i tkanine

Vjerojatno najrazvijeniji i najpopularniji element orijentalne kulture koji su godinama uvažani u Europu, kopirani i imitirani bile su razne vrste tekstila, uzoraka, motiva i stvari koje su se od istih proizvodila, poput tepiha, tapisona, odjeće, turbana i slično. Većina takvih osmanskih stvari koja nam je i preostala iz razdoblja XVI. i XVII. stoljeća dolazi iz imućnijih kućanstva u kojima su kuće bile prepune tepiha i jastuka.² Materijali za izradu bilo koje vrste tkanine dolazili su iz područja diljem Osmanskog Carstva, a i izvan njega. Svila, pamuk, saten, koža, lan, baršun, vuna i ostali materijali bili su u konstantnoj cirkulaciji diljem Carstva, a centralna lokacija za manufakture istih bila je u gradu Bursi. Kultura pletenja, šivanja i drugih vrsta obrta povezanih s tkaninom nije bila osmanska inovacija već kulminacija kultura sa širokog područja od Fesa do Agre, od Meke do Karakoruma. Stilovi i motivi na tkaninama su se također razlikovali po regijama i razvijali kroz godine. Najčešći motivi koje zamjećujemo su razne biljke, pogotovo cvijeće, svako sa svojom poznatom simbolikom. Karanfili^{XII} su tako predstavljali novi život, dok su tulipani predstavljali ljubav, rast i milosrđe.³ Popularni su bili i životinjski motivi, primarno u Perziji i Indiji, dok su geometrijski i apstraktni motivi, bez posebnog dubljeg značaja bili popularniji u Anatoliji.⁴ Islam je naravno igrao veliku ulogu u prikazima na svim vrstama tkanina. Arapski kao jezik islama često je bio stiliziran u razne oblike, poput modifikacije arapskih slova za tulipan u obliku božjeg imena.⁵ Tepisi su bili pogotovo raširena umjetnost s gotovo nebrojenim stilovima i materijalima. U domu osmanskog dobro stojećeg čovjeka nitko nije ulazio u cipelama ili bilo kojoj drugoj obući s ceste jer su gotovo svi podovi prekriveni vezanim tepisima (*kilim*).⁶ Tepisima se ukrašavaju i zidovi, a tkanine prekrivaju jastuke, sjedala, ormare i sav drugi namještaj^{XIII}. Na taj se način pokazivao status i bogatstvo. Tepih je vršio i bitnu funkciju u džamijama kao mjestima okupljanja i molitve, ali ti tepisi su se puno češće trošili. Za razliku od Europe gdje je arhitektura pokazivala status, u Osmanskom Carstvu tu ulogu primarno ima „arhitektura osobe“ – odjeća, kočija, konj, kućne dekoracije, sluge i sl.⁷ Odjeća Osmanskog Carstva je karakteristično uključivala široke hlače za jahanje, veste i jakne koje se otvaraju sprijeda, razni asesoar i pokrivala za glavu. Upravo su pokrivala za glavu i asesoar bili ti koji razlikuju

² Suraiya FAROQHI, *Subjects of the Sultan: culture and daily life in the Ottoman Empire*, (London: I. B. Tauris Publishers) 2000., 152.

³ Katie Sue SISNEROS, *Turkish Rugs on English Walls: 16th-Century Trade between England and the Islamic World*, (Minneapolis: Minneapolis Institute of Art) 2019./20.

⁴ FAROQHI (2000.), 154.

⁵ Ibid.

⁶ Ibid., 152.

⁷ Leslie P. PEIRCE, *The material world: Ideologies and ordinary things*, (New York: University Press) 2007., 222.

spolove, a ne ostala odjeća.⁸ Slojevitost odjeće, kvaliteta materijala, uzorci i boje razlikovali su slojeve društva i religijske podjele unutar društva. Turbani su bili za muslimanske muškarce, a veo za muslimanske žene. Boje i materijali ovdje su također dijelili muslimane od ne-muslimana. Kršćanima je dopušten plavi turban, židovima žuti, muslimanima bijeli uz iznimku sajjida⁹ koje nose zeleni.¹⁰ Tako je osmanska odjeća vrlo rigidno regulirana i time manje shodnija promjeni i transformaciji. Postojao je i službeni zakon kojim sultan propisuje zabranu nošenja „franačke“, tj. europske, odjeće.¹¹ Kaputi i hlače su također bili česti elementi osmanske svakodnevice, puno prije nego u Europi. Slojevitost odijevanja u tom je razdoblju bila najdistinktivniji element odjeće Osmanlija.

U Engleskoj prije Elizabete tkanine nisu imale ni približno tako značajnu ulogu kao diljem islamskog svijeta. Englezi su kao i drugi zapadni Europljani tog razdoblja imali razne stilove tkanina i materijala koji su se već godinama uvozili s istoka. O platnenim, vezanim ili štrikanim predmetima predelizabetanske Engleske ne znamo mnogo, ali ukusi elita nisu bili ništa drugačiji u odnosu na kontinentalnu Europu. Žarke i čiste boje su bile rijetkost u Europi iako nam je poznato da su neke postojale na sjeveru Europe još od ranije, dok je većinu ipak trebalo uvoziti. Karakteristika zapadnog odijevanja bila je odjeća napravljena tako da je uža uz konturu tijela i uz vrlo očite rodne podijeke.¹² Poznato nam je da je već Henrik VIII.^{XIV} iskazivao ljubav prema „turskoj“ odjeći. Često se na zabavama oblačio u sultana uz prenaplašene ukrase kako bi kopirao Sulejmana I.¹³ U istom razdoblju već smo upoznati s fascinacijom Engleza orijentalnim tepisima, pogotovo onima kasnije nazvanim stil *Holbein* ili *Lotto*.¹⁴ *Holbein* tepih nastaje diljem Osmanskog Carstva u periodu između XIV. i XVIII. stoljeća i vrlo je česta uvozna roba u Europi. Brojni europski vladari i elite društva koristile su ga na portretima, iako ga neki nisu ni posjedovali.¹⁵ Upravo ti portreti dokaz su postojanja brojnih tepiha s Istoka u Europi još u XV. stoljeću. Kardinal Wolsey 1518. i 1520. naručuje nekoliko tepiha iz Venecije koji su tamo došli preko Osmanskog Carstva¹⁶, a u kolekciji Henrika VIII. pobrojano je preko 400 tepiha opisanih kao *of Turkey making*.¹⁷ Stil tepiha u

⁸ Charlotte JIROUSEK, *Ottoman Influences in Western Dress*, (Istanbul: Eren Publishing) 2005., 2.

⁹ Potomci proroka Muhameda.

¹⁰ MATAR (1997.), 44. – 45.; JIROUSEK (2005.), 3.

¹¹ MATAR (1997.), 46. – 48.

¹² JIROUSEK (2005.), 1.

¹³ *Ibid.*, 7.

¹⁴ SWEETMAN (1988.), 10. -11.

¹⁵ SISNEROS (2019./20.)

¹⁶ SWEETMAN (1988.), 11.

¹⁷ *Ibid.*

kraljevoj kolekciji su oni oštre stilizacije s jarkim bojama i čest je motiv *Star Ushak*^{18XV}. Najveća kolekcija tepiha u Engleskoj tog vremena, čak 32 različita tipa, bila je u vlasništvu *Bess of Hardwick* (grofica od Shrewsburyja Elizabeth Cavendish / Talbot: c. 1527.–1608.) u Hardwick Hall.¹⁹ Njena kolekcija uključuje i tepihe nastale ili kupljene za vrijeme Elizabete I. Povjesničari umjetnosti gotovo cijelo razdoblje rane vladavine Tudora što se tiče kućne odjeće i ukrasa po kući opisuju kao „stil s više novaca nego ukusa“.²⁰ Nakon dolaska Elizabete na prijestolje u stilu se nije ništa previše promijenilo. Tijekom vladavine njen stil se ponekad i drastično mijenja kako bi se odrazilo bogatstvo i moć. U početku joj je česta inspiracija za odjeću bila tadašnja renesansna talijanska i francuska moda. Dolaskom u intenzivniji kontakt s islamom, preko trgovine i diplomacije s Marokom, Perzijom i Osmanskim Carstvom, njena osobna moda se mijenja, a time i moda čitavog kraljevstva.

Intenzivna trgovina Engleza i Osmanlija proizvela je pravu eksploziju uvoza luksuza. Englezi su uvozili vunu, pamuk, svilu, sirovu i obrađenu, gotove tepihe i jastuke, razne boje i pigmente za tkanine, moher, pređu, a izvozili gotovo tkaninu, kožu, pa čak i gotovu vunenu odjeću za janjičarske postrojbe.²¹ Najtraženiji uvozni proizvod bili su tepisi i sve njegove podvrste^{XVI}. Za razliku od oca i nasljednika Elizabeta na svojim portretima, kao što ćemo vidjeti, nije imala toliko tepiha. U početku tepisi dolaze kao česti pokloni kao posljedica diplomacije, ali nakon otvaranja trgovine dolaze mnogo češće. Znamo da je 1588. pet brodova uvezlo 13 *Turkish rugs*²², a iste godine Robert Dudley, grof od Leicestera (1532.–1588.) u svojoj kolekciji već ima 85 raznih vrsta tekstila iz Osmanskog Carstva ili Perzije.²³ Krajem stoljeća tepisi počinju dolaziti i iz Mogulskog Carstva, također preko osmanskih luka. Englezi ubrzo počinju raditi domaće kopije. U početku se kopirao stil i motivi, ali kasnije se kopiraju svi čvorovi uz razliku nedovoljnog stiskanja, pa kopije često izgledaju rastegnuto.²⁴ U svoje kopije počinju dodavati lokalne elemente poput heraldičkih obilježja lokalnog plemstva ili naručitelja.²⁵ Razlike su postojale i u bojama jer su Osmanlije preferirali crvenu ili plavu, a Englezima je draža zelena. U svrhu poboljšanja trgovine umjetnici i obrtnici Osmanskog Carstva počinju modificirati proizvode koji se izvoze kako bi što bolje odgovarali kupcima

¹⁸ Geometrijski motiv u obliku zvijezde, njačešće peterokrake ili šesterokrake. Dolaze iz grada Uşaka u Turskoj.

¹⁹ SWEETMAN (1988.), 14.

²⁰ Elizabeth BURTON, *The Pageant of Elizabethan England*, (New York: Charles Scribner's Sons) 1958., 72. – 101.

²¹ MACLEAN (2011.), 199.; Despina VLAMI, *Trading with the Ottomans: The Levant Company in the Middle East*, (New York: I.B.Tauris & Co. Ltd) 2015., 87.

²² SWEETMAN (1988.), 16.

²³ SISNEROS (2019./20.)

²⁴ Ibid.

²⁵ Ibid.; SWEETMAN (1988.), 16.

diljem Europe. Nakon prijelaza stoljeća raste potražnja za svilom i proizvodima od nje, a do tada su materijale tepiha diktirali osmanski obrtnici. Vrlo česta uvozna roba bile su i boje^{XVII} kojima se ukrašavaju razne tkanine. Najdraže boje Engleza su bili tzv. *logwood* (*Haematoxylum campechianum*) koji je proizvodio tamnoljubičastu i vrsta uši (*Dactylopius coccus-Cochineal*) koja je proizvodila tamnocrvenu.²⁶ Obje su se uvozile iz Novog svijeta preko Španjolske, pa je Elizabeta ubrzo zabranila uvoz u svrhu sprječavanja španjolskog bogaćenja. Alternativa koju su brzo zavoľjeli bio je indigo (*Indigofera tinctoria*) iz Afrike, Bliskog istoka i ostatka Azije. Ljubav prema indigu postaje tolika da neki Englezi putovanjem u Perziju pokušavaju izučiti proizvodnju indiga ili ga čak ukrasti.²⁷

Razne vrste već spomenutih sirovina i gotovih tkanina Englezi su najčešće sami pretvarali u odjeću. To je gotovo ekskluzivno bila odjeća elitnih slojeva za posebne prigode, portretiranje ili samo kao znak prestiža. Prvi Europljani, pa tako i Englezi, koji oblače orijentalnu odjeću su putnici. Odijevanjem u tradicionalnu odjeću Osmanskog Carstva i drugih regija putnici stječu sigurnost i jednostavnost putovanja, razgovora, poslovanja i diplomacije. Najintrigantnija i najskuplja odjeća poklanja se kao ceremonijalni dar još od XV. stoljeća.²⁸ Elizabeta je također primila brojne komade odjeće i nakita, većinom od Safiye sultan. Glavni medij transfera odjeće i odjevnih elemenata su ipak bili trgovci. Roba putuje zajedno s njima, kopira se pri dolasku u Englesku i postaje statusni simbol, memento dalekog putovanja, suvenir za sunarodnjake. Moda se oduvijek preuzimala iz centara moći, pa čak i onih neprijateljskih. Cijela Europa tako kroz rani novi vijek emulira orijentalne stilove prisutne kod Osmanlija. Najočitiiji elementi koji su preuzeti su krzno na obrubima odjeće koje se vidi među europskim i engleskim elitama već nakon XV. stoljeća²⁹ Kaputi s dugmadi su, također, novitet naspram dotadašnjih broševa, igli ili vezica koje drže kapute. Moderno muško odijelo, hlače, kaputi, prsluci, majice i okovratnici (vrsta proto-kravate) su također nastali zbog orijentalnih utjecaja.³⁰ Do tog perioda dubleti i tunike su bili primarna muška moda Europe. Što se tiče ženske mode, ona dolazi malo kasnije – kasno XVII. i XVIII. stoljeće.³¹ Primarno mjesto doticanja su lučni gradovi gdje postoje kontakti već krajem XVI. stoljeća. Turban u priči o odjeći ima posebno mjesto. Već smo kroz europske predodžbe muslimana u povijesti vidjeli njegovu značajnu simboličnu ulogu i personifikaciju jednog odjevnog predmeta s

²⁶ SISNEROS (2019./20.)

²⁷ Ibid.

²⁸ JIROUSEK (2005.), 4.

²⁹ Ibid., 7.

³⁰ Ibid., 9. – 10.

³¹ Onur INAL, *Women's Fashions in Transition Ottoman Borderlands and the Anglo-Ottoman Exchange of Costumes*, (Journal of World History, Vol. 22, No. 2) 2011., 251. – 252.

čitavom religijom i kulturom kao i sve njene pripisane iskrivljene slike. Putnici^{XVIII} koji su se htjeli asimilirati najčešće samo odijevaju prigodni turban – plavi. Vrlo često se poklanjaju, a ubrzo postaju dekorativni predmet engleskih elita kojim se očituje poznavanje svijeta i status u društvu. Osim turbana u Europu dolaze i druga orijentalna pokrivala za glavu preko Venecije i Genove, ali u Engleskoj ništa nije bilo popularno kao turban. Tamo se ubrzo stvara termin *to be turbaned* kojim se označava konverzija i obrezivanje.³²

Kraljica je također vrlo brzo prigrllila novu modu jer je i ranije sama voljela kostime i gotovo svaki dan je nosila modu druge države. Najdraža joj je bila talijanska moda, ali ni orijentalna moda joj nije bila strana. Kasnije će kroz analizu Elizabete u umjetnosti, primarno portreta, biti jasnije koliko je orijentalni utjecaj doprinio njenom stilu. Najjasniji dokaz je što na portretima prije kapitulacija nikada nema dugmad, a kasnije ih nosi. Brojni predmeti u njenom ormaru bili su darovi Safiye ili jednog od sultana. Na dvoru je već od ranije bila prisutna neka vrsta kulta štovanja kraljice, a moda je pogotovo bila dio toga. Tko god je mogao imitirao je kraljicu i njezine ekstravagantne i egzotične kostime. Poznato nam je da u razdoblju između 1590. i 1630. broj žena koje nose svilu raste s 300 na 14 000.³³

Vrlo je očito da je orijentalna moda, specifično osmanska, jako izražajno utjecala na englesku, ali obratno takvu situaciju ne možemo pratiti sve do kraja XVII. stoljeća. Prihvatanje europske mode u Osmanskom Carstvu bilo je i pod utjecajem puno više sila kroz puno dulji period. Jedini pravi primjer u elizabetanskom dobu su već spomenute odore janjičara koje su izrađene od engleske vune.³⁴

4.2. Slikarstvo

Vizualna umjetnost Orijenta, pogotovo slikarstvo u svim svojim formama, bila je veoma razvijena na drugačije načine od umjetnosti europske renesanse. Pod utjecajem islama slikarstvo se razvija u propisanim formama, ali s velikim umjetničkim slobodama. U Osmanskom Carstvu najreprezentativnija vrsta slikarstva bile su poznate osmanske minijature^{XIX} čiji razvoj možemo vrlo jasno pratiti od XIII. do XVIII. stoljeća pod utjecajem raznih narodnih kultura, posebno arapske i turske. Religijska cenzura već je dobro poznata tema, pa ju nije potrebno objašnjavati. Zakoni su bili posebno oštri naspram proroka Muhameda i reprezentacija Boga, ali ni drugi proroci islama (poput Isusa – *Isu*) nisu bili

³² MATAR (1997.), 42.

³³ MACLEAN (2011.), 209.

³⁴ April DONAHUE, *Cultural Consequences: The Experiences En-converted*, (Providence: Rhode Island College, Department of Educational Studies) 2018., 4.

dopuštena tematika umjetničke reprezentacije. Takva vrsta ograničenja muslimanske umjetnike usmjerava k razvijanju veoma slikovite kaligrafije i prikaza imena proroka, drugih osoba iz vjerske povijesti, pa i samih citata Kur'ana na najrazličitije načine. U Osmanskom Carstvu sličnu vrstu slikovne reprezentacije možemo uočiti u stiliziranim tuğrama³⁵ sultana^{XX}. Neke su bile samo detaljan prikaz punog imena sultana sa svim honorificima, dok su neke uključivale prave vizualne elemente i tako više izgledaju kao slike nego potpisi. Najčešći motiv orijentalne umjetnosti bila je, kao i u tekstu, priroda, posebno razno cvijeće. U Osmanskom Carstvu poseban utjecaj na prisutnost motiva tulipana imao je crtač manuskripta i ilustrator Kara Memi.³⁶ Kao što smo zamijetili u ranijim poglavljima Osmanlije su bili posebno fascinirani žarkim bojama, posebno svijetlo crvenom i plavom.

U Engleskoj prije Elizabete umjetnost je bila u korak s europskom onog vremena. Renesansna umjetnost i svi njezini oblici bili su zapravo jedina vrsta umjetničke reprezentacije tog vremena. Kao glavni uzor i najčešća meta kopija bili su talijanski umjetnici i talijanska umjetnost. Prikazi muslimana također postaju popularni pod utjecajem ostatka Europe. O samoj reprezentaciji muslimana već smo naglasili kako je glavna karakteristika bila retrogradna reprezentacija bliskoistočnih scena iz Biblije u islamskoj odjeći. Prisutno je i prenaplašavanje određenih elemenata islamske kulture u slikama koje su predstavljale sultane ili pejzaže Orijeanta. Ogromni turbani i nevjerojatno visoki minareti krasili su većinu slika Orijeanta. Takve su slike bile egzotična rijetkost i kao takve bile su prisutne samo u domovima bogatih i prestižnih i na kraljevskom dvoru. U slikarstvu tog razdoblja nisu preuzimani stilovi i načini izrade slika, već su preuzeti orijentalni elementi koji se javljaju i u ostalim primjerima materijalne kulture. Već smo spomenuli fascinaciju Henrika VIII. s tepisima i odjećom i takvih portreta stvarno ima puno. Često su na slikama osmanske tematike prenaplašavani aspekti ratničkog društva uključujući razno oružje ili pozadinske bitke unutar slike. Posjedovanje slika bilo koje navedene vrste u engleskom društvu onoga doba odražavalo je visoki status osobe i njegovu ili njezinu otvorenost egzotičnom. U ovom razdoblju javlja se jedna nova vrsta vizualne umjetnosti – portreti medalje. Glavna asocijacija ovih unikatnih predmeta bila je s rimskim novcem, a često su i prikazivali motive Rima i careva. Na nekim medaljama XV. stoljeća možemo uočiti i ličnosti osmanske povijesti (poput Mehmeda II.^{XXI}) ili druge orijentalne motive (poput konja, biljaka, voća).³⁷ Najreprezentativnija slika razdoblja

³⁵ Kaligrafski amblem ili potpis osmanskog sultana. Monogram.

³⁶ SISNEROS (2019./20.)

³⁷ Lisa JARDINE i Jerry Brotton, *Global Interests: Renaissance Art Between East and West*, (London: Reaktion Books Ltd.) 2005., 23. – 48.

je *The Ambassadors*^{XXII} Hansa Holbeina ml. Slika nastaje u godini Elizabetina rođenja, 1533. i prikazuje francuske diplomate Jean de Dintevillea i Georges de Selvea naslonjene na policu prepunu raznih simboličnih objekata. Preko police je prekriven tepih orijentalnog Holbein stila, a na njoj su globus, sekstant i drugi astronomski instrumenti, ali i lutnja sa slomljenom žicom, otvorena knjiga Luteranskih pjesama i knjiga aritmetike. Ovaj dvostruki portret pun je simbolike i sakrivenih elemenata (poput lubanje na podu koja se vidi samo iz određenog kuta) i kao takav još uvijek je izvor raznih istraživanja i rasprava.

Elizabetansko razdoblje prije kontakta s islamom nije značajno izmijenilo dotadašnje prakse. Poznati su nam brojni portreti tog razdoblja i većina ih prati modu i umjetnički stil tudorske Engleske. Gotovo svi portretirani su iz elitnih slojeva društva, a portrete im krasi orijentalni tepisi, ukrasi na zidovima, pa čak i odjeća i nakit. O portretima kraljice Elizabete mogla bi se napisati još kolekcija ovakvih radova kako bi ih se sve dovoljno analiziralo. Ovdje ćemo spomenuti samo 3 najreprezentativnija portreta iz razdoblja prije kapitulacija. Portret danas poznat kao *The Coronation Portrait*^{XXIII} nepoznatog autora nastaje oko 1559., ali danas nam je sačuvana kopija s početka XVII. stoljeća. Na portretu je prikazana kraljica u svojoj krunidbenoj haljini s punom kraljevskom regalijom. Elizabeta je na portretu još mlada žena na početku svoje duge vladavine u vrlo regalnoj pozi, bijela lica i spuštene kose (simbolika djevičanstva).³⁸ Nicholas Hilliard negdje oko 1575. crta dva vrlo slična portreta kraljice danas poznata kao *The Pelican Portrait*^{XXIV} i *The Phoenix Portrait*^{XXV}. Prvi je nazvan po masivnom dragom kamenu istog imena, a drugi po ukrasu na kraljičinoj haljini u obliku feniksa. Oba prikazuju kraljicu u iznimno ukrašenoj haljini na kojoj ne možemo zamijetiti orijentalne utjecaje, ali su prepuni druge simbolike važne za Tudore.³⁹ Upravo zbog svojih brojnih portreta i prepoznatljiva izgleda Elizabeta je postala i ostala najprepoznatljiviji monarh u povijesti Engleske, ako ne i šire.

Nakon početka kontakata s islamom, prvenstveno preko Osmanskog Carstva, u Englesku se počinju prenositi elementi i islamske umjetnosti. Nisu nam poznati primjeri direktnog prijenosa materijalnih slika, kaligrafije ili druge vrste vizualne umjetnosti iz Osmanskog Carstva u Englesku, ali je moguće primijetiti utjecaj tog kontakta na slike i drugu umjetnost druge polovice elizabetanskog razdoblja. Ovakav kulturni transfer zapravo je samo bio nastavak već prisutnog fenomena i stila umjetnosti diljem Europe poznatog pod terminom *Orientalis*, *Turquerie* ili *Arabesque* u kojem se prikazuju orijentalne teme, inkorporiraju

³⁸ Detaljna analiza nalazi se u: ARNOLD (1988.), 52. – 57.

³⁹ Detaljniju analizu oba portreta moguće je pronaći u: ARNOLD (1988.), 22. – 25.

orijentalni objekti ili motivi ili kopiraju orijentalni stilovi.⁴⁰ Diljem palača i domova europskih, pa i engleskih elita, počinju se pojavljivati portreti sultana i drugih islamskih vladara u vrlo stereotipnoj i *cliché* reprezentaciji^{XXVI}. Zanimljivo je kako se nakon kapitulacija na portretima brojnih Engleza, kao i na pejzažnim slikama i medaljama, češće pojavljuju konji, posebno *Arabians, Barbs and Turks* – pasmine očitog orijentalnog porijekla.⁴¹ Portretima se ubrzo širi roba uvezena s Levanta poput bisera, dijamanta, safira, svile, brokata, damasta, raznih novih tepiha i tapisona, pozadinskih vezova, lončarstva i slično.⁴² Najbolji primjer tome ponovno je sama kraljica na čijim portretima sada možemo uočiti gotovo sve navedeno, ali i dugmad koja do tada nije postojala. Kolekcija istih portreta nastalih nakon pobjede nad Španjolcima poznatih kao *The Armada Portraits*^{XXVII} pokazuju kraljicu s mnogo više dragog kamenja koje povjesničari umjetnosti i drugi znanstvenici pripisuju kontaktu s Levantom.⁴³ Portret koji je pun simbolike i prema nekima predstavlja pravi simbol novog kozmopolitanskog bogatstva je *The Rainbow Portrait*^{XXVIII} koji nastaje oko 1600.⁴⁴ Značajni su i *The Ditchley Portrait*^{XXIX} iz 1592. i *The Hardwick Hall Portrait*^{XXX} iz 1599. u kojima također možemo primijetiti orijentalni tepih, bisere, drugo drago kamenje i dugmad.

Posebno popularna vrsta vizualne umjetnosti koju je bitno napomenuti bile su vezene tapiserije. Iako su to zapravo tkanine pletene s određenom slikom u vidu ovdje će se proučavati kao slikovne reprezentacije jer su puno bliže tome, nego tepisima ili drugim ukrasnim tkaninama. Razne tapiserije postojale su diljem Europe još od srednjeg vijeka, ali u ranom novom vijeku zbog rastuće „turske prijetnje“ sve više poprimaju ulogu narativnog elementa europskih osvajanja i, češće, obrane. Odličan primjer toga je niz tapiserija poznatih kao *Conquest of Tunis* (Osvajanje Tunisa)^{XXXI} koje prikazuju pobjede cara Karla V. (1519.–1556.) protiv „Turaka“ u ljeto 1535.⁴⁵ Kolekcija tapiserija je svečano otkrivena 1554. uoči vjenčanja Marije I. i Filipa II. U Elizabetino vrijeme tapiseriju su poprimile pomalo jednostavnije prizore, neke su bile pejzažne, druge heraldičke. Brojne tapiserije sačuvane su u kolekciji već spomenute Bess of Hardwick, a jedna od njih poznata kao *Faith and Mahomet*^{XXXII}. Na vezu se jasno vide dvije figure od kojih je jedna očigledno kraljica Elizabeta prikazana kao personifikacija vjere (natpis FIDES i bijeli križ) dok je druga figura protumačena kao prorok Muhamed koji pod njom kleči.

⁴⁰ SWEETMAN (1988.), 1.

⁴¹ MACLEAN (2011.), 223.

⁴² BROTTON (2016.), 205.

⁴³ ARNOLD (1988.), 33. – 40.

⁴⁴ SISNEROS (2019./20.)

⁴⁵ BROTTON (2016.), 16. – 18.

4.3. Hrana i posuđe

Prehrana i kultura hranjenja jedno je od specifičnih dijelova svakodnevice svakog naroda i u ranom novom vijeku ovisi o materijalnim mogućnostima, kakva hrana je dostupna i u kojoj količini. Kruh je bio osnova života diljem Anatolije, a većina se pekla iz žita uz iznimke ječma i raža u rijetkim slučajevima. Osim kruha, kaše od prosa ili žita su također bile česte, dok su tjestenina i riža bile rijetkost.⁴⁶ Što se tiče mesa i ribe u Osmanskom Carstvu primarne namirnice bile su ovce i koze te razne vrste ribe pogotovo u Carigradu. Povrće koje su često koristili ne razlikuje se previše od europskog, ali je voće zato mnogo raznovrsnije. Breskve, marelice, datulje, dinje i drugo voće bilo je cijenjeno diljem Carstva, a neke vrste su uključivale i razvijenu agronomsku podjelu (npr. 11 vrsta krušaka).⁴⁷ Posebno značajne i karakteristične za islamsko društvo bile su različite vrste slastica. Sirovine za proizvodnju šećera dolaze najviše iz Egipta ili s Cipra od kojih se diljem Carstva proizvode razne slastice poput vrste pekmeza (*reçel*), raznih pića od voća i šećera, baklave i halve. Većina ovih slastica je i u Osmanskom Carstvu bila za urbane elite ili čak sam vrh društvene ljestvice.⁴⁸ Kava i duhan također su bili specifičnosti islamskog života povezanih s hranom i kultura oko njih se značajno razvila. Također su nam poznate razne kulturne manifestacije povezane s hranom i pićem, kao i dnevni rituali, posebno elitnog dijela društva, npr. obrezivanje prinčeva. Potrebno je naglasiti kako je kultura gostoprinstva i uljudnosti prema gostima, domaćim ili stranim, bila na mnogo većoj razini nego ikada do tada u Europi. Što se tiče posuđa i pribora za jelo potrebno je naglasiti umjetničku vrijednost nekih predmeta, pogotovo keramike iz Iznika^{XXIII}. Cvijeće, šarene i jarke boje su i ovdje zajednička karakteristika umjetnosti na keramici. Svi već spomenuti motivi, stilovi i simbolika u drugim vrstama umjetnosti prisutni su i pri izradi posuđa. Mnogo ovih stilova i motiva koje osmanski obrtnici i umjetnici koriste na keramici možemo pratiti kao kulturnu posuđenicu s Dalekog istoka, pogotovo iz Kine.⁴⁹

Što se tiče hrane, pića i pribora za jelo, u predelizabethanskom razdoblju možemo vrlo dobro pratiti kulture elita, dok za ostale nema previše izvora i brojna literatura se svodi na nagađanja. Prehrana na dvoru u vrijeme festivala i velikih svetkovina je dobro zabilježena i već poprilično istražena tema u povijesti Tudora. Važno je naglasiti kako se nisu puno razlikovali od zapadnoeuropskih standarda. Često se jela divljač, mliječne prerađevine, goveda,

⁴⁶ FAROQHI (2000.), 205 . – 206.

⁴⁷ Ibid., 209. – 210.

⁴⁸ Ibid., 211. – 213.

⁴⁹ SISNEROS (2019./20.)

svinjetina, ali neka nama neobična mesa poput golubova, labudova ili čak dupina.⁵⁰ Jeli su i razne vrsta riba, ali nije im bila najdraža, bar ne Henriku VIII. koji je preferirao kuhane kamenice. Na zabavama se konzumiralo jako puno alkohola, primarno vina i piva raznih vrsta. Što se tiče slatkog, to je bila rijetkost jer se šećer dostavljao iz Antwerpena i bio je ekstremno skup.⁵¹ Marcipan je bio favorit tudorskog dvora, ali i to je bila rijetkost za posebne prigode. Objedi su gotovo uvijek završavali s platom voća (suhog ili svježeg) i sira uz tvrdi kruh.⁵² Prežderavanje je bila česta pojava elita tog doba, a i alkoholizam je bila čest. Posuđe na kojem se posluživala hrana je bilo poprilično jednostavno jer se srebrnina čuvala za posebne prigode i nosila je veliku važnost u pokazivanju prestiža. Kultura hranjenja nije bila pretjerano razvijena, ali su nam poznati neki rituali vezani uz objede poput kolektivnog pranja ruku u zajedničkoj zdjeli. Gostoprimstvo je bilo važno, pogotovo u elitnim krugovima, a glavna karakteristika dolaska u goste bili su darovi.

Većina spomenutih karakteristika nastavila se u ranoj Elizabetinoj vladavini. Srebrnina je ostala najvrjedniji dio posuđa, a sada se češće uvozi iz Novog svijeta, dok vilice dolaze iz Italije.⁵³ Začini postaju cjenjeniji nego prije, ali još uvijek nisu jako dostupni, čak i za elite. Na primjer manje od pola kile cimeta je koštalo preko 10 funti, dok je đumbir dosezao i 13 funti.⁵⁴ Meso i kruh ostaju najčešća hrana na dvoru, ali i među pukom. Situacija je bila nešto bolja nego u Europi ovog razdoblja što vidimo iz količine hrane koja je ostala nakon gozbi te je prosljeđivana slugama, a i njima je gotovo uvijek ostalo, pa to odlazi sirotinji. Sačuvan je jelovnik jednog kraljičinog banketa iz 1576.⁵⁵, a čini se da repertoar nije puno varirao od zabave do zabave. Prvi slijed uključivao je izbor govedine, ovčetine, teletine, labuda, guske, kokoši, damana (mali glodavci - pećinari), voća i raznog pića. Drugi slijed uključuje janjetinu, fazana, kokote, piletinu, golubove, ševe uz prilog putra i popečki. Deserti su bili rijetki i gotovo nepostojeći u ovom razdoblju vladavine. Poznato nam je da je kraljica već u ovom periodu bila veliki ljubitelj šećera i njegovih tvorevina, a šećer se koristio i kao vrlo skupi poklon u posebnim prigodama. Možemo zamijetiti kako elizabetanci nisu bili pretjerani ljubitelji povrća, a i voće je bilo rijetko i neraznovrsno.

Nakon uspostave diplomatskih i trgovačkih odnosa s Marokom i Osmanskim Carstvom u Englesku počinju stizati šećer, kava, čaj, duhan, ribiz, grožđice, slatka vina, ulje, začini raznih

⁵⁰ Elizabeth BURTON, *The Early Tudors at Home*, (London: Allen Lane) 1976., 129. – 158.

⁵¹ WILLAN (1968.), 313.

⁵² BURTON (1976.), 149.

⁵³ BURTON (1958.), 102. – 104.

⁵⁴ *Ibid.*, 111.

⁵⁵ *Ibid.*, 152. – 153.

vrsta (cimet, muškadni oraščić, kurkuma itd.), datulje, pistacije, masline i brojne druge prehrambene namirnice. Također stižu tanjuri, zdjele, dekorativne vilice i noževi, vrčevi, krigle, poklopci i razne druge vrste kućnih potrepština vezanih za prehranu. Vjerojatno najutjecajni uvoz bio je šećer u raznim formama. Najčešće je dolazio iz Maroka kao sirovina, pa je pakiran u stošce. U početnim godinama trgovačke razmjene iz Maroka je uvezeno oko 18 000 funti šećera godišnje, a u sezoni 1589./90. taj uvoz raste na 100 000.⁵⁶ Ne ostaje sav taj šećer u Engleskoj, već se dio preprodaje po Europi i tako Engleska zarađuje. Već smo spomenuli kako je šećer bio čest poklon, ali sad je to posebno čest slučaj i sačuvani su nam brojni zapisi gdje sama kraljica šalje šećerne stošce^{xxxiv} ili kutijice kao poklon cijenjenim podanicima.⁵⁷ U kućanstvu se šećer koristio prvenstveno za kuhanje, ali i kao lijek, za čuvanje namirnica i kao sastojak za proizvodnju pića. Elizabetina ljubav prema šećeru bila je tako velika da je nekoliko ljudi zamijetilo i zapisalo kako su joj zubi krajem vladavine postali potpuno crni i truli.⁵⁸ Osim šećera crni ribiz je bio posebno popularan proizvod u Engleskoj. Najčešće se uvozio s bivših mletačkih posjeda pogotovo sa Zakintosa od kuda je godišnja potražnja bila i do 2300 tona.⁵⁹ Kava se počela naveliko uvoziti tek u 90-im godinama, od prvih desetljeća XVII. stoljeća prisutne su i prve kavane u Engleskoj.⁶⁰ Što se tiče keramike najpoznatija je bila ona iz Iznika i brojni predmeti^{xxxv} tog doba su sačuvani do današnjih dana u kolekcijama u muzejima Ujedinjenog Kraljevstva. Engleska aristokracija čak naručuje predmete po narudžbi od osmanskih obrtnika, poput krigli, čaša, poklopaca za pivo i slično^{xxxvi}. Posebno im se sviđalo stilizirano posuđe s tzv. *arabesque pattern* koje je također sačuvano u mnogo primjeraka. Iz ove vrlo profitabilne kulturne razmijene možemo primijetiti kako u englesko društvo i kulturu prehrane orijentalna hrana i posuđe vrlo brzo ulazi i jedno je od najpozitivnijih uvoznih predmeta u očima tadašnjih Engleza. To je vidljivo kroz brojna književna djela gdje se upravo hrana poput ribiza, datulja, kave ili šećera spominje u pozitivnim konotacijama.⁶¹ Elizabetanci vrlo brzo prigranjuju orijentalne ukuse jer su odgovarali njihovim percepcijama prestižnog i bogatog. Začini su bili veoma traženi, ali su i od prije bili poznati engleskoj javnosti, pa tako imamo sačuvane brojne recepte i lijekove onoga vremena koji, između ostalih brojnih začina, sadrže papar i kurkumu. Jedino što se mijenja je jednostavnost uvoza, količina i mogućnost preprodaje diljem Europe koja nije u ovako intenzivnom kontaktu s Orijentom.

⁵⁶ WILLAN (1968.), 314. – 315.

⁵⁷ Ibid., 326.

⁵⁸ BROTTON (2016.), 56.

⁵⁹ Ibid., 206.

⁶⁰ MATAR (1998.), 110. – 113.

⁶¹ DRAPER (1956.), 531.

4.4. Jezik i književnost

Književno-literarna tradicija Orijenta u svim svojim formama veoma je razvijeni i dobro istraženi dio kulture. U širem nasljeđu arapske poezije i književnosti i Osmanlije su nastavljači te kulture. Poezija i pjesnici su bili posebno cijenjeni umjetnici Osmanskog Carstva, Magreba, Perzije i svih drugih regija islamskog svijeta. Naravno, u vrlo rigidnom društvu konfesionalno centriranog društva islama brojni pjesnici su nastradali zbog svoje slobode izražavanja. Ipak, kultura čitanja, pisanja i istraživanja bila je veća u islamskom svijetu tog doba nego u Europi. Kao nastavljači duboke tradicije arapske znanosti i umjetnosti iz srednjeg vijeka i zlatnog doba u Bagdadu Osmanlije su poštovali pjesništvo i divili mu se. Arapski utjecaj, kao i neizbježan utjecaj islama vidljiv je u pjesništvu, ali i samom govornom i pisanom jeziku. Ovo „klasično doba“ od pada Carigrada 1453. do 1600. formiralo je norme osmanske umjetnosti i književnosti.⁶² U sistemu striktno urbane književnosti s centrom u Carigradu nastaju neke od najljepših pjesama i radova iz osmanske književnosti. Potrebno je napomenuti kako su brojni pisci, pa tako i čitava grana umjetnosti, ovisili o patronatu palače ili većih gradova poput Burse ili Edirnea. Većina radova bila je poetske naravi, ali postoje i značajni primjeri proze. U analizi ostavštine osmanskog pisanja valja naglasiti radove nekih poznatijih autora poput: Arifi Fethullah Čelebije (u. 1561.) histriografa, Suzi Čelebije iz Prizrena (u. 1524.) pjesnika i i Evlije Čelebije (1611.–1682.) autora putopisa.⁶³ pisci su pisali na arapskom, perzijskom i turskom. U ovom periodu nastaju i nove podvrste poezije poput *gazel* (ljubavnih jadikovki), *kaside* (jadikovanja podređenih) ili *mesnevi* (ljubavnih priča).⁶⁴ Što se tiče znanosti i istraživanja bitno je naglasiti kako su visoko obrazovani ljudi Osmanskog Carstva znali više o Europi i kršćanstvu nego obratno. To su bili interesi iz znatiželje, ali i radi same znanosti.

Slobodno vrijeme elitnih slojeva engleskog društva još od srednjeg vijeka bilo je puno poezije, čitalaštava, glazbe i ostalih formi književnog umjetničkog izražavanja. U vrijeme Henrika VIII. većina ovakve vrste zabave bila je bazirana na humanizmu i renesansi Europe i nije se mnogo razlikovala od kontinenta. U ovom periodu razvijaju se obrazovanje i pismenost što još više dijeli elitnu od narodne kulture u kojoj nije bilo lako moguće steći visoke razine službenog obrazovanja. Posebno ubrzanje u pismenosti Engleza prouzročila je reformacija i

⁶² *The Cambridge History of Turkey. Volume 2. The Ottoman Empire as a World Power, 1453–1603*, (New York: Cambridge University Press) 2013., 550.

⁶³ Gábor ÁGOSTON ur., *Encyclopedia of the Ottoman empire*, (New York: Facts On File) 2009., str. 154., 253.; *The Encyclopaedia of Islam IX. – Suzi Čelebi*, (Leiden: E. J. Brill) 1995., 916. – 917.

⁶⁴ *Ibid.*, 568. – 576.

novi ideali protestantizma. Polako raste broj novih sekularnih ustanova u svrhu obrazovanja, a uz uništenje samostana to dovodi do šireg rasta pismenosti u društvu.⁶⁵ Pjesništvo ovog perioda obilježeno je imitacijom klasičnog pjesništva u kojem su česti već spomenuti stereotipi o islamskom Drugom i demonizacije orijentalnih vladara.⁶⁶ Važnost dobrog obrazovanja elita već smo naglasili tijekom analize Elizabetinog vlastitog zanimanja za jezike i pisanje pisama. Razdoblje prije kapitulacija u Engleskoj je već formiralo dobro isklesane pjesnike i pisce, a nova popularna vrsta književnosti i zabave bila je drama. Prvo javno kazalište u Engleskoj otvoreno je 1576.⁶⁷ i time kreće pravi uspon engleske književnosti i jezika koje će svoj vrhunac dosegnuti za vrijeme Shakespearea. Zanimljiv primjer nesvjesne suradnje Istoka i Zapada u ovom periodu je odnos Engleza i Levanta prema Svetom Jurju (*St. George, Jirjis, Girgus*). Legende o ovom svecu bile su popularne diljem militantne Europe gdje se štovao kao zaštitnik vojnika i veliki heroj još od razdoblja Križarskih ratova.⁶⁸ Brojne legende povezane uz sv. Jurja i njegove pobjede nad zmajem sežu daleko u prošlost i postaju dio kulturnog temelja Engleske gdje je svetac zaštitnik i Europe općenito. U islamu ga se smješta u razdoblja odmah nakon Isusova vremena i neki u njemu čak vide proroka. Isprepletenost legendi o sv. Jurju govori o zajedničkoj literarnoj i hagiografskoj tradiciji između istoka i zapada, ali i militantnim tenzijama koje su mu se tijekom stoljeća pripisivale.

Nakon kapitulacija u engleskoj elitnoj književnosti možemo pratiti određene promjene u stilu i tematici, ali i neke pozitivne utjecaje razmjene na englesku literarnu kulturu i znanost. Česte teme engleskih autora i prije kapitulacija bile su konverzije i strah povezan s njima. Posebno ozloglašeni bili su *renegades* – dezerteri kršćanstva koji se okreću piratstvu i drugom bezakonju.⁶⁹ Kao primjer motiva konverzije i drugih negativnih slika o Drugome možemo navesti *The Life and Death of Mahomet, The Conquest of Spaine Together with the Rysing and Ruine of the Sarazen Empire* od Sir Walter Raleigha u kojem se raspravlja o islamu, rasi i političkoj legitimnosti ili *The Courageous Turk* od Thomasa Goffea u kojem piše o osmanskom identitetu u kontekstu europskog ranonovovjekovlja.⁷⁰ O kapitalnom djelu Richarda Knollesa smo već raspravljali, pa je ovdje samo potrebno naglasiti kako njegova knjiga postaje kolekcionarski predmet već nakon prvog izdanja u kolekcijama elitnih slojeva.

⁶⁵ Nigel HEARD, *Access to History: Tudor Economy and Society*, (London: Hodder & Stoughton) 1992., 135. – 152.

⁶⁶ TAŞDELEN (2015.), 271.

⁶⁷ BROTTON (2016.), 105.

⁶⁸ JARDINE (2005.), 16. – 22.; BROTTON (2016.), 213.

⁶⁹ MATAR (1998.), 50. – 52.

⁷⁰ Linda MCJANNET i Bernadette Andrea. *Early Modern England and Islamic Worlds*, 2011., 35. – 36; 215. – 217.

Značajni primjer epske poezije ovog razdoblja koji se direktno ne bavi Orijentom je *The Faerie Queene* Edmunda Spensera iz 1590. godine. Ova pjesma od 36 000 stihova pravi je primjer engleske samo- svijesti u renesansi, ali i idolizacije kraljice i razdoblja.⁷¹ Spenserovo djelo je prepuno alegorija i metafora elizabetanskog doba i drugih svjetova unutar svijeta u kojem živimo (poput vila i demona) koji nisu bili ništa manje strani ili stvarni ljudima tog vremena. Jezik ove poeme kao i svih drugih tog vremena bio je neujednačeni ranomoderni engleski koji se usavršuje i modernizira tek u kasnom XVII. stoljeću. Kao direktan utjecaj na jezik, književnost i knjige iz diplomacije i trgovine s Orijentom možemo navesti razvoj umijeća uvezivanja knjiga i dekoracija unutar njih koje se direktno mogu povezati s Orijentom.⁷² U samom engleskom jeziku tijekom godina se učestaljuju riječi primarno arapskog porijekla i povezane s uvezenim stvarima poput kave (*coffe - qahwa*), šećera (*sugar - sukkar*) ili pamuka (*cotton – qutn*), ali i drugih stravi poput alkohola (*alcohol - al-kuhul*), algebre (*algebra – al-jabr*) ili žirafe (*giraffe - zarafa*). Još je mnogo primjera pogotovo u sferi botanike, tekstila i kulinarstva, a početak ovog lingvističkog utjecaja možemo pratiti još od srednjeg vijeka, sada je samo koncentriraniji pa ulazi u dnevno korištenje brže. Što se tiče specifično turskih riječi koje dolaze, sličnih su kategorija: hrana, glazba, odjeća, konji i još mnoge druge.⁷³ Potrebno je naglasiti i jačanje interesa za proučavanjem islama i Orijenta općenito koje je izraslo iz povoljnih diplomatsko-trgovinskih uvjeta. Prepisivanje knjiga, arapskih klasika filozofije i znanosti i izgubljenih antičkih autora doprinijelo je razvoju znanstvene misli u kasnijim stoljećima u Britaniji i Europi općenito. Također, Kur'an se počinje prevoditi i proučavati, a 1602. otvorena je Bodleian Library kao dio Oxforda gdje se čuvaju manuskripti^{xxxvii} Kur'ana koji se tamo i prevode nakon jačanja interesa za arapski.⁷⁴

Zasigurno najistraženiji oblik književnosti gdje je vidljiv kulturni utjecaj i transfer islama na Englesku je drama.⁷⁵ U ovom radu odabrana su dva najreprezentativnija autora elizabetanskog razdoblja od kojih je jedan sinonim za ranomodernu dramu i engleski jezik uopće - William Shakespeare, a drugi njegov prethodnik u privlačenju masivne publike Londona kroz povijesne drame – Christopher Marlowe (1564.–1593.). Potrebno je naglasiti da nisu samo ova dva autora stvarali drame s orijentalno-islamskim tematikama i elementima, gotovo svaki autor u razdoblju Elizabetine vladavine i vladavine njenog nasljednika u neku ruku se doticao

⁷¹ JARDINE (2005.), 13. – 15.

⁷² SWEETMAN (1988.), 22. – 25.

⁷³ Gerald MACLEAN, *Re-Orienting the Renaissance: Cultural Exchanges with the East*, (New York:Palgrave Macmillan) 2005., 126. – 128

⁷⁴ SISNEROS (2019./20.); MATAR (1998.), 73. – 95.

⁷⁵ Najreprezentativnija djela modernijeg datuma koja se bave problematikom islama u drami: ANDREA (2008.); DIMMOCK (2005.); DRAPER (2017.); TAŞDELEN (2015.)

„Turčina“, „Saracena“ ili „Maura“. Brojne su drame poznate u historiografiji kazališta kao *The Turk plays* i masivna je količina radova napisana o toj tematici. Najpopularnija drama nastala vrlo brzo nakon Kapitulacija (1587./88.) bila je Marlowova drama u dva dijela *Tamburlaine the Great...*⁷⁶ o Timur Lenku (1336.–1405). Drama se bavi životom Timura, njegovom ambicijom i dolaskom do moći. Prikazuju se bitke protiv Osmanlija gdje je Timur gotovo reprezentativan Kršćanskim idealima protjerivanja „Turčina“ i njegove hereze.⁷⁷ Na veoma uspješnim temeljima drame *Tamburlaine the Great...* na kazališnim daskama Londona ubrzo se pojavljuju slične drame novih autora. Najznačajniji od svih bio je William Shakespeare čiji opus od 39 drama uključuje čak 16 koje spominju muslimane.⁷⁸ Drama najbogatija elementima orijenta zasigurno je *The Tragedy of Othello, the Moor of Venice* nastala 1603. godine. Shakespeare je već koristio Maure kao likove u dramama (*Titus Andronicus* i *The Merchant of Venice*), ali nikada kao glavni lik. To je bila kazališna revolucija za ono doba. Shakespeare već odabirom lika fokus stavlja na konfesionalnog Drugog i upućuje čitatelje i gledatelje na nešto strano i, kao što postaje jasnije u drami kasnije, demonsko. Teme koje se preispituju kroz dramu su brojne, ali najočitije unatoč svemu ostaju rasa i vjera. Cijela drama je prepuna podvojenosti ljudi i ideja oko čudovišnog i prijateljskog, dobrog i stranog, ubojice i ljubavnika. Othello sve više tijekom drame postaje „stranac“ ili kako on kaže *I am turning Turk* i s time sve je više čudovištan i sam to shvaća. Kao što smo već napomenuli vjerojatna inspiracija za sam lik Othella bio je marokanski ambasador Muhammad al-Annuri^{xxxviii}.⁷⁹ *Othello* nastaje na vrhuncu odnosa Engleske s islamskim zemljama, ali i na naglom kraju istih. Shakespeare nikada u svojim djelima nije imao reprezentaciju Osmanlija, ali se kroz druge likove očituju njegovi stavovi i kroz svo njegovo stvaralaštvo moguće je prebrojati 40 aluzija na Osmansko Carstvo.⁸⁰ Kroz ove i brojne druge drame raznih autora roba s Levanta, Magreba i Perzije se domesticira kroz pozitivne aluzije na popularne uvoze poput datulja, ribiza ili tepiha. Elizabetanska drama je odličan primjer isprepletenosti averzija i zainteresiranosti engleskog društva za orijetnalnog Drugog i mogu se povući paralele s diplomatskim kontaktima koji su heretični i krivi.

⁷⁶ Puni naslov: *Tamburlaine the Great Who, from a Scythian shepherde, by his rare and woonderfull conquests, became a most puissant and mightye monarque and (for his tyranny, and terrour in warre) was tearmed, the scourge of God.*

⁷⁷ BROTTON (2016.), 155. – 167.; 172. – 177.

⁷⁸ Ibid., 186. – 187.

⁷⁹ Ibid., 274. – 275.

⁸⁰ DRAPER (1956.), 523.

5. Orientalna Engleska

From whence ariseth this? Are we turned Turks?

Nakon preko 40 godina uspješne trgovine^{xxxix} s islamskim svijetom u Engleskoj se već mogla osjetiti promjena. Posebno značajna bila je trgovina s Levantom, sada i službeno organizirana kroz Levantsku kompaniju. Čak jedna četvrtina sve vanjske trgovine u vrijeme Elizabetine smrti 1603. prolazila je kroz Levantsku kompaniju.¹ Već par godina nakon toga zabilježen je i izvozni potencijal Engleske prema Levantu od 250 000 funti.² Osim već spomenute vune Englezi diljem Levanta, a pogotovo u Carigrad izvoze kositar i druge metale od kojih Osmanlije proizvode svoje slavne topove i drugo oružje, drvo, jarbole i jedra za popravak osmanske mornarice, pa čak i barut.³ Englezi uvoze razne luksuze do tada nepoznate ili toliko rijetke da se nisu koristili. Dragocjeni metali, šećer, kava i čaj, ribiz, grožđice, slatko vino i ulje, vuna, pamuk, svila (sirova i obrađena), tepisi i jastuci, boje, začini, droge, drago kamenje i brojne druge stvari postaju prisutni unutar engleskog društva. Naravno, cijena ovih predmeta i njihov pripisani prestiž učinile su ove stvari ekskluzivnim samo za najviše, elitne slojeve engleskog društva. Važnost diplomatskog kontakta i trgovine s Islamom jasno vidimo i iz činjenica da su 3 od 4 trgovačke kompanije koje osniva Elizabeta u direktnom kontaktu s Islamom, dok je jedna samo u ograničenom kontaktu. Turska kompanija koja 1592. postaje Levantska kompanija, Berberska kompanija iz 1585., Istočno Indijska Kompanija iz 1600. i Gvinejska kompanija iz 1588.⁴ Očito je kako okretanje drugim izvorima prihoda, trgovine i savezništva nakon ekskomunikacije Elizabete gura Englesku prema islamu unatoč predodžbenim neprijateljstvima. Iako je fokus bio na Carigradu i lukama diljem Levanta, engleska vanjska trgovina ubrzo se širi i već nakon početka stoljeća zahvaća Indijski pod-kontinent odakle se također počinju uvoziti tepisi. Kroz Levantsku kompaniju postavljeni su temelji vanjske trgovine i korporativnih interesa engleske trgovačke klase, kao i samog dvora koji se nakon 1600. ubrzo razvijaju u diva koji tijekom stoljeća postaje Istočno Indijska Kompanija. Rast te kompanije koja je Englesku dovela do kolonijalne i imperijalne moći diljem svijeta može se pratiti od njezinih, ne tako skromnih, početaka kada izvozi više od 100 000 funti vrijednosti dobara, a uvozi začine vrijedne preko milijun funti.⁵ Tijekom stoljeća

¹ SISNEROS (2019./20.)

² BROTTON (2016.), 290

³ MACLEAN (2011.), 199.

⁴ Ibid., 2.

⁵ BROTTON (2016.), 290

većina uvoznih proizvoda ostaje ista, osim u količini, kao u razdoblju Levantske trgovine što nam govori o novo nastaloj važnosti upravo tih proizvoda za englesko i kasnije šire britansko društvo. Naslijeđe trgovine s Osmanskim Carstvom i drugim regijama nakon Elizabetine smrti i nasljedstva Jakova I.^{XL} na engleskom prijestolju bilo je naglo prekinuto. Novi kralj htio je primirje sa Španjolskom zbog neizvedive ideje o ujedinjenom kršćanstvu i tako prekinuo direktne kontakte s Portom i novim sultanom Ahmedom I. Nije imao nikakvog interesa nastavljati savezništvo s *faithless Turks*⁶ i tako je s krajem elizabetanskog doba došao i kraj savezništvima s islamskim svijetom. Iako je aktivna trgovina i diplomacija napuštena nije bilo moguće zaustaviti već pokrenute procese, a zapravo ni kralj ni elite to nisu željeli. I Jakov i njegovi podanici nastavljaju uživati u luksuzima Orijenta. Kraj rata sa Španjolskom čak tjera mnoge Engleze prema konverziji kako bi se mogli nastaviti baviti piratstvom.⁷ Kulturu je, pak, malo teže zaustaviti u razvoju. Utjecaj koji je stigao u Englesku nije bilo moguće izbrisati, a nitko se nije ni trudio. Svima je odgovaralo kititi se turskom svilom, ukrašavati kuće perzijskim tepisima i jesti grčke⁸ ribize i blisko-istočne datulje. Engleski umjetnici već su bili vješti imitatori orijentalne umjetnosti, ali i kreatori nove, lokalne umjetnost vrlo očito inspirirane islamskim motivima. Teme Orijenta nisu napustile englesku javnost i elite kroz dramu, poeziju, ulične balade i slično, a broj putnika na Istok čak je porastao.

Značajno je spomenuti kako je osim već brojnih navedenih kulturnih utjecaja Orijenta na Englesku postojalo njih još. Neki autori ovim kontaktima pripisuju i jačanje vjerske tolerancije u engleskom društvu nakon što su vidjeli učinkovitu primjenu iste u osmanskome društvu.⁹ Također valja spomenuti i orijentalne utjecaje na glazbu. Iako se taj utjecaj puno jače osjeti u teritorijima kojima su Osmanlije direktno vladali ili bar graničili i u Engleskoj su preuzeti određeni elementi. Glazba koju su brojni Englezi čuli na svojim putovanjima na instrumentima poput *neya* (drveni puhači instrument perzijskog porijekla), *tanbura* (vrsta žičanog instrumenta, preteča tamburici) ili mnogih drugih inspirirala je brojne glazbenike i kasnije je zapisana u zapadnoj notaciji.¹⁰ Brojni utjecaji poput ovih nisu bili trenutni, već nastaju kroz niz desetljeća izloženosti orijentalnim kontaktima. U elizabetanskom razdoblju ovakve utjecaje ne možemo direktno pratiti.

⁶ BROTTON (2016.), 289.

⁷ SISNEROS (2019./20.)

⁸ Iako Grčku ne smatramo orijentalnom, brojni Englezi onog razdoblja su na grčke otoke i njihove uvoze gledali kao orijentalne zbog toga jer su bili u posjedu i pod direktnom upravom orijentalne sile-Osmanskog Carstva.

⁹ DONAHUE (2018.), 10. – 11.

¹⁰ SISNEROS (2019./20.)

Dugogodišnja razmjena i uspostavljeni kontakti Engleske i islamskog svijeta zauvijek su izmijenili elitnu kulturu Engleske i polako se šire na sve sfere života. Među pukom je situacija bila slična, ali uz vremenski odmak. Svjesnost o islamu se širi s književnosti i imaginacije na modu, vjeru, diskurs i sve ostale materijalne i nematerijalne forme kulture. Zapravo se asimilira i postaje ključan dio britanske kulture kroz naredna stoljeća. Orijent je naveliko utjecao na širu zapadno europsku kulturu u njenim raznim formama, od mode do prehrane, od jezika do umjetnosti. Matar smatra da uvoz luksuzne robe mijenja britanske ukuse i običaje na pomalo sakriven i zaboravljen način, dok izvoz mijenja islam stvarajući animozitet prema kršćanskom načinu života.¹¹ Istina je kako se britanska kultura tijekom godina mijenja kako bi udomaćila nove elemente, okuse i stilove, ali se predodžba o mjestu nastanka ne mijenja gotovo uopće. Možemo biti gotovo sigurni kako su Englezi onoga vremena bili svjesni odakle sva ova, nova, luksuzna roba dolazi. Bili su također upoznati s karakteristikama mjesta s kojeg ti predmeti dolaze i svih povijesnih predodžbi povezanih uz njih. Kontakti i transferi nisu bili katalizator predodžbenih promjena, barem ne trenutno, brzo i temeljito. Engleske elite su unatoč svjesnosti o „heretičnom“ porijeklu svojih novo-uvezenih luksuza bili spremni konzumirati iste. Podvojenost Engleza po ovom pitanju nije pretjerani odmak od norme gdje je „Turčin“ neprijatelj, ali i opskrbitelj prestižnog ili egzotičnog. Nije im bilo teško „zažmiriti“ na jedno oko kada je trebalo kupiti novu dozu šećera ili tepiha, ali nisu se suzdržavali ni teološke kritike istog tog opskrbitelja, čak nastavljajući stoljetnu tradiciju iskrivljenih slika o muslimanskom Drugom.

Današnja Engleska u svojoj trenutnoj političkoj formi nastala je iz nekada moćnog Britanskog „Carstva nad kojim Sunce nikada ne zalazi“, dok upravo to Carstvo svoje korijene vuče upravo od ovog razdoblja. Temelj kulture, diplomacije, trgovine i ideje carstva potječe upravo iz ovih ranih kontakata elizabetanske Engleske s Osmanskim Carstvom i svim drugim regijama islama. Koliko je zapravo zbog toga tadašnja ili današnja Engleska orijentalna teško je procijeniti. Zasižno možemo reći kako je mnogo aspekata engleske kulture upravo zbog ovog razdoblja takvo. Englesko društvo i njegove elite nisu proizašle iz vakuuma povijesti već su amalgam svojih prošlih iskustava od kojih je ovo jedno od ključnih. Je li engleska diplomacija, trgovina i kultura promijenjena zahvaljujući svemu navedenom u ovom radu, zasižno je. Ipak, nije samo taj kontakt za to zaslužan, niti je samo ovo razdoblje u tolikoj mjeri formativno. Razdoblje vladavine Elizabete i kontakata s islamom ključan je dio priče o povijesti Engleske bez kojeg bi, budućnost Engleske, Europe i svijeta zasižno bila drugačija.

¹¹ MACLEAN (2011.), 200.

6. Zaključak

All my possessions for one moment of time.

Englesko–osmanska diplomacija i orijentalni utjecaji na kulturu elitnih slojeva u doba kraljice Elizabete I. uvelike su oblikovali povijest Engleske i Osmanskog Carstva na više načina. Ovaj naizgled kratki period ranonovovjekovne povijesti ostavio je trajnog traga na politici, trgovini, kulturi, diplomaciji i predodžbama Drugog. U potrazi za odgovorom na ključno pitanje ovog rada: Jesu li, i u kojoj su mjeri, diplomacija i kulturni transferi na engleske elitne slojeve elizabetanskog razdoblja u međuodnosu? Možemo dati jednostavan odgovor - jesu. Kroz rad cilj je bio prikazati tri ključna faktora ovog odnosa (predodžbe, diplomaciju i kulturu) i međuodnos sva tri do razine gdje bi kulturni transferi bili gotovo nemogući, bar u količini u kojoj su se odvijali, bez diplomacije koja im je prethodila, dok diplomacija svoje začetke traži ne samo u kontekstu ekskomunikacije 1570., već i u želji elitnih slojeva za orijentalnim i luksuznim. Taj odnos je nakon 1580. produbljen jer engleska strana nije imala ni želje ni potrebe takav odnos zaustaviti. Gotovo svaki aspekt ovog odnosa je bio profitabilan za elitne slojeve engleskog društva, pogotovo u financijskom kontekstu trgovaca i kulturnom kontekstu stjecanja prestiža. Neizbježna je isprepletenost orijentalnih elemenata kulture koje su Englezi bili iznimno željni s diplomacijom i trgovinom koja bi sve to omogućila. Naravno da su određeni utjecaji postojali, a dolazili su iz kontinentalne Europe koja je preko svojih kontakata s islamom te utjecaje pasivno širila na Englesku. Ipak, bez tako značajnog perioda Engleske povijesti, kada islamske zemlje postaju jedina moguća opcija za odbačenu, anglikansku, udaljenu, elizabetansku Englesku, ne bi bilo moguće raspravljati o kulturnim transferima u ovolikoj mjeri kao što je u ovom radu prikazano.

Povijest predodžbi o islamu i muslimanskom Drugom, kao što smo vidjeli, ukorijenjeni su u kolektivnu svijest Europe i kršćanstva. Engleska kao dio tog negativnog naslijeđa predstavlja samo dio kršćanske svijesti pune predrasuda, strahova, iskrivljenih slika i laži o islamu i muslimanima. Tijekom kontakata Engleske i islamskih zemalja taj je aspekt engleskog društva pomalo zanemaren zbog interesa i želje za uspješnom diplomacijom i trgovinom. Kao što smo vidjeli, Elizabeta i njeni podanici čak se kroz razna opravdavanja pokušavaju približiti teologiji islama u svrhu uspješne diplomacije i trgovine. Činjenica da su početni odnosi bili zataškavani i skrivani od javnosti, elita i puka, ukazuje da vlast nije bila uvjerena i iskrena u iskazima prema Osmanlijama te su htjeli sačuvati dotadašnje gledište na islam kao

heretičan, dok je kršćanstvo jedini put. Takvo stanje praktički preostaje i do kraja odnosa. Kroz brojne primjere u engleskoj umjetnosti i književnosti, a pogotovo u drami, jasno vidimo kako su prikazivani muslimani i islam. Nastavljanje istih, starih predrasuda i izopačenih slika o islamu prisutno je u brojnim dramama tog razdoblja jer je to bilo poznato i drago puku i eliti, a autori tih djela očito nisu imali drugačije mišljenje. Englezi koji su „konzumirali“ novu kulturu u svim njenim formama zasigurno su bili upoznati s njenim porijeklom jer je upravo to porijeklo bilo izvor pripisanog luksuza i egzotičnosti. Ipak, porijeklo nije značilo mnogo jer je primarni cilj bio obogatiti se, pokazati svoj status i bogatstvo, a ne brinuti na koji način ili odakle ono dolazi u Englesku. Možemo biti sigurni da su Englezi bili svjesni porijekla novo uvezene robe i kroz brojne trovačke zapise i opise iste robe kao *Turkish* i upravo je zbog toga ta roba bila vrijedna. Engleske predodžbe o Osmanskom Carstvu ipak se mijenjaju pod utjecajem diplomatskih odnosa u kojima se prema sultanima odnose s poštovanjem, i gubi se kolektivna mržnja prema *The Great Turk*. Naravno, i to je samo dokaz engleskog koristoljubljiva situacijom u kojoj su se našli i iz koje pokušavaju izvući „deblji kraj“.

Diplomatski odnosi koji su s raznim islamskim krajevima službeno pokrenuti u elizabetanskom razdoblju uvelike su ga oblikovali. Skromni početci diplomacije kroz osobne kontakte trgovaca sa stranim administratorima, trgovcima, pa čak i vladarima tijekom godina se pod dvorskim patronatom razvijaju u početke prave diplomatske službe. Uloga ambasadora postaje ključan dio odnosa i ta vrsta osobne diplomacije preko predstavnika formira temelje budućih engleskih interesa. Biografija Williama Harbornea i posebno njegovo djelovanje u Carigradu ključno je za razumijevanje ovog perioda, a donedavno je bilo potpuno neistražena tema. Harborne je svojim djelovanjem na dvoru Murata III. omogućio Engleskoj njezin komad orijentalnog kolača i poziciju iz koje se može nadalje trgovati, putovati i utjecati na politiku regije. Značaj Harbornea je izniman, ali ključno za pokretanje službenog kontakta bilo je ipak dopisništvo Elizabete s oba sultana, sa Safiye i s ostalim službenicima. Sačuvana pisma donose nam uvid u tehnike kojima se služi dvorska kancelarija Elizabete kako bi se približila sultanu, ali i uvid u osobni odnos koji je razvijen tijekom godina između ovih monarha, a pogotovo između dvije iznimno moćne žene na vlasti. Kontekst vremena u kojem Elizabeta kao kraljica i Safiye kao *valide sultan* mogu komunicirati je ključan i baca svjetlost na rijetko istraživane teme povijesti žena na vlasti. Muka traženja izvora o privatnim životima sultanije svjedoči upravo toj činjenici. Uspješna diplomacija u konačnici je Engleskoj omogućila ostvarenje trgovačkih ciljeva i služila kao svojevrsna obuka za buduće poduhvate na Dalekom istoku.

Orijentalni utjecaji na kulturu koje smo prikazali u ovom radu zapravo su samo početak i sažetak punog opsega koji je omogućen englesko-osmanskom diplomacijom. Dio kulture u Englesku dolazi fizički kao objekti transfera poput tkanina, hrane, posuđa i brojnih darova, dok je dio inspiriran kontaktima koji su im prethodili poput jezika, književnosti, stila umjetnosti i slično. U ovom kratkom periodu elita engleskog društva vrlo se dobro upoznala s orijentalnom modom, umjetnošću, stilovima i motivima. Brojna simbolička značenja se tijekom kulturnih transfera gube, ali stvara se i mnoštvo novih. Za Engleze tulipani i karanfili ne predstavljaju novi život, niti im stilizacije božjeg imena išta znače, ali predstavljaju nešto luksuzno, egzotično, strano i skupo čime se mogu dokazati kao učeni, bogati i prestižni članovi društva. Brojni objekti koji dolaze u Englesku su u islamskim zemljama imali vrlo jednostavne, svakodnevne funkcije, dok se ulaskom u Englesku pretvaraju u eksponate luksuza. Tepisi se sele s poda na zidove, tanjuri sa stolova u vitrine, a šećer iz recepata u ukrasne kutije kao najskuplji poklon. Stvaranjem ovakve nove elitne kulture Engleska se mijenja asimilirajući elemente orijentalne kulture na način koji joj je najbolje odgovarao. Tijekom budućih stoljeća brojni od ovih elemenata, uz dodanu vrijednost novih uvoznih elemenata, razvijaju se u ono što je danas suvremena britanska kultura. Sada već ne samo elitna, već i malograđanska. Utjecaj orijentalnih elemenata na kulturu Engleske i njenih budućih kolonijalnih i imperijalnih posjeda očigledan je i danas, a početke možemo tražiti upravo u elizabetanskom dobu.

U konačnici, iako je nakon godina uspješnih kontakata smrću Elizabete, Mehmeda i Abd al-Malika taj odnos naglo prekinut utjecaj koji je ostavio bio je neizbrisiv. Razlog tome nije bio intenzitet kontakta ili neuobičajena prisnost ovih vladara, nego želja Engleza da i dalje uživaju u svemu što im je Orijent do tada nudio, bez obzira na konfesionalne razlike. Profit i želja za luksuzima Orijenta bili su jači i od želje novog kralja za distanciranjem od Osmanlija i od želje za ponovnim prigrljivanjem kršćanskog jedinstva. Zbog toga su tijekom stoljeća engleska diplomacija i vanjska trgovina kroz kompanije nastavile svoj ubrzan razvoj. Cilj ovog rada bio je prikazati sve aspekte odnosa Engleske u doba Elizabete I. s islamskim svijetom i posljedice proizašle iz njih. Određeni aspekti ovih odnosa zahtijevaju daljnje proučavanje kako bi nam njihov značaj bio još jasniji i kako bi iz tih istraživanja mogli proizvesti konkretnije zaključke o naravi diplomacije i svim vrstama kulturnih transfera koji su se kroz ovaj period odvijali. Elizabetinom smrću razdoblje Tudora završava, ali utjecaj koje je ostavilo je neizbrisivo i ovaj rad, nadam se, upravo to i dokazuje.

7. Dodaci

slika I. *Somerset House Conference*, 1604., nepoznat autor (Španjolci i Nizozemci lijevo, Englezi desno, na stolu Holbein stil tepiha)

slika II. Detalj s tapiserije *The Honours – Fides*, 1523., Pieter van Aelst (Vjera drobi Muhamedda)

slika III. *The Scourging of Jesus*, c 1250., Chichester Psalter (2 crna Maora kao „zločinci“ Biblije)

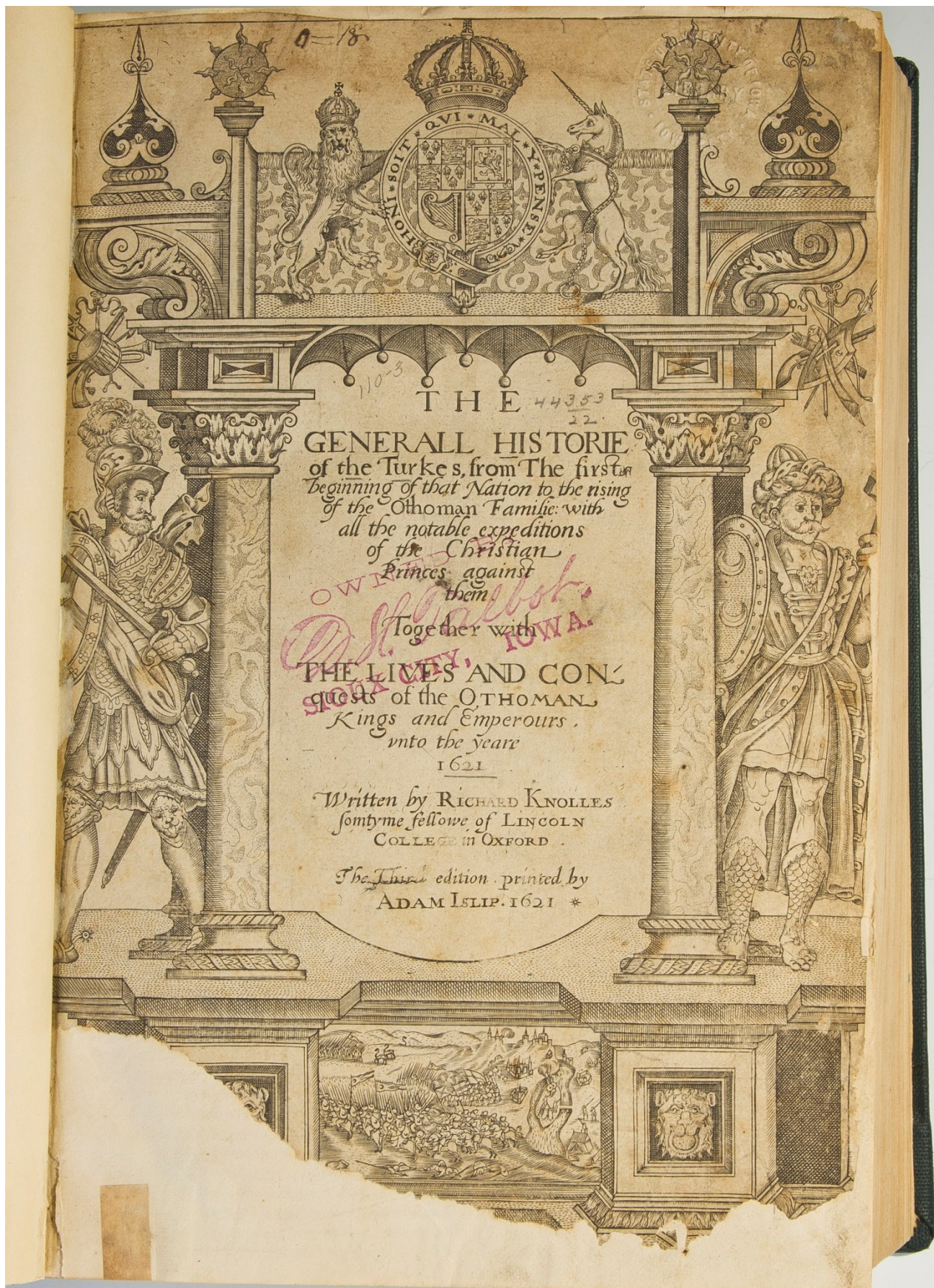
slika IV. Dio oltarnog ukrasa iz Njemačke Entkleidung Christi, c. 1450, Meister der Karlsruhe Passion
(primjer prikaza „negativaca“ Biblije u turbanima kao opće-europskog motiva)

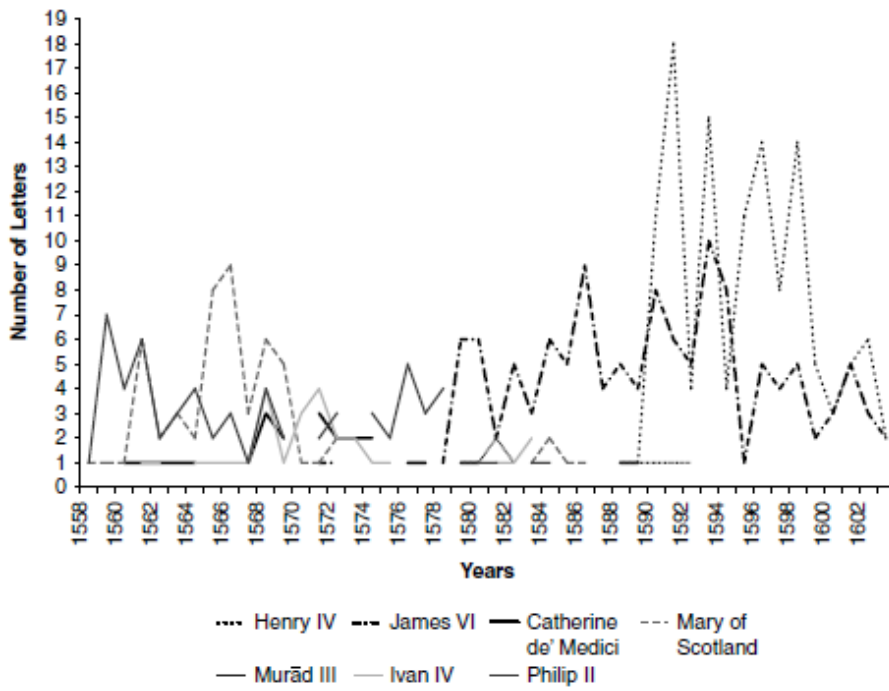
slika V. Pijanog Muhameda proždiru svinje, minijatura iz *The Fall of Princes*, John Lydgatea, 1438.

slika VI. Ulični znak iznad jedne londonske pivnice (primjer *Turk's Head*)

slika VII. Naslovna stranica kopije *The Generall Historie of the Turkes...* Richarda Knollesa iz 1621.

slika VIII. Graf s prikazom količine pisama Elizabete I. stranim vladarima (veoma očit prikaz kraljičinog interesa za osobnim dopisništvom)

slika IX. Pismo Murata III. Elizabete I. od 20. lipnja 1593.

slika X. Crno-bijela preslika pisma Safiye Elizabeti I. iz 1593. Izvorni oblik je bio šaren i pozlaćen.

slika XI. Sačuvana kopija drugog pisma Safiye Elizabeti I. iz 1599. Vidi se kako je rukopis vrlo jednostavan.

slika XII. Baršunasti osmanski prekrivač za jastuk s uzorkom karanfila, XVI. stoljeće

slika XIII. Današnja unutrašnjost Harema u Topkapı palači u Istanbulu. (Uzorak na podnom tepihu je Holbein)

slika XIV. Portret Henrika VIII., nakon 1537., Hans Holbein Ml. (Kralj stoji na tepihu s *Star Ushak* uzorkom)

slika XV. Tepih s *Star Ushak* uzorkom iz Antalolije, XVI. stoljeće

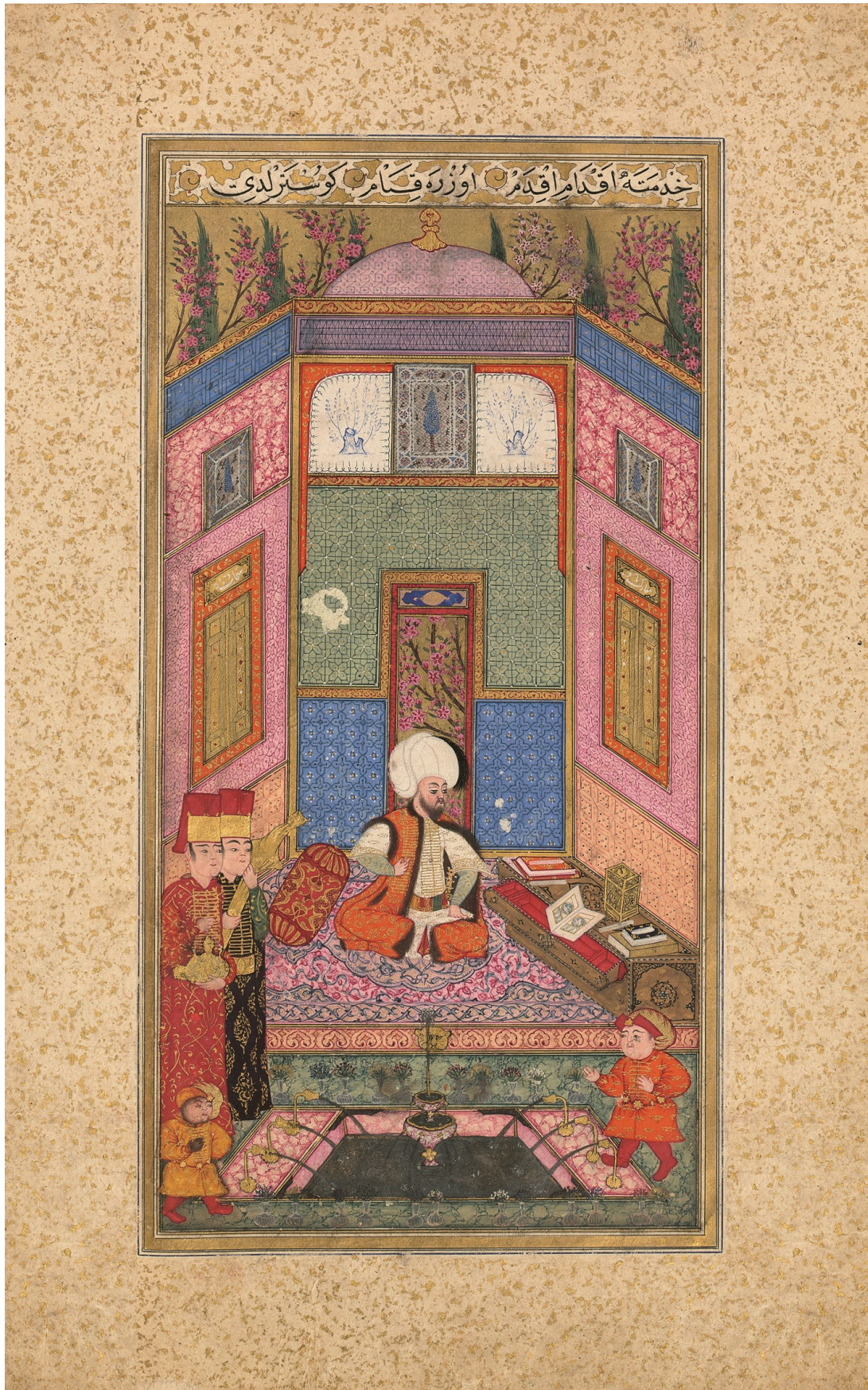
slika XVI. Komad tekstila od svile, kraj XVI. stoljeća (vidljivi uzorci tulipana)

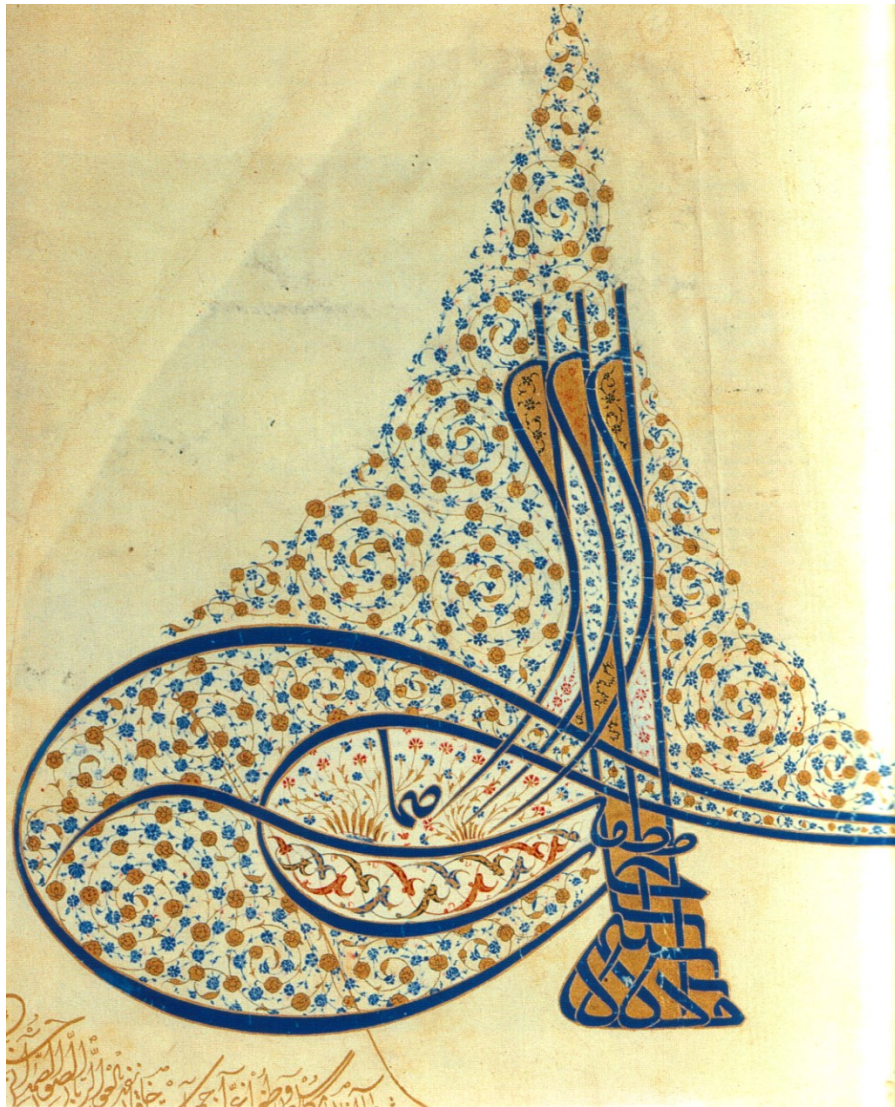
slika XVII. Najčešći uvozni materijali za bojanje i prikaz obojane tkanine.

slika XVIII. Sir Robert Shirley u ceremonijalnom perzijskom kostimu, 1622., Anthony van Dyck

slika XIX. Osmanska minijatura iz manuskripta *Matali' al-saadet* (*The Book of Felicity – Knjiga Blaženstva*) s prikazom sultana Murata III., 1582. (vidljivi motivi koji su kasnije preuzeti u englesku kulturu - floralno)

slika XX. Tuğrâ Murata III. (vidljiva visoka dekorativnost i floralni motivi)

slika XXI. Portretna medalja s prikazom Mehmeda II. „Osvajaća“, c 1481., Costanzo da Ferrara (primjer europske fascinacije orijentalnim vladarima u ranom novom vijeku)

slika XXII. *The Ambassadors*, 1533., Hans Holbein Ml.

slika XXIII. *The Coronation Portrait*, c. 1610. kopija originala iz 1559., nepoznat autor

slika XXIV. *The Pelican Portrait*, c. 1575., Nicholas Hilliard

slika XXV. *The Phoenix Portrait*, c. 1575., Nicholas Hilliard

slika XXVI. Osmanski dostojanstvenik (vjeruje se da je zapravo Sulejman I.) na konju, 1549., Hans Eworth
(primjer europske fascinacije orijentalnim vladarima)

slika XXVII. Jedna od kopija *The Armada Portrait*, 1588., nepoznat autor

slika XXVIII. *The Rainbow Portrait*, nakon 1600., Marcus Gheeraerts Ml. ili Isaac Oliver

slika XXIX. The Ditchley portrait, c1592., Marcus Gheeraerts Ml.

slika XXX. Hardwick Hall Portrait, c 1599., Nicholas Hilliard

slika XXXI. Dio serijala tapiserija *Conquest of Tunis*, 1554., Pieter Coecke van Aelst / Willem de Pannemaker

slika XXXII. Zidni vez *True Faith and Mahomet*, XVI. stoljeće, Hardwick Hall, Derbyshire

slika XXXIII. Tanjur iz Āznika, XVI. stoljeće (primjer dekorativne keramike koja se najčešće uvozila u Englesku)

slika XXXIV. Prikaz hrane uvezene u Englesku sa Orijenta (masline, datulje, ribiz, pistacijo, šećer u stošcu)

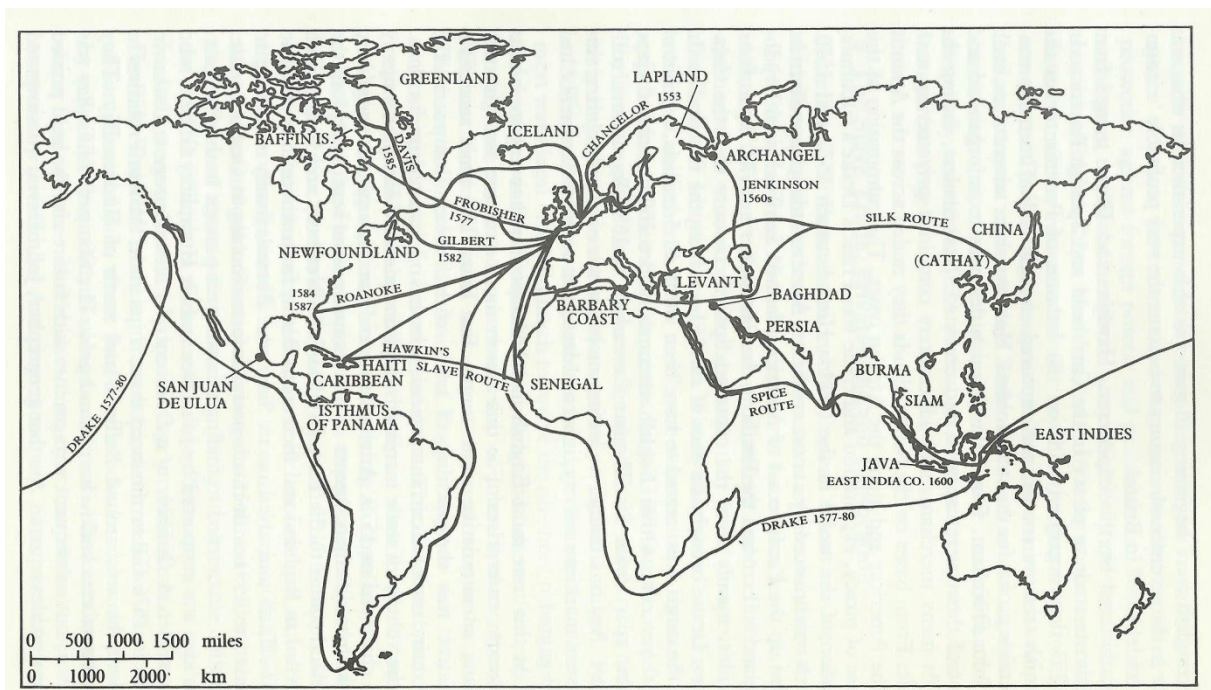
slika XXXV. Orientalno ukrašeni vrč i vaza, XVI. stoljeće, autor nepoznat (primjer uvoznog dekorativnog posuđau Englesku ranog novog vijeka)

slika XXXVI. Vrč za pivu od keramike i kositra rađen po narudžbi, nepozat datum i autor (primjer uvozne robe u Englesku kućne uporabe)

slika XXXVII. Manuskript *Fī jawāmi' 'ilm al-nujūm* (*Compendium of astronomy – Astronomski priručnik*) iz Bodleian knjižnice u Engleskoj (primjer sačuvanog dokumenta u Engleskoj na jednom od „islamskih“ jezika)

slika XXXIX. Engleske trgovačke i istraživačke rute između 1550. i 1600.

slika XXXVIII. Marokanski ambasador Muhammad al-Anuri, c. 1600., nepoznat autor (navodna inspiracija za Othella Williama Shakespearea)

slika XL. Portret Jakova I. / VI., c 1606., John de Critz (tepih ostaje orijentalni)

8. Bibliografija

8.1. Izvori

DALLAM, Thomas. „*A briefe Relation of my Travel? from The Royall Cittie of London towards The Straites of Mariemediterranum, and what hapened by the way*“. *Early voyages and travels in the Levant*. London: Hakluyt Society, 1893.

FOSTER, Sir William C.I.E. *The Travels Of John Sanderson In The Levant: 1584-1602*. London: Hakluyt Society, 1931.

HAKLUYT, Richard. *The Principal Navigations Voyages Traffiques & Discoveries of the English Nation. Vol V*. Glasgow: Glasgow University Press, 1904.

KNOLLES, Richard. *THE GENERALL HISTORIE of the Turkes, from The first beginning of that Nation to the rising of the Othoman Familie: with all the notable expeditions of the Christian Princes against them. Together with THE LIVES AND CON|quests of the OTHOMAN Kings and Emperours Faithfullie collected out of the-best Histories, both auntient and molderne, and digested into one continuat Historie vntill this present Yeare 1603*. London: Adam Islip, 1603.

SISNEROS, Katie Sue. *Turkish Rugs on English Walls: 16th-Century Trade between England and the Islamic World* (izložba). Minneapolis: Minneapolis Institute of Art, 8. lipanj 2019 – 7. lipanj. 2020.

SKILLITER, Susan A. *The Turkish documents relating to Edward Barton's embassy to the Porte: 1588-1598*. Manchester: University of Manchester, 1965.

_____. *Three Letters from the Ottoman 'Sultana' Safiye to Queen Elizabeth I*. Documents from Islamic Chanceries. Oxford: Bruno Cassirer, 1965.

_____. *William Harborne and the Trade with Turkey 1578 – 1582: A documentary study of the first Anglo-Ottoman relations*. London: Oxford University Press, 1977.

8.2. Literatura

- ÁGOSTON, Gábor i Bruce Masters ur. *Encyclopedia of the Ottoman empire*. New York: Facts On File, 2009.
- ALLINSON, Rayne. *A Monarchy of Letters: Royal Correspondence and English Diplomacy in the Reign of Elizabeth I*. New York: Palgrave Macmillan, 2012.
- ANDREA, Bernadette. *Women and Islam in Early Modern English Literature*. New York: Cambridge University Press, 2008.
- ARJANA, Sophia Rose. *Muslims in the Western Imagination*. Oxford: Oxford University Press, 2015.
- ARNOLD, Janet. *Queen Elizabeths Wardrobe Unlock'd*. Leeds: W.S. Maney, 1988.
- BAJETTA, Carlo M., Guillaume Coatalen i Jonathan Gibson ur. *Elizabeth I's Foreign Correspondence: Letters, Rhetoric, and Politics*. New York: Palgrave M., 2014.
- BAUMER, Franklin L. *England, the Turk, and the Common Corps of Christendom*. The Oxford University Press. *American Historical Review*, Vol. 50, No. 1 (Oct., 1944)
- BEEM, Charles. *The Foreign Relations of Elizabeth I: Queenship and Power*. New York: Palgrave Macmillan, 2011.
- BLANKS, David R. i Michael Frassetto ur. *Western Views of Islam in Medieval and Early Modern Europe: Perception of Other*. New York: Palgrave Macmillan, 1999.
- BROTTON, Jerry. *The Sultan and the Queen: The Untold Story of Elizabeth and Islam*. New York: Viking, 2016.
- BRUMMETT, Palmira. *Mapping the Ottomans: Sovereignty, Territory, and Identity in the Early Modern Mediterranean*. New York: Cambridge University Press, 2015.
- BURTON, Elizabeth. *The Early Tudors at Home*. London: Allen Lane, 1976.
- _____. *The Pageant of Elizabethan England*. New York: Charles Scribner's Sons, 1958.
- CHEW, Samuel C. *The Crescent And The Rose: Islam And England During The Renaissance*. New York: Oxford University Press, 1937.

- DIMMOCK, Matthew. *Mythologies of the Prophet Muhammad in Early Modern English Culture*. New York: Cambridge University Press, 2013.
- _____. *New Turkes: Dramatizing Islam and the Ottomans in Early Modern England*. New York: Routledge, 2005.
- _____. i Andrew Hadfield ur. *The Religions of the Book: Christian Perceptions, 1400–1660*. New York: Palgrave Macmillan, 2008.
- DONAHUE, April. *Cultural Consequences: The Experiences En-converted*. Providence: Rhode Island College, Department of Educational Studies, 2018.
- DRAPER, John W. *Shakespeare and the Turk*. *The Journal of English and Germanic Philology*, Vol. 55, No. 4, pp.523-532. 1956.
- EKSIGIL, Arda. *Ottoman Visions of the West (15th-17th Centuries)*. Montreal: McGill University, History and Classical Studies, 2014.
- FAROQHI, Suraiya. *Subjects of the Sultan: culture and daily life in the Ottoman Empire*. London: I. B. Tauris Publishers, 2000.
- _____. *The Ottoman Empire and the World Around It*. New York: I.B.Tauris & Co. Ltd, 2004.
- GAŠPAROVIĆ, Luka. *Osnove sustava kapitulacija kao međunarodnih ugovora sui generis u Osmanskom Carstvu (XVI. – XVIII. st.)*. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 59, br. 4 (2009): 679-716
- GOFFMAN, Daniel. *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- GUY, John. *Tudor England*. Oxford: Oxford University Press, 1989.
- HEARD, Nigel. *Access to History: Tudor Economy and Society*. London: Hodder & Stoughton, 1992.
- HORNIKER, Arthur Leon. *William Harborne and the Beginning of Anglo-Turkish Diplomatic and Commercial Relations*. *The University of Chicago Press. The Journal of Modern History*, Vol. 14, No. 3 (Sep., 1942), pp. 289-316

- HUTCHINGS, Mark. *Turks, Repertories, and the Early Modern English Stage*. New York: Palgrave Macmillan, 2017.
- INAL, Onur. *Women's Fashions in Transition Ottoman Borderlands and the Anglo-Ottoman Exchange of Costumes*. *Journal of World History*, Vol. 22, No. 2, pp. 243-272. 2011.
- INGRAM, Anders. *Writing the Ottomans: Turkish History in Early Modern England*. New York: Palgrave Macmillan, 2015.
- JARDINE, Lisa i Jerry Brotton. *Global Interests: Renaissance Art Between East and West*. London: Reaktion Books Ltd, 2005.
- _____. *Gloriana Rules the Waves: Or, the Advantage of Being Excommunicated (And a Woman)*. Cambridge University Press. *Transactions of the Royal Historical Society*, Vol. 14 (2004), pp. 209-222.
- JIROUSEK, Charlotte. „*Ottoman Influences in Western Dress*“. Iz: S. Faroqhi and C. Neumann, ed. *Ottoman Costumes: From Textile to Identity*. Istanbul: Eren Publishing, 2005.
- LEWIS, Bernard. *Europe and Islam*. Washington, D.C.: The AEI Press, 2007.
- _____. *The Muslim Discovery of Europe*. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, 1957, Vol. 20, No. 1/3, *Studies in Honour of Sir Ralph Turner, Director of the School of Oriental and African Studies, 1937-57* (1957), pp. 409-416.
- MACLEAN, Gerald et al. *Beyond Assimilation and Integration*. Bilkent University, Program in Cultures, Civilizations and Ideas. Annual Symposium. 20.–21.03.2009.
- _____ i Nabil Matar. *Britain and the Islamic World, 1558–1713*. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- _____. *Re-Orienting the Renaissance: Cultural Exchanges with the East*. New York: Palgrave Macmillan, 2005.
- _____. *The Rise of Oriental Travel: English Visitors to the Ottoman Empire, 1580-1720*. New York: Palgrave Macmillan, 2004.

MATAR, Nabil. *Europe Through Arab Eyes, 1578–1727*. New York: Columbia University Press, 2009.

_____. *Islam in Britain, 1558 – 1685*. Cambridge University Press: Cambridge, 1998.

_____. „Renaissance England and the Turban: Europe and the Muslim World before 1700“. Iz: D. Banks (Ed.), *Images of the Other: Europe and the Muslim World before 1700*. Cairo: American University in Cairo Press, 1997.

_____. *Turks, Moors, and Englishmen in the Age of Discovery*. New York: Columbia University Press, 1999.

MCJANNET, Linda i Bernadette Andrea. *Early Modern England and Islamic Worlds*. New York: Palgrave Macmillan, 2011.

PEDANI, Maria Pia. *Safiye's Household and Venetian Diplomacy*. *Turcica*, 32 (2000), pp. 9-32.

PEIRCE, Leslie P. *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*. Oxford: Oxford University Press, 1993.

_____. „The material world: Ideologies and ordinary things“. Iz: Virginia H. Aksan i Daniel Goffman. *The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire*. New York: Cambridge University Press, 2007.

PHILLIPS, Henry. *What was the British Perception of the Turk between the Fall of Constantinople and the Siege of Vienna?* URL: <https://www.medievalists.net/2012/10/what-was-the-british-perception-of-the-turk-between-the-fall-of-constantinople-and-the-siege-of-vienna>. 2012.

RAWLINSON, H. G. *The Embassy of William Harborne to Constantinople, 1583-8*. Cambridge University Press. *Transactions of the Royal Historical Society*, Vol. 5 (1922), pp. 1-27.

ROY, Steven. *The Anglo-Ottoman Encounter Diplomacy, Commerce, and Popular Culture, 1580-1650*. Long Beach: California State University, Department of History, 2012.

- SISNEROS, Katie Sue. *Turkish Rugs on English Walls: 16th-Century Trade between England and the Islamic World* (izložba). Minneapolis: Minneapolis Institute of Art, 8. lipanj 2019 – 7. lipanj. 2020.
- SKILLITER, Susan A. *The Turkish documents relating to Edward Barton's embassy to the Porte: 1588-1598*. Manchester: University of Manchester, 1965.
- _____. *Three Letters from the Ottoman 'Sultana' Safiye to Queen Elizabeth I*. Documents from Islamic Chanceries. Oxford: Bruno Cassirer, 1965.
- _____. *William Harborne and the Trade with Turkey 1578 – 1582: A documentary study of the first Anglo-Ottoman relations*. London: Oxford University Press, 1977.
- SOWERBY, Tracey A. *Early Modern Diplomatic History*. History Compass 14/9: 441–456. University of Oxford: John Wiley & Sons Ltd., 2016.
- SWEETMAN, John E. *The Oriental Obsession: Islamic Inspiration in British and American Art and Architecture, 1500-1920*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988
- TAŞDELEN, Pınar. *The Ottomans and the Turks Within the Context of Medieval and the Elizabethan English Poetry*. Türkiyat Araştırmaları, Yıl: 12, Sayı: 22, Bahar. 2015.
- The Cambridge History of Turkey. Volume 2. The Ottoman Empire as a World Power, 1453–1603*. Suraiya N. Faroqhi i Kate Fleet ur. New York: Cambridge University Press, 2013.
- The Encyclopaedia of Islam*. Leiden: E. J. Brill, 1995.
- VLAMI, Despina. *Trading with the Ottomans: The Levant Company in the Middle East*. New York: I.B.Tauris & Co. Ltd, 2015.
- WILLAN, T.S. *Studies in Elizabethan Foreign Trade*. Manchester: Manchester University Press, 1968.
- WOOD, Alfred C. *A History Of The Levant Company*. London: Frank Cass & Co Ltd, 1964.
- YURDUSEV, A. Nuri ur. *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional?*. New York: Palgrave Macmillan, 2004.

8.3. Dodaci

- I. <https://www.npg.org.uk/collections/search/portrait/mw00166/The-Somerset-House-Conference-1604?search=sp&sText=Somerset+House+Conference&firstRun=true&rNo=0>
- II. <http://tapestries.flandesehispania.org/index.php/Faith>
- III. <https://www.kunsthalle-karlsruhe.de/kunstwerke/Meister-der-Karlsruher-Passion/Entkleidung-Christi/DBF20296423EA31F8069A58A09DD57D9>
- IV. <https://www.semanticscholar.org/paper/Jessica's-Mother%3A-Medieval-Constructions-of-Jewish-Kaplan/4779baffe64586210ae3d012ba84f474453fbdda/figure/0>
- V. Lydgate, JOHN. Fall of Princes. The British Library Board, Harley 1766 f. 224.
- VI. <https://malsfotofile.smugmug.com/Other-4/London>
- VII. <https://shakespeare.lib.uiowa.edu/item/the-general-history-of-the-turks>
- VIII. Rayne ALLINSON, A Monarchy of Letters: Royal Correspondence and English Diplomacy in the Reign of Elizabeth I., 2012., 186.
- IX. BROTTON, Jerry. The Sultan and the Queen: The Untold Story of Elizabeth and Islam. New York: Viking, 2016.
- X. Susan A. SKILLITER, Three Letters from the Ottoman 'Sultana' Safiye to Queen Elizabeth I., 1965.
- XI. Ibid.
- XII. https://en.wikipedia.org/wiki/File:Ottoman_cover.jpg
- XIII. <https://www.flickr.com/photos/44068917@N00/4118501328>
- XIV. <https://www.liverpoolmuseums.org.uk/henry-viii-revealed>
- XV. SISNEROS, Katie Sue. *Turkish Rugs on English Walls: 16th-Century Trade between England and the Islamic World* (izložba). Minneapolis: Minneapolis Institute of Art, 8. lipanj 2019 – 7. lipanj. 2020.
- XVI. Ibid.
- XVII. Ibid.
- XVIII. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sir_Robert_Shirley_by_Anthony_Van_Dyck_1622_Rome.jpg
- XIX. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Libro_de_la_Felicidad_007v.jpg
- XX. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Tughra_of_Murad_III.png

- XXI. JARDINE, Lisa i Jerry Brotton. *Global Interests: Renaissance Art Between East and West*. London: Reaktion Books Ltd, 2005. 32.
- XXII. <https://www.nationalgallery.org.uk/paintings/hans-holbein-the-younger-the-ambassadors>
- XXIII. <https://artuk.org/discover/artworks/queen-elizabeth-i-158485>
- XXIV. <https://www.npg.org.uk/research/programmes/making-art-in-tudor-britain/the-phoenix-and-the-pelican-two-portraits-of-elizabeth-i-c.1575.php>
- XXV. Ibid.
- XXVI. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hans_Eworth_Osmanischer_Wurdentrager_zu_Pferd.jpg
- XXVII. [https://en.wikipedia.org/wiki/File:Elizabeth_I_\(Armada_Portrait\).jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/File:Elizabeth_I_(Armada_Portrait).jpg)
- XXVIII. https://en.wikipedia.org/wiki/File:Elizabeth_I_Rainbow_Portrait.jpg
- XXIX. https://www.wga.hu/frames-e.html?/html/g/gheeraer/queen_el.html
- XXX. <https://www.nationaltrust.org.uk/hardwick/features/queen-elizabeth-i-and-bess-of-hardwick>
- XXXI. http://tapestries.flandesehispania.org/index.php/The_Conquest_of_Tunis_series
- XXXII. <https://www.mrxstitch.com/applique/needlework-hanging-depicting-faith-and-mahomet-at-hardwick-hall-derbyshire/>
- XXXIII. SISNEROS, Katie Sue. *Turkish Rugs on English Walls: 16th-Century Trade between England and the Islamic World* (izložba). Minneapolis: Minneapolis Institute of Art, 8. lipanj 2019 – 7. lipanj. 2020.
- XXXIV. Ibid.
- XXXV. Ibid.
- XXXVI. Ibid.
- XXXVII. <https://digital.bodleian.ox.ac.uk/objects/22974622-d838-4496-8835-33ecda85f21f/>
- XXXVIII. <https://www.tate.org.uk/whats-on/tate-britain/exhibition/east-west-objects-between-cultures/east-west-room-1>
- XXXIX. HEARD, Nigel. *Access to History: Tudor Economy and Society*. London: Hodder & Stoughton, 1992. 66.
- XL. https://en.wikipedia.org/wiki/File:James_I,_VI_by_John_de_Critz,_c.1606.png